

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя
Максіма Танка»
Гістарычны факультэт
Кафедра ўсеагульнай гісторыі і методыкі выкладання гісторыі

Рэг. № УМ/гн/20-2-8/022

УЗГОДНЕНА

Загадчык кафедры

В.А. Йоцюс
«30» 11 2022 г.

С.П. Шупляк
2022 г.

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА ВУЧЭБНАЙ
ДЫСЦЫПЛІНЕ “АСНОВЫ ЭКСКУРСІЙНА-КРАЯЗНАЎЧАЙ
РАБОТЫ”**

для спецыяльнасці

1-02 01 03 Гісторыя і экскурсійна-краязнаўчая работа

Складальнік:

А.А.Корзюк, дацэнт кафедры ўсеагульнай гісторыі і методыкі выкладання
гісторыі УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя
Максіма Танка», кандыдат педагагічных навук, дацэнт.

Разгледжана і зацверджана

на пасяджэнні Савета БДПУ 01 12 2022 г., пратакол № 3.

Змест

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА	3
ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ	5
Канспекты лекцый па асновах ЭКР	5
ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	178
Планы семінарскіх заняткаў	178
РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ	184
Пытанні для падрыхтоўкі да заліку	184
ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ.....	187
Вучэбная праграма	187

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” распрацаваны ў адпаведнасці з патрабаваннямі адукацыйнага стандарту вышэйшай адукацыі першай ступені і тыпавым вучэбным планам па спецыяльнасці 1-02 01 02 “Гісторыя і экскурсійна-краязнаўчая работа”.

Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы – комплексная дысцыпліна, якая адносіцца да цыклу спецыяльных дысцыплін. У яе змесце асвятляюцца асноўныя палажэнні тэорыі і практыкі арганізацыі экскурсійнай і краязнаўчай работы ва ўстановах агульнай сярэдняй і дадатковай адукацыі як адной са складнікаў адукацыйнага працэсу па гісторыі Беларусі. Вывучэнне дадзенай дысцыпліны з’яўляецца неабходным для якаснай падрыхтоўкі спецыялістаў у галіне экскурсійна-краязнаўчай работы.

Вучэбная дысцыпліна “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” забяспечвае падрыхтоўку кваліфікаванага настаўніка гісторыі, які валодае грунтоўнымі ведамі ў галіне тэорыі экскурсійнай справы, умее вызначаць і выкарыстоўваць найбольш эфектыўныя метады, формы і сродкі арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы ў ходзе вучэбнай, пазакласнай і пазашкольнай работы з вучнямі па вучэбнаму прадмету “Гісторыя Беларусі”.

Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы непасрэдным чынам звязана з такімі вучэбнымі дысцыплінамі, як “Педагогіка”, “Псіхалогія”, “Гісторыя Беларусі”, “Методыка выкладання гісторыі”, “Музейная педагогіка” і інш. Такім чынам, вялікае значэнне ў авалоданні ведамі па метадыцы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы мае ажыццяўленне міждысцыплінарнага падыходу.

Мэта вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” – забяспечыць авалоданне асновамі сучаснай тэорыі і практыкі арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы і стварыць умовы для авалодання прафесійнымі кампетэнцыямі, неабходнымі будучым настаўнікам для арганізацыі эфектыўнай экскурсійна-краязнаўчай работы па прадмету ў сярэдняй школе.

Дадзеная мэта вырашаецца праз рэалізацыю наступных задач:

1. Вывучэнне арганізацыйна-прававых асаблівасцяў і засваенне тэарэтычных асноў экскурсійна-краязнаўчай работы ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі.

2. Фарміраванне ведаў аб сучасных тэхналогіях і змесце арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы з вучнямі і набыццё практычных навываў іх выкарыстання.

3. Вызначэнне найбольш эфектыўных метадаў, сродкаў, арганізацыйных форм арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы з вучнямі і авалоданне прыёмамі іх прымянення ў адукацыйным працэсе.

Вывучэнне вучэбнай дысцыпліны павінна забяспечыць фарміраванне ў студэнтаў спецыялізаваных кампетэнцый.

Студэнт павінен:

- СК-8 Выкарыстоўваць асноўныя формы і метады экскурсійна-краязнаўчай работы ва ўстанове адукацыі.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” студэнт павінен **ведаць**:

- формы і метады арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы;
- методыку распрацоўкі заданняў, маршрутаў, справаздачнай дакументацыі.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” студэнт павінен **умець**:

- выбраць накірунак краязнаўчага пошуку;
- арганізаваць работу вучняў і моладзі па накірунку краязнаўчага пошуку.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” студэнт павінен **валодаць**:

- асноўнымі прынцыпамі і метадамі арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы;
- метадамі, формамі і сродкамі аптымізацыі, рацыяналізацыі і інтэнсіфікацыі адукацыйнага працэсу.

На вывучэнне вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” адводзіцца 100 гадзін (3 з.а.), з іх 56 гадзін – аўдыторныя заняткі (24 гадзін – лекцыі, 32 гадзін – семінары). На самастойную работу адводзіцца 44 гадзіны.

На кіруемую самастойную работу па вучэбнай дысцыпліне адводзіцца 15% лекцый (4 гадзіны).

Бягучая атэстацыя праводзіцца ў адпаведнасці з вучэбным планам па спецыяльнасці ў форме заліка (3 семестр).

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Канспекты лекцый па асновах ЭКР

Раздзел I. Навукова-метадычныя асновы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы

Тэма 1. Экскурсійна-краязнаўчая работа ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі.

- 1. Прынцыпы, метады і формы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы.*
- 2. Яе сувязь з адукацыйна-выхаваўчым працэсам.*
- 3. Планаванне экскурсійна-краязнаўчай работы.*

1. Прынцыпы, метады і формы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы.

Экскурсійна-краязнаўчая работа ў школе з'яўляецца важным сродкам павышэння якасці ведаў, фарміравання ў вучняў грамадзянскіх і патрыятычных пачуццяў. Яно ажыццяўляецца на ўроках, факультатыўных занятках, у пазакласнай і пазашкольнай выхаваўчай рабоце. Вызначаецца **вучэбнае** (праграмнае) і **пазавучэбнае** (пазапраграмнае) краязнаўства. Галоўнае адрозненне паміж імі заключаецца ў тым, што **вучэбнае гістарычнае краязнаўства** ажыццяўляецца непасрэдна на ўроках ў адпаведнасці са школьнай праграмай па гісторыі і можа разглядацца як **праграмнае**. Да праграмнага краязнаўства адносяцца таксама факультатыўныя заняткі па гісторыі роднага краю. Факультатыўныя заняткі па краязнаўству праводзяцца часцей за ўсё па праграмах, распрацаваных метадыстамі і настаўнікамі-практыкамі, і зацверджаных у парадку, вызначаным інструктыўнымі дакументамі Міністэрства адукацыі.

Пазапраграмнае краязнаўства, як правіла, не звязана непасрэдна са зместам вучэбнай праграмы па гісторыі, але яго ажыццяўленне немагчыма без выкарыстання гістарычных ведаў і спецыяльных спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці, авалоданне якімі прадугледжана праграмай. Пазапраграмнае гістарычнае краязнаўства ажыццяўляецца школьнікамі ў пазакласнай рабоце ў формах, прадугледжаных планам выхаваўчай работы школы, класа або пазашкольнай дзіцячай установы.

Экскурсійна-краязнаўчая работа можа быць паспяхова арганізавана пры ўліку наступных **прынцыпаў** яе арганізацыі: добраахвотнасць,

самадзейнасць, педагагічнае кіраўніцтва з боку настаўніка, галоснасць, грамадска-карысная накіраванасць. Менавіта захаванне гэтых прынцыпаў дазваляе ў поўным аб'ёме рэалізаваць вялікі адукацыйна-выхаваўчы патэнцыял, які змяшчае ў сабе змест пазакласнай гісторыка-краязнаўчай работы, задаволіць пазнавальныя інтарэсы школьнікаў да вывучэння гісторыі роднага края.

Одним из основных методов организации экскурсионно-краеведческой работы является проектная деятельность. Метод проектов направлен на развитие самостоятельной деятельности учащихся, что не мало важно в изучении истории Родного края. При использовании метода проектов в краеведении необходимо учитывать специфику выбранных тем-проектов. Особенность проектного метода в том, что после сбора материалов, вещественных доказательств и их анализа учащиеся на конечном этапе работы должны получить конкретные, «осязаемые» результаты готовые к внедрению. В современном мире технологий результат метода проектов может быть таким: выпуск фильма, презентации, компьютерного альбома, выставка работ, организация музейного уголка. Проектный метод ориентирован как на индивидуальную, так и групповую самостоятельную деятельность учащихся. Этот метод предполагает решение какой-либо проблемы, предусматривающей использовать разнообразные методы обучения, техники и технологии, креативность учащихся. Главным аспектом проектной деятельности, который чаще всего вызывает трудность, является выбор темы проекта. Краеведение предполагает узко-направленный выбор темы. Это могут быть темы связанные с историей поселка, семьи, развитие и реклама декоративного искусства малой Родины, в которых учащиеся решают ту или иную проблему. Итогом работы проектной деятельности учащихся должна стать защита проекта. Краеведческие проекты могут быть направлены на решение проблем, связанных с углубленным изучением истории родного края. Итогом которых могут стать выпуск книги «История моей Родины», постановка сценок из жизни людей данной местности, обрядовые праздники, фотоальбомы «Мои достижения и вклад в историю поселка» и т.д.

Экскурсійна-краязнаўчая работа ў залежнасці ад колькасці занятых у ёй вучняў, можа быць *масавай, групавой і індывідуальнай*. Да яе **масавых** форм адносяцца: экскурсіі, паходы, экспедыцыі, вечары, алімпіяды, віктарыны, краязнаўчыя гульні, канферэнцыі, сустрэчы з удзельнікамі і сведкамі гістарычных падзей, цікавымі людзьмі, пазакласнае чытанне і г. д. **Групавымі** формамі экскурсійна-краязнаўчай работы з'яўляюцца: краязнаўчы гурток, таварыства, лекторый, выданне рукапісных газет, часопісаў, сценгазет, бюлетэняў. **Індывідуальная** работа ўключае ў сябе

чытанне літаратуры па мясцовай гісторыі, работу з архіўнымі матэрыяламі, рэчавымі помнікамі музеяў, падрыхтоўку рэфератаў, дакладаў, паведамленняў, апісанне помнікаў гісторыі і культуры, музейных экспанатаў, назіранні за жыццём і побытам людзей, выкананне пазнавальных заданняў.

Разам з тым трэба мець на ўвазе, што такія падзел форм экскурсійна-краязнаўчай работы з’яўляецца ўмоўным, бо кожная з іх так ці інакш звязана з іншымі.

2. Яе сувязь з адукацыйна-выхаваўчым працэсам.

Вучэбнае краязнаўства скіравана на дасягненне адукацыйна-выхаваўчых задач і ажыццяўляецца пад кіраўніцтвам настаўніка. Таму першай і найважнейшай умовай паспяховай краязнаўчай работы ў школе з’яўляецца грунтоўнае веданне самім настаўнікам гісторыі роднага краю і валоданне метадыкай яго вывучэння. У якасці другой умовы выступае сістэматычнае выкарыстанне на ўроках гісторыі мясцовага краязнаўчага матэрыялу, сабранага ў ходзе пазакласнай і пазашкольнай работы. Трэцяй умовай з’яўляецца глыбокая навуковая аснова ажыццяўлення гісторыка-краязнаўчай работы ў школе.

Вучэбная праграма па гісторыі Беларусі [5] прадугледжвае правядзенне **дзесяці спецыяльных ўрокаў**, заснаваных на выкарыстанні краязнаўчага матэрыялу, якія праводзяцца па наступных тэмах:

VI клас (2 урокі): “Наш край у найстаражытнейшыя часы; “Наш край у IX–XIII стст.”;

VII клас (2 урокі): “Наш край у XIII–XVI стст.”; “Наш край у XIV–XVI стст.”;

VIII клас (1 урок): “Наш край у другой палове XVI–XVIII ст.”;

IX клас (1 урок): “Наш край у канцы XVIII – пачатку XX ст.”;

X клас (2 урокі): “Наш край у 1920–30-я гг.”; “Наш край ў гады Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў”;

XI клас (2 урокі): “Наш край у другой палове 1950–1980-х гг.”; “Наш край у перыяд станаўлення і ўмацавання дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь”.

Акрамя спецыяльна вызначаных праграмай урокаў, краязнаўчы матэрыял можа выкарыстоўвацца на іншых уроках гісторыі Беларусі як сродак ілюстрацыі агульных паняццяў і заканамернасцей грамадскага развіцця, асабліва, калі вывучаемыя гістарычныя падзеі знайшлі выразнае праяўленне на тэрыторыі роднага краю. Мясцовы матэрыял можа выступаць як эфектыўны сродак канкрэтызацыі вучэбнага матэрыялу побач з такімі сродкамі навучання, як лічбавы матэрыял, фрагменты мастацкай літаратуры, урыўкі з мемуараў, біяграфічныя звесткі і г. д.

Краязнаўчыя ўрокі могуць праводзіцца ў форме *экскурсіі ў школьныя і дзяржаўныя краязнаўчыя музеі, да помнікаў гісторыі і культуры роднага краю і памятных мясцін. У старэйшых класах краязнаўчыя ўрокі могуць праводзіцца ў форме *семінараў, канферэнцый, абароны маршрутаў краязнаўчых экскурсій і экспедыцый, урокаў-гуляняў, конкурсаў, віктарын і г.д.**

Вопыт выкарыстання краязнаўчага матэрыялу на ўроках гісторыі Беларусі, асноўныя формы, метады, прыёмы і сродкі навучання зручна будзе сістэматызаваць у выглядзе табліцы. У гэтым выпадку яна будзе служыць дадаткам да каляндарна-тэматычнага планавання па прадмету. Прывядзем магчымы прыклад такой табліцы “*Краязнаўства – уроку*”, распрацаванай Л.А. Гарбацэвіч, настаўнікам гісторыі СШ № 6 г. Мінска [1, с. 50–51]:

Табліца 1

Магчымы варыянт табліцы “Краязнаўства – уроку”

Клас	Назва раздзела, тэмы ўрока	Змест краязнаўчага матэрыялу	Формы, метады, прыёмы і сродкі навучання
VI	Раздзел “Беларускія землі ў старажытныя часы”. <i>Тэма “Культура нашых продкаў”</i>	3 гісторыі Сухараўскіх курганоў	- Расказ настаўніка з выкарыстаннем камп’ютарнай прэзентацыі; - Вучэбная экскурсія
	Раздзел “Сярэдневяковыя княствы на тэрыторыі Беларусі ў IX – сярэдзіне XIII ст.”. <i>Тэма “Полацкае княства ў IX–XI ст.”</i>	Звесткі аб рацэ, верагодна, Ніжняй Нямізе, якая працякала праз вёску Сухарава і сёння амаль перасохла	Самастойная даследчая работа вучняў з элементамі гульні
VIII	Раздзел “Беларусь у другой палове XVI – першай палове XVII ст.”. <i>Тэма “Сельская гаспадарка”, пункт “Сацыяльныя канфлікты”.</i>	Акты Мінскага гродскага суда 1582 і 1590 гг.	Разбор дакумента вучнямі і адказ на пытанні да яго
	Раздзел “Беларусь у другой палове XVII	«Описание церквей и приходов Минской	Расказ настаўніка з апорай на гістарычны

	– першай палове XVIII ст.”. Тэма “Архітэктура і мастацтва”.	епархии, составленное по официально затребованным от причтов сведениям» (приложение к «Минским Епархиальным ведомостям» за 1878 г.)	дакумент выкарыстаннем камп’ютарнай прэзентацыі	i
IX	Раздзел “Усталяванне капіталізму на беларускіх землях: другая палова XIX – пачатак XX ст.”. Тэма “Развіццё капіталістычных адносін у вёсцы пасля адмены прыгоннага права”.	1.Звесткі Мінскай губернскай землеўпарадкавальнай камісіі аб статыстычна-эканамічным становішчы сялян Сеніцкай воласці Мінскага павета за 1908 г. 2. Карткі абследаванняў прыватнаўласніцкіх гаспадарак і гаспадарак сялянскага тыпу Сеніцкай воласці Мінскага павета, праведзеных Мінскай губернскай земскай управай, 1916 г.	Самастойная даследчая работа вучняў з гістарычнымі дакументамі	з
	Раздзел той жа. Тэма “Адукацыя і навука ў 1860-х гг. – пачатку XX ст.”.	Матэрыялы па Сухараўскім народным вучылішчы за 1912–1917 гг.	- Расказ настаўніка з выкарыстаннем камп’ютарнай прэзентацыі; - Самастойная даследчая работа вучняў з гістарычнымі дакументамі	

Х	Раздзел “ Беларусь ва ўмовах станаўлення савецкага сацыялістычнага грамадства ”. <i>Тэма “Грамадска-палітычнае жыццё БССР ў 1920-я гг.”</i>	Загады, пастановы. Цыркуляры Мінскага павятовага і гарадскога выканкама, Сеніцкага валаснога выканкама, адрасаваныя Сухараўскаму сельсавету	Лабараторныя заняткі па тэксту гістарычных дакументаў
	Раздзел “ БССР у гады Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войн ”. <i>Тэмы “Разгортванне народнай барацьбы на тэрыторыі Беларусі”, “Наш край”.</i>	Мінскае камсамольскае падполле. Група “Уладзімір” пад кіраўніцтвам У. Нядзельцава.	Вучэбная экскурсія ў школьны краязнаўчы музей

Факультатыўныя заняткі прадугледжаны вучэбнымі планамі агульнаадукацыйных школ як сродак дыферэнцыяцыі навучання ў адпаведнасці з інтарэсамі і пазнавальнымі здольнасцямі школьнікаў. Вучэбныя планы прадугледжваюць шэраг факультатыўных заняткаў па гісторыі ў розных класах. Іх праграмы прайшлі апрабацыю, рэцэнзаваў і рэкамендаваны Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Выбар факультатыўных заняткаў краязнаўчай накіраванасці часцей за ўсё абумоўлены падрыхтаванасцю настаўніка да яго правядзення, цікавасцю вучняў да яго вывучэння, наяўнасцю адпаведнай вучэбнай базы. Факультатыўныя заняткі па краязнаўству адносяцца да катэгорыі вучэбных, аднак ў іх многа агульнага з пазакласнай работай, бо яны ажыццяўляюцца не толькі ў межах класна-урочнай работы, але таксама маюць выхад на шырокую пазакласную і пазашкольную дзейнасць.

Па свайму зместу факультатыўныя заняткі па краязнаўству дзеляцца на тыя, што поўнасьцю заснаваны на краязнаўчым матэрыяле (напрыклад, “Краязнаўства” (VI–IX класы, аўтар – Н.К. Катовіч), “Храмы, замкі і палацы Беларусі” (VII клас), аўтар – Т.В. Габрусь; “Генеалагічнае дрэва маёй сям’і” (IX клас), аўтар – Г.М. Бяляева, “Мой родны горад Мінск” (V клас), аўтары – І.І. Юркова, Г.С. Скрыпчанка), і агульнагістарычныя факультатыўныя заняткі з выкарыстаннем краязнаўчага матэрыялу (напрыклад, “Асновы этнаграфіі Беларусі” (X клас), аўтар – М.І. Лебедзь;

“Палітыка беларусізацыі ў 1920-ыя гг.” (X клас), аўтар – І.А. Аўдзееў і інш.). У першым выпадку факультатыўныя заняткі даюць магчымасць вучням атрымаць сістэматычныя веды па гісторыі краю. У другім – у агульнагістарычны факультатыў краязнаўчы матэрыял уключаецца ў выглядзе асобных тэм.

Неабходнай умовай паспяховай дзейнасці факультатыва па гісторыі роднага краю з’яўляецца даследчыцкая накіраванасць яго дзейнасці. Таму ў рабоце краязнаўчага факультатыва асаблівая ўвага надаецца арганізацыі самастойнай работы яго наведвальнікаў. Правядзенне факультатыўных заняткаў патрабуе дыферэнцыраванага падыходу да вучняў, рэалізацыі прынцыпу індывідуалізацыі, уважлівых адносін да інтарэсаў і магчымасцей кожнага з іх.

3. Планаванне экскурсійна-краязнаўчай работы.

Успешное развитие экскурсионно-краеведческой деятельности в общеобразовательном учреждении зависит от ее целенаправленного планирования. В практике школ имеется несколько видов планов: перспективный, календарный, общешкольный, план работы кружка, музея (тоже перспективный и календарный).

Приступая к планированию экскурсионно-краеведческой работы школы, надо проанализировать ее состояние за прошедший период, определиться, какой уровень уже достигнут, а потом уже наметить перспективу на дальнейшее ее развитие с учетом кадровых, материальных ресурсов, информационно-методического обеспечения. Надо исходить из реального, в первую очередь, понять, есть ли условия строить систему ЭКР – намерение администрации, желание членов педколлектива. Во-вторых, оценить физические возможности: если беден фонд экспонатов и экспозиционных материалов, нет помещения и оборудования, то не следует планировать открытие школьного музея, а спланировать сбор поискового материала по классам для будущего музея. То же и с походами, сначала надо обучить педагога-организатора, учителей физкультуры, классных руководителей, а потом планировать проведение массовых походов, туристских слетов и соревнований.

Главная часть плана работы всякого коллектива (школы, класса, кружка, музея, лагеря) – это перечень конкретных дел с указанием примерных сроков выполнения каждого дела.

План туристско-краеведческой деятельности в школе – это сумма планов туристско-краеведческой работы классов, плюс общешкольные дела, плюс мероприятия района, города, области.

В целом, планирование экскурсионно-краеведческой деятельности рекомендуется представить следующими планами:

- план экскурсионно-краеведческой работы школы (как раздел общешкольного плана учебно-воспитательной работы на год),
- план работы школьного совета по проведению Всебелорусской туристско-экскурсионной акции «Жыву ў Беларусі і тым ганаруся»,
- планы работы экскурсионно-краеведческих кружков,
- планы работы классных руководителей,
- план работы школьного музея,
- планы (программы) туристско-краеведческих мероприятий: слетов, соревнований, конференций, недели туризма и др.

Использованная литература:

1. Горбацевич, Л.А. Использование краеведческого материала на уроках истории Беларуси / Л.А. Горбацевич // Гісторыя і грамадазнаўства. – 2013. - № 10. – С. 48–56.

Тэма 2. Выбар тэматыкі краязнаўчага пошуку.

1. *Збор і назапашванне настаўнікам гісторыі краязнаўчага матэрыялу.*
2. *Вывучэнне крыніц інфармацыі краязнаўчага пошуку.*

1. *Збор і назапашванне настаўнікам гісторыі краязнаўчага матэрыялу.*

Паспяховае правядзенне краязнаўчых урокаў у значнай ступені залежыць ад падрыхтаванасці да іх самога настаўніка гісторыі і, перш за ўсё, ад аб'ёму і якасці назапашанага ім краязнаўчага матэрыялу. Збор і назапашванне краязнаўчага матэрыялу пачынаецца са знаёмства з краязнаўчай літаратурай. Затым настаўнік звяртаецца ў мясцовыя музеі і архівы, апытвае старажылаў, вывучае дадзеныя праведзеных у краі раскопак, этнаграфічных і тапанімічных даследаванняў і г. д. Можна рэкамендаваць наступныя **направкі работы** над крыніцамі па збору краязнаўчых звестак:

1. Складанне бібліяграфіі артыкулаў і кніг па гісторыі краю.
2. Выбар матэрыялу па гісторыі краю, вескі ці горада з выкарыстаннем імянных і геаграфічных паказальнікаў энцыклапедычных выданняў.
3. Знаёмства з манаграфічнымі і навукова-папулярнымі выданнямі па гісторыі краю.
4. Вывучэнне вучэбна-метадычных дапаможнікаў па гісторыі краю, метадычных работ настаўнікаў-землякоў (пры іх наяўнасці).
5. Знаёмства з экспанатамі і фондамі мясцовага краязнаўчага музея.
6. Прагляд камплектаў мясцовых (раённых і гарадскіх) газет, у якіх змяшчаюцца матэрыялы аб сённяшнім дні і мінулым краю, аб яго вядомых дзеячах ці знакамітых гістарычных асобах.
7. Пошук дакументаў па гісторыі роднага краю ў дзяржаўных абласных архівах і іх філіялах.

8. Збор гістарычных звестак шляхам запісу вусных апавяданняў старажылаў, удзельнікаў гістарычных падзей і г. д.

9. Арганізацыя збору рэчавага гісторыка-краязнаўчага матэрыялу (прыклад працы, прадметаў быту і дамашняга ўжытку, адзення, манет, грашовых знакаў і г. д.), які можа быць выкарыстаны на ўроках і ў пазакласнай рабоце па гісторыі.

Добра, калі настаўнік прыцягвае да работы па збору і назапашванні краязнаўчага матэрыялу саміх школьнікаў і, найперш, членаў гісторыка-краязнаўчага гуртка, які можна стварыць у межах арганізацыі пазакласнай работы па прадмету, якую праводзіць кожны настаўнік. Такі калектыўны збор і назапашванне краязнаўчага матэрыялу часта становіцца пачаткам стварэння гісторыка-краязнаўчага кутка ці школьнага гісторыка-краязнаўчага музея.

Крытычныя адносіны да крыніц – неабходная ўмова навуковай працы любога гісторыка-даследчыка. Яе нельга не ўлічваць і настаўніку-краязнаўцу, калі ён самастойна ажыццяўляе збор новых звестак аб мінулым роднага краю. Настаўніку ў сваім апавядзе на ўроку прыходзіцца часта спасылацца на сабраныя ім самім ці яго вучнямі ўспаміны старажылаў. Таму трэба пазбягаць самай распаўсюджанай пры гэтым памылкі, калі ўспаміны ўспрымаюцца некрытычна. Вопыт сведчыць, што ва ўспаміны і апавяды сведак і ўдзельнікаў гістарычных падзей часта трапляюць недакладнасці і нават фактычныя памылкі, якія дапускаюцца іх аўтарамі не таму, што яны мэтанакіравана імкнуліся да скажэння гісторыі, а выкліканы спецыфікай чалавечай памяці, у якой ўзнікаюць прабелы або змяшэнне фактаў, якія мелі месца ў розны час і ў розных месцах, накладванне асабістых поглядаў і ацэнак на гістарычныя падзеі. Таму ўсе сабраныя звесткі неабходна падвергнуць праверцы: параўнаць успаміны розных людзей аб адных і тых жа падзеях, звернуць іх з фактамі, якія знайшлі адлюстраванне ў розных кнігах, газетах, архіўных дакументах. На ўроках трэба выкарыстоўваць толькі аб'ектыўную інфармацыю.

Настаўнікам, якія прыступаюць да збору краязнаўчага матэрыялу да ўрокаў гісторыі, неабходна *памятаць наступнае*:

1. Нішто з сабранага не павінна быць страчана. Краязнаўчы матэрыял збіраецца са значнымі затратамі працы і часу, таму да яго захавання неабходна адносіцца ашчадна.

2. Мэтазгодна завесці картатэку і выпісваць на асобныя карткі факты, лічбы і звесткі, згрупаваўшы іх па тэмах урокаў. Картатэка з'яўляецца найбольш зручнай формай фіксацыі сабраных дадзеных. Ёй лёгка карыстацца, зручна папаўняць і замяняць састарэлыя дадзеныя новымі.

2. *Вывучэнне крыніц інфармацыі краязнаўчага пошуку.*

Адной з індывідуальных форм пазакласнай краязнаўчай работы з'яўляецца напісанне вучнямі даследчых работ краязнаўчага характару. У працэсе іх падрыхтоўкі і напісання паглыбляецца знаёмства з гісторыка-культурнай спадчынай Беларусі, метадамі яе зберажэння і выкарыстання, ствараюцца неабходныя ўмовы для патрыятычнага выхавання вучняў, фарміравання ў іх беражлівых адносін да гісторыка-культурных каштоўнасцей.

Адзначым, што тэматыка вучнёўскіх навуковых работ павінна адпавядаць наступным **патрабаванням**:

- цесная сувязь са зместам вучэбнай праграмы па гісторыі Беларусі;
- наяўнасць ўзаемасувязі паміж гістарычным мінулым краіны і роднага краю;
- садзейнічанне раскрыццю спецыфічных рыс і асаблівасцей гістарычнага развіцця пэўнага краю;
- забяспечанасць неабходнай колькасцю разнастайных крыніц;
- адпаведнасць узроставым пазнавальным магчымасцям вучняў.

Работа над пачынаецца з выбару тэмы. Пажадана, каб яна была не вельмі доўгай і адлюстроўвала асноўны змест даследавання. Навуковая работа можа быць прысвечана комплекснаму апісанню пэўнага помніка гісторыі і культуры або іх групы, даследаванню жыцця і дзейнасці слаўтых ураджэнцаў дадзенага рэгіёну і г. д. Тэма работы ў пэўнай ступені абумоўлівае адбор літаратуры, неабходнай для яе напісання. Яе пошук праходзіць, як правіла, у бібліятэках пры дапамозе *алфавітнага і сістэматычнага каталогаў*. У першым з іх прадстаўлены ўсе кнігі і брашуры, што захоўваюцца ў фондах бібліятэкі, у алфавітным парадку прозвішчаў аўтараў або загаловаў. У другім – яны сістэматызаваны па тэматычных раздзелах (архітэктура, гісторыя Беларусі, археалогія, правазнаўства, педагогічныя навукі і г. д.), што можа аблегчыць працэс пошуку неабходнай літаратуры. Пэўны карысны матэрыял па гістарычным краязнаўстве можна знайсці на адпаведных рэсурсах сеткі “Інтэрнэт”.

Поспех выканання даследчых работ юных краязнаўцаў залежыць ад **наступных умоў**:

- дасканаласць ведання самім настаўнікам гісторыі краю і асноўных крыніц па яго гісторыі;
- валоданне настаўнікам спецыяльна-гістарычнымі метадамі даследавання ў спалучэнні з агульнанавуковымі, адаптаванымі да асаблівасцяў даследавання гістарычных аб'ектаў;
- валоданне метадыкай навучання школьнікаў элементам даследчай працы;

- кампетэнтнае і зацікаўленае кіраўніцтва настаўнікам вучнёўскай даследчай работай;
- пазнавальная самастойнасць вучня ў працэсе даследавання;
- матэрыяльна-тэхнічная забеспячэнне кіраўнікоў і выканаўцаў даследчых работ;
- прадстаўленне вынікаў даследавання, іх абмеркаванне, заахвочванне і публікацыя лепшых даследчыцкіх работ у перыядычным друку.

Варта таксама прытрымлівацца асноўных **этапаў гістарычнага даследавання**, кожны з якіх арыентаваны на рашэнне пэўных інфармацыйных і даследчых задач:

1. *Гістарыяграфічны*, на якім адбываецца фармулёўка праблемы, вызначэнне аб'екта, прадмета, мэтай, задач даследавання і ступені яго распрацаванасці.

2. *Крыніцазнаўчы* – уключае вызначэнне круга асноўных і другарадных крыніц і фарміраванне інфармацыйнай базы даследавання.

3. *Стварэнне мадэлі гістарычных дадзеных* звязана з сістэматызацыяй і абагульненнем сабранай гістарычнай інфармацыі.

4. *Аналітычны* – прадугледжвае раскрыццё вывучаемай праблемы з выкарыстаннем метадаў аналізу і сінтэзу інфармацыі і афармленне высноў у выглядзе навуковай працы.

Агульнапрынятай з'яўляецца наступная **структура афармлення** вучнёўскай даследчай работы:

1. *Тытульны ліст* (на ім утрымліваюцца назва навучальнай установы, дзе выконваецца праца; тэма работы; прозвішча, імя, імя па бацьку і клас аўтара; прозвішча, імя, імя па бацьку навуковага кіраўніка; горад (вёска), дзе знаходзіцца ўстанова адукацыі; год выканання).

2. *Змест* (утрымлівае назвы ўсіх частак работы з указаннем нумара старонкі іх пачатку).

3. *Уводзіны* (у змесце якіх раскрываецца актуальнасць, мэты, задачы, метады даследавання, агляд літаратуры па тэме даследавання, практычная значнасць выкананай работы).

4. *Асноўная частка* (некалькі глаў (у адпаведнасці з мэтай і задачамі работы), у якіх змяшчаецца матэрыял па даследуемай тэме, выкладаюцца і аналізуюцца атрыманыя вынікі).

5. *Заклучэнне* (кароткія высновы па выніках выкананай працы).

6. *Спіс літаратуры* (уключае выкарыстаныя крыніцы і літаратуру).

7. *Дадаткі*, на якія спасылаецца аўтар у тэксце работы, і якія неабходны для ілюстрацыі і канкрэтызацыі зместу асноўнай часткі.

Табліца 2

Некаторыя гісторыка-краязнаўчыя рэсурсы сеткі “Інтэрнэт”

Назва партала, сайта	Электронны адрас
Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі	http://history.by
Нацыянальная бібліятэка Беларусі	http://www.nlb.by
Архівы Беларусі	http://archives.gov.by
Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі	http://niab.by
Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь	http://history.museum.by
Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны	http://www.warmuseum.by
Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь	http://www.artmuseum.by
Музей гісторыі беларускай літаратуры	http://bellitmuseum.by
Партал "Музеі Беларусі"	http://www.museum.by
Глобус Беларусі	http://globus.tut.by
Збор помнікаў зямлі беларускай	http://www.radzima.org
Мінск стары і новы	http://www.minsk-old-new.com
Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік «Нясвіж»	http://niasvizh.by
Замкавы комплекс «Мір»	http://www.mirzamak.by

Тэма 3. Галоўныя накірункі арганізацыі краязнаўчай работы ў школе.

1. Вывучэнне гісторыі сям'і, школы, бліжэйшай мясцовасці.
2. Экскурсійная работа ў турысцкай дзейнасці вучняў.
3. Методыка складання турысцка-краязнаўчых маршрутаў.

1. Вывучэнне гісторыі сям'і, школы, бліжэйшай мясцовасці.

Вылучаюцца тры галоўныя **накірункі** краязнаўчай работы ў школе: вывучэнне сям'і, школы і роднага краю (мікрараёна, ваколіц школы, бліжэйшая да яе мясцовасці). У вывучэнні **сям'і** накірункамі даследчыцкай работы могуць выступаць:

- стварэнне радаводнага дрэва;
 - выяўленне сямейных рэліквій, паданняў;
 - вызначэнне лёсу сям'і ў кантэксце гісторыі вёскі (горада, краіны);
- стварэнне і вывучэнне сямейных архіваў;

- арганізацыя выстаў і фарміраванне часовых музейных экспазіцый (кшталту “Сямейныя рэліквіі”, “Ордэн у тваім доме”, “Стары фотаздымак” і г. д.).

Пры стварэнні *гісторыі школы* рэкамендуецца збіраць такія матэрыялы, як:

- малюнкi, фотаздымкі, планы, макеты і іншыя выявы школы ў розныя гады яе існавання;
- фатаграфіі настаўнікаў і вучняў;
- прадметы школьнага жыцця (падручнікі, дзённікі, сшыткі і г.д.).

Прыводзім таксама магчымыя *планы краязнаўчай характарыстыкі* населеных пунктаў, якія можна выкарыстоўваць пры арганізацыі краязнаўчай работы:

I. Горад:

1. Геаграфічнае становішча у адносінах да рэспубліканскага, абласнога цэнтра, іншых буйных гарадоў, аб’ектаў, шляхоў зносін.
2. Гісторыя ўзнікнення, прычыны размяшчэння ў дадзеным месцы; паходжанне назвы; этапы развіцця горада; знакамітыя ўраджэнцы.
3. Плошча тэрыторыі горада і асаблівасці прыродных умоў, яго тапаграфіі і мікрарэльефа; асаблівасці прыроды бліжэйшага наваколля.
4. Колькасць і склад насельніцтва.
5. Развіццё прамысловасці, галоўныя галіны і прадпрыемствы.
6. Жыллёвае будаўніцтва і добраўпарадкаванне горада; гарадскі транспарт, сувязь, гандаль і грамадскае харчаванне, рынкі.
7. Установы адукацыі, культуры, аховы здароўя.
8. Памятныя мясціны і слаўтасці.
9. Перспектывы развіцця.

II. Вясковае паселішча

1. Геаграфічнае становішча паселішча адносна бліжэйшага горада, раённага цэнтра; шляхі зносін; прыродныя ўмовы.
2. Гісторыя ўзнікнення паселішча, паходжанне назвы.
3. Колькасць і склад насельніцтва.
4. Сельскагаспадарчыя і несельскагаспадарчыя заняткі жыхароў, падсобныя промыслы (паляванне, рыбалоўства і інш.); месца працы жыхароў паселішча.
5. Культурна-бытавое і транспартнае абслугоўванне насельніцтва.
6. Планіроўка паселішча, канфігурацыя вуліц, азеляненне, тыпы пабудовы, планіроўка сядзіб.
7. Традыцыі, звычаі, абрады, святы.
8. Перспектывы развіцця.

III. Праграма вывучэння гісторыі вуліцы

1. Гісторыя назвы вуліцы.
 2. Падзеі, якія адбываліся на гэтай вуліцы.
 3. Гісторыя яе забудовы, перспектывы развіцця.
 4. Гісторыя і развіццё прамысловых прадпрыемстваў і розных устаноў, размешчаных на вуліцы.
 5. Гісторыя асобных будынкаў.
 6. Біяграфіі цікавых людзей, якія тут жылі і жывуць.
 7. Помнікі гісторыі і культуры і іншыя славутыя мясціны.
2. *Экскурсійная работа ў турысцкай дзейнасці вучняў.*

Турысцкая дзейнасць вучняў накіравана на вывучэнне мясцовых аб'ектаў у натуральных абставінах (гісторыка-культурных каштоўнасцей і памятных мясцін). Самай распаўсюджанай яе формай з'яўляюцца **турыстычныя паходы**. Да *іншых форм* адносяцца турыстычныя паездкі, падарожы, дні турызму, турзлеты і інш. Добра падрыхтаваны паход – гэта, па-сутнасці, ажыўшыя старонкі школьных падручнікаў гісторыі і жывая гісторыя роднага краю. Школьны турызм непарыўна звязаны з краязнаўствам. Па часе краязнаўчыя паходы дзеляцца на адна-, двух- і шматдзённыя. Адна- і двухдзённыя паходы звычайна праводзяцца на працягу года па выхадных днях, а шматдзённыя – у час канікул. Як і экскурсіі, паходы ў сваёй структуры маюць тры этапы: падрыхтоўку, правядзенне, падвядзенне вынікаў і далейшае выкарыстанне сабранага краязнаўчага матэрыялу ў адукацыйным працэсе. Паходы, як правіла, носяць комплексны характар і скіраваны на адначасовае вывучэнне гісторыі, геаграфіі, эканомікі краю, выпрацоўку турысцкіх уменняў і навыкаў. У іх падрыхтоўцы і правядзенні могуць удзельнічаць настаўнікі розных школьных прадметаў. У час турыстычных паходаў і паездак навучэнцамі збіраюцца звесткі гістарычнага, этнаграфічнага, геаграфічнага матэрыялу, яны знаёмяцца з новымі мясцінамі, сустракаюцца з цікавымі людзьмі.

3. *Методыка складання турысцка-краязнаўчых маршрутаў.*

Першым этапам у падрыхтоўцы экскурсіі з'яўляецца распрацоўка маршрута. Настаўнік не павінен распрацоўваць маршрут адзін, трэба каб вучні таксама ўдзельнічалі.

Наступны этап – самастойнае наведванне настаўнікам мясцін распрацаванага маршрута, пад час якога ён дамаўляецца аб экскурсіі для вучняў. Гэты этап з'яўляецца вельмі важным, таму што ад гэтага залежыць, як пройдзе экскурсія.

Нават калі экскурсія праводзіцца пасля завочнага знаёмства вучняў з культавымі помнікамі, настаўнік павінен абавязкова падрыхтаваць дзяцей: правесці некалькі гутарак (напомніць мэту экскурсіі, пра паводзіны ў час экскурсіі і г.д.).

«Паспорт маршрута» группы включает:

- справочные сведения о походе (район похода; вид туризма; категория сложности; протяжённость активной части и нитка маршрута; препятствия, определяющие категорию сложности маршрута; состав группы; график движения с указанием километража, времени, кратким описанием пройденного пути и погодных условий;
- описание маршрута (подробное техническое описание пройденного пути в каждый ходовой день);
- карту с нанесённой ниткой маршрута, датами и местами стоянок;
- интересные объекты (описание памятников природы, истории и т. д.);
- краеведческое задание (описание проведённых исследований);
- летопись (литературный дневник похода);
- необходимую информацию (адреса и телефоны контрольно-спасательных служб, организаций, музеев и т. д.);
- выводы и рекомендации (практические советы группам, которые решат пройти по этому маршруту);
- используемую литературу.

Тэма 4. Інфармацыйна-камп'ютарныя тэхналогіі ў арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы.

- 1. Выкарыстанне камп'ютарных праграм, інтэрнэт-рэсурсаў, электронных бібліятэк.*
- 2. Завочная (віртуальная) экскурсія, методыка яе падрыхтоўкі і правядзення.*
- 3. Складанне краязнаўчых слоўнікаў, даведнікаў, буклетаў, прэзентацый.*

1. Пэўны карысны матэрыял па гістарычным краязнаўстве можна знайсці на адпаведных рэсурсах сеткі “Інтэрнэт”, некаторыя з якіх прадстаўлены ў табліцы.

Табліца

Некаторыя гісторыка-краязнаўчыя рэсурсы сеткі “Інтэрнэт”

Назва партала, сайта	Электронны адрас
Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі	http://history.by
Нацыянальная бібліятэка Беларусі	http://www.nlb.by
Архівы Беларусі	http://archives.gov.by
Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі	http://niab.by
Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі	http://history.museum.by

Беларусь	
Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны	http://www.warmuseum.by
Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь	http://www.artmuseum.by
Музей гісторыі беларускай літаратуры	http://bellitmuseum.by
Партал "Музеі Беларусі"	http://www.museum.by
Глобус Беларусі	http://globus.tut.by
Збор помнікаў зямлі беларускай	http://www.radzima.org
Мінск стары і новы	http://www.minsk-old-new.com
Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік «Нясвіж»	http://niasvizh.by
Замкавы комплекс «Мір»	http://www.mirzamak.by

2. Одной из актуальных проблем является проблема применения инновационных педагогических технологий. В настоящее время лидирующее положение занимают методы и приемы обучения, основанные на использовании современных компьютеров, что привело к коренным изменениям в теории и практике образования. Поэтому в современных условиях для успешной организации учебного процесса перед педагогом встает необходимость поиска новых форм, методов и средств подачи материала. И в связи с тем, что и персональный компьютер и Интернет очень прочно вошли в нашу жизнь, а современные ученики проявляют к ним значительный интерес, задача учителя заключается в том, чтобы данные средства появились и в системе образования. Ведь и персональный компьютер, и Интернет могут выступать в роли непосредственного помощника учителя. Один из вариантов применения новых информационных технологий в учебном процессе – виртуальная экскурсия. Перед нами раскрывается понятие литературной виртуальной экскурсии. Дается примерная классификация виртуальных экскурсий, которые можно использовать на уроках литературы. Особенности проведения виртуальных экскурсий как с использованием ресурсов среды Интернет, так и без подключения к данной среде.

В связи с внедрением новых информационных технологий в процесс образования существенно изменился подход к экскурсиям, возникли новые виды экскурсий – виртуальные, интерактивные экскурсии.

Термин «виртуальный» происходит от английского слова virtual – похожий, неотличимый. Первые виртуальные музеи стали появляться в

Интернете в 1991 году. Они представляли собой небольшие сайты с информацией о самом музее, о его географическом положении и режиме работы. В дальнейшем на страницах виртуальных музеев стали появляться виртуальные экспозиции. Многие музеи создавали несколько виртуальных экспозиций и объединяли их в виртуальные экскурсии. В настоящее время количество и глубина изложенного материала, доступного через сеть Интернет, непрерывно растёт, и возможно, уже через несколько лет свои собственные виртуальные экскурсии будут иметь все музеи мира.

Виртуальные литературные экскурсии можно разделить на следующие виды:

- литературно-биографические – это экскурсии, связанные с жизнью и биографией писателя;
- литературно-краеведческие – это экскурсии по местам, которые хранят память о жизни и творчестве писателя, поэта, драматурга;
- историко-литературные – экскурсии, раскрывающие определённые периоды развития русской национальной культуры и литературы;
- литературно-художественные – экскурсии по мировым выставочным залам;
- обзорные сайты, где собрано несколько виртуальных экскурсий в рамках знакомства с одним писателем.

На практике деление экскурсий на чётко определённые группы носит условный характер.

Проведение экскурсии следует начинать со вступительной беседы с учащимися. Во вступительной беседе педагог определяет цели и задачи экскурсии, раздаёт маршрутные листы. Особое внимание учащихся следует обратить на способы навигации по сайту, от одной экспозиции к другой.

Огромную роль в активизации деятельности учащихся во время виртуальных экскурсий играет **поисковый метод**. Ученики не просто знакомятся с материалами экспозиций, но и занимаются **активным поиском литературоведческой информации**. Это достигается путём постановки проблемных вопросов перед экскурсией либо получением определённых творческих заданий. Во время проведения экскурсии учащиеся могут записывать **тезисы в тетрадь**, копировать материалы с сайта в свои папки, делать **пометки**.

Заканчивается экскурсия **итоговой беседой**, в ходе которой учитель совместно с учащимися **обобщает, систематизирует** увиденное и услышанное, **выделяет** самое существенное, выявляет впечатления и предварительные оценки учащихся; намечает творческие задания для них: написать сочинения, подготовить доклады, составить альбомы.

Несмотря на кажущуюся простоту проведения виртуальных экскурсий на уроке, учитель может столкнуться с рядом проблем. Первая и главная проблема — это отсутствие подключения школы к сети Интернет. Следующей проблемой может быть ограниченное количество компьютеров и компьютерных классов в школе. В данном случае на помощь учителю могут прийти интерактивные, мультимедийные экскурсии, разработанные самим учителем. Такие мультимедийные экскурсии также относятся к разряду виртуальных, но для их организации нет необходимости подключения к сети Интернет. Достаточно иметь в кабинете компьютер и мультимедийный проектор. Достоинства данных экскурсий в том, что учитель сам отбирает нужный ему материал, составляет необходимый маршрут, изменяет содержание согласно поставленным целям. Составляющими данной экскурсии могут выступать видео, звуковые файлы, анимация, а также репродукции картин, изображения природы, портреты, фотографии. В материалы таких экскурсий могут быть включены литературоведческие термины и определения, исторические карты, тезисы по теории литературоведения.

Возможные формы проведения заочной экскурсии:

- Просмотр видеофильма с последующим обсуждением и выполнением заданий;
- Рассказ учащегося (или группы учащихся), сопровождающийся видеорядом;
- Самостоятельная работа учащихся с текстом экскурсии, подготовленным учителем, самими учащимися или взятым из специальной литературы: чтение и выполнение заданий;
- Посещение музеев, выставок с помощью интерактивных объектов и Интернет-ресурсов.

При подготовке к экскурсии необходимо определить содержание, способы оформления и презентации материала.

В основу заочной экскурсии могут быть положены выступления учащихся – рассказы о местах, связанных с жизнью и творчеством русских писателей и поэтов. Для подготовки подобного выступления необходимо собрать большой иллюстративный материал. Источниками в этом случае могут быть музейные проспекты и каталоги, фотографии и открытки, иллюстрации из книг и энциклопедий. Большую помощь в сборе материала могут оказать ресурсы Интернета: сайты музеев, сайт конфессии, специальные образовательные порталы, на которых можно найти не только богатый иллюстративный материал, но и информацию об истории музея, экспонатах, традициях, а также дополнительные биографические сведения.

Эффектно и современно будет выглядеть выступление, сопровождаемое показом слайд-фильма, выполненного в программе Power Point. Материалы, подготовленные для выступления на занятии по этой теме, могут быть оформлены в виде выставки.

Таким образом, использование информационно–компьютерных технологий (в том числе и виртуальных экскурсий) делает процесс обучения и преподавания более интересным, качественным, результативным.

Раздел II “Асновы музеязнаўства”

ТЕМА 1. МУЗЕЕВЕДЕНИЕ КАК НАУЧНАЯ ДИСЦИПЛИНА.

1. Музееведение как междисциплинарная наука.
2. Объект, предмет и методы музееведения.
3. Исторические, теоретические, источниковедческие и прикладные составляющие музееведения.

1. Во второй половине XX в. мир вступил в полосу «музейного бума», характеризующегося музеефикацией памятников истории и культуры, природных объектов, созданием новых видов музеев, поиском новых форм работы с посетителями. Современный музей представляет собой своеобразную минимодель мира, которая помогает человеку ориентироваться в реальном мире. В начале XXI столетия роль музея в образовании и воспитании человека становится все более значимой. Изучением вышеперечисленных аспектов деятельности музея занимается музееведение.

Музееведение – формирующаяся научная дисциплина, изучающая специфическое музейное отношение человека к действительности и феномен музея, порожденный этим отношением; исследующая процессы сохранения и трансляции социально значимой информации посредством музейных предметов, а также развитие музейной деятельности и основные ее направления.

Хотя музей как социальный феномен имеет древнюю историю, но теоретическое осмысление музеев и их деятельности – явление достаточно позднее. Начало формирования представлений о музейной деятельности как специфической области человеческой культуры относится ко времени Ренессанса. Только в конце XIX в. появился термин «музеология» («*museologie*» (нем.), «*museology*» (англ.); в русском языке более привычен термин «музееведение»). С 1877 г. в Германии в Дрездене издавался журнал «*Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde*» («Журнал музеологии и антиквароведения»), в котором в 1883 г. появилась статья «Музеология как

наука», впервые обозначившая исследовательский и общественный потенциал новой науки.

Проблемы формирования новой научной дисциплины активно обсуждались в XX в. в межвоенный период. Музейная общественность высказывалась за выделение музееведения из состава других гуманитарных и естественнонаучных дисциплин, активизацию подготовки собственно музейных кадров. После второй мировой войны в рамках ООН и входящих в нее организаций делаются попытки объединить силы всех заинтересованных в этом деле сторон. В 1946 г. в Париже делегаты из 14 стран, а также ООН, ЮНЕСКО, Международного бюро музеев создают Международный совет музеев (International council of museums, сокращенно – ICOM), сыгравший важнейшую роль в самоидентификации музееведения как самостоятельной дисциплины.

Тем не менее, единого мнения о дисциплине и ее характере в мировом и отечественном музееведении так и не сложилось. Одни исследователи (И. Неуступны, Ж.А. Ривьер) вообще не считают музееведение наукой, утверждая, что у нее нет своего предмета, структуры, методов. Сторонники этого подхода (можно обозначить его как *«нигилистский»* за отрицание у музееведения статуса научной дисциплины) ограничивают музееведение изучением истории музеев и их роли в обществе.

Сторонники *культурологического подхода* (К. Шрайнер, И. Ян, Т. Шола и др.) не признают за музееведением статуса самостоятельной дисциплины, считая ее частью дисциплин, занятых изучением и сохранением всемирного наследия. Т. Шола даже предлагал вместо терминов «музееведение», «музеология» использовать термин «heritology» (изучение наследия), а музеологию считать ее подразделением. На первое место выходят функции музея по комплектованию фондов (тезаврирование) и сохранению ценностей, понимаемые достаточно широко: от сохранения самих предметов до хранения достижений мировой культуры в индивидуальной человеческой памяти путем создания воображаемых музеев. В рамках культурологического подхода сложились различные концепции музеев: концепция «воображаемого музея» А. Манро; концепция «музея-форума» А. Хантона, П. ван Менша, М. ван Прат, Д.Ф. Камерон; концепция «музея без границ» Г. фон дер Остена и Г. Боргера.

Институциональный подход (Й. Бенеш, В. Винтер, Т. Силянова-Новикова, Э. Хьюнс и др.) – музееведение считается наукой, предмет которой – музей как социальный институт. При таком подходе упор делается на изучение общественных функций музея как хранителя и транслятора социально значимой информации.

Сторонники *предметного подхода* З. Бруна, Х. Векс, А. Грегорова, Р. Ланг, З. Странский, Т. Хетеш, Д. Шульц, В. Энненбах предметом музееведения считают феномен музейного предмета как вещи определенной ценности, а также изучение причин, порождающих музей. Главная задача музееведения – выявление критериев музеальности предметов, для решения проблем их отбора, хранения и репрезентации.

Учитывая различия подходов к определению музееведения, неудивительно, что четко определить его статус достаточно сложно. Прикладное музееведение вполне может претендовать на статус самостоятельной дисциплины, ведь решаемые им задачи не решаются другими науками. В то же время музееведческие навыки необходимы специалистам гуманитарных и естественнонаучных дисциплин, поскольку они ведут исследования на базе музеев, работают с музейными предметами как с источниками. Это позволяет относить музееведение к дисциплинам специальным. Есть разделы музееведения, которые могут претендовать на статус вспомогательных дисциплин (музейное источниковедение, музейное документоведение и т.д.).

В практической работе, а также при определении дисциплины «Музееведение, музеология» в учебной литературе чаще всего применяется *комплексный подход*, сочетающий принципы и достижения вышеназванных подходов и концепций.

В соответствии с этим подходом А.М. Разгон определял **музееведение** как общественную науку, которая изучает:

- а) процессы сохранения социально значимой информации;
- б) познание и передачу знаний и эмоций посредством музейных предметов;
- в) музейное дело, музей как социальный институт, его социальные функции и формы их реализации в различных социальных, экономических, политических и культурных условиях.

2. Объектом музееведения выступает музей и музейное дело как общественное явление во всех своих проявлениях. Предметом музееведения является изучение закономерностей, связанных с процессами накопления, сохранения и трансляции социальной информации посредством музейных объектов, с исследованием вопросов возникновения, развития и общественного функционирования музея.

Музееведение использует разнообразные методы, применяемые естественными и гуманитарными науками, в том числе сравнительный анализ, типологизацию, рентгенографию, спектрографию, химический анализ (в консервации и реставрации) и эксперимент (в экспозиции), а также социологические методы (в процессе изучения музейной аудитории).

Музееведение входит в разряд междисциплинарных наук. Оно связано как с общественными, так и естественнонаучными дисциплинами. Причем, больше общности с теми науками, которыми определяется профиль музея.

3. Музееведение как научная дисциплина имеет свою *структуру*. Выделяют общее (занимается вопросами, имеющими отношение к деятельности музеев всех профилей и типов) и специальное (прикладное) музееведение (занимается вопросами, имеющими отношение к деятельности музеев отдельных профилей, а также специфическими вопросами, не относящимися к исследовательской сфере профильных дисциплин).

К общему музееведению относятся:

1) история и историография исследуют процесс зарождения музеев, их функционирование в различных исторических условиях, формирование музейной сети и организацию музейного дела;

2) теория музееведения включает общую теорию, теорию научно-фондовой работы, теорию документирования и теорию коммуникации;

3) музейное источниковедение занимается исследованием музейных предметов с точки зрения исторической науки (методами, характерными для источниковедения);

4) музеография осуществляет описание музеев, их собраний и коллекций, что находит отражение в справочниках, каталогах, путеводителях; В зарубежной литературе под музеографией понимают музейную практику, в отличие от музейной теории – музеологии;

5. Методика музейного дела – методика экспозиционной работы, организация и управление – музейный менеджмент, музейная социология, музейная техника и т.д.;

6) Музейная информатика.

7) Музейная педагогика, психология и социология занимаются исследованием закономерностей, принципов, методов работы музея со своей аудиторией.

Прикладное музееведение включает научную методику музейного дела (разрабатывает принципы построения экспозиций, хранения музейных фондов, экскурсионной работы); технику музейной работы (изучает технику проектирования музейных зданий, экспонирования различных музейных предметов, исследования физического состояния музейных материалов. Основными понятиями музееведения как науки являются:

Музейное дело – вид общественной деятельности, включающий комплектование, учет, хранение, охрану, изучение и использование культурного наследия и осмысление этих процессов; музейную политику (музейное законодательство, музейное строительство – создание музеев и музейной сети, организация управления музеями – музейный менеджмент, подготовка,

переподготовка и повышение квалификации музейных работников и создание соответствующих учреждений); музейную практику (научно-фондовая, научно-просветительская, рекреационная, экспозиционная, научно-исследовательская и издательская работа); музееведение как науку.

Музей – «постоянно действующее, некоммерческое учреждение, призванное служить обществу и способствовать его развитию, доступное широкой публике, занимающееся исследованием, приобретением, хранением, популяризацией и экспонированием материальных свидетельств о человеке и его среде обитания в целях изучения, образования и удовлетворения духовных потребностей».

Музейная сеть – исторически сложившаяся совокупность музеев, действующая на определенной территории. Имеет два употребления: музейная сеть определенной страны, региона независимо от их профиля (музейная сеть СССР, музейная сеть РБ и т.п.) или совокупность музеев определенного профиля (сеть исторических музеев, сеть технических музеев и т.п.).

Музейное собрание – научно организованная совокупность музейных предметов, научно-вспомогательных материалов и средств научной информации, обеспечения, хранящихся в музее. В состав собрания входят фонды музея (основной, обменный, дублетный, научно-вспомогательный), библиотека и архив музея. В более узком смысле – совокупность музейных коллекций.

ИСТОРИОГРАФИЯ МУЗЕЕВЕДЕНИЯ

1. Научная литература по музеям и музееведению. Монографии.

2. Издания учебного характера.

3. Сборники статей советских и современных российских авторов.

Периодические издания.

4. Научная и учебная литература по музееведению в Республике Беларусь.

1. Становление и развитие музеологического знания получило отражение в учебной, научной, справочной и периодической литературе. Можно отметить фундаментальные монографии 60–70-х гг. XX в. Среди них работы А. И. Михайловской «Музейная экспозиция (организация и техника)» (1964) и Р. Р. Кликса «Художественное проектирование экспозиции» (1978). Эти работы содержат актуальную информацию об основных этапах проектирования экспозиции, правилах и приемах экспонирования.

Среди современных монографий следует отметить книгу Т. П. Полякова «Как делать музей? (о методах проектирования музейной экспозиции)» (1997), а также коллективный труд «Музейное дело России» (2003), подготовленный под редакцией М.Е. Каулен.

2. Отдельную группу современной литературы по музеологии и музей-

ному делу составляют издания учебного характера. Среди них следует отметить учебное пособие для вузов «Музееведение. Музеи исторического профиля», составленное под редакцией К. Г. Левыкина и В. Хербста (1988), учебное пособие по музейной педагогике М. Ю. Юхневич «Я поведу тебя в музей» (2001), учебник Т. Ю. Юреновой «Музееведение» (2007), пособие для вузов С. И. Сотниковой «Музеология» (2004), учебное пособие Л. М. Шляхтиной «Основы музейного дела. Теория и практика» (2005), учебное пособие «Основы музееведения», изданное под редакцией Э. А. Шулеповой (2009). Все перечисленные издания носят универсальный характер и включают разделы, характеризующие музееведение как область научного знания, музей как социокультурный институт, историю музейного дела в России и за рубежом, основные направления и формы музейной деятельности.

В 2007 г. вышло принципиально новое учебное пособие Л.Я. Ноль «Информационные технологии в деятельности музея». Потребность в этом издании была вызвана появлением мультимедиа, широким внедрением телекоммуникационных средств, что коренным образом отразилось на роли и месте информационных технологий в музее.

3. В связи с возросшим интересом к музейному делу в нашей стране в 60–80-е гг. XX в. вышло большое количество научных публикаций. Как правило, такого рода издания представляли собой сборники статей, среди которых можно отметить «Музееведение. Искусство музейной экспозиции и техническое оснащение музеев» (1985), «Музееведение. Из истории охраны и использования культурного наследия в РСФСР» (1987) и другие.

В последние годы тематика публикаций по музееведению значительно расширилась и включает не только общетеоретические проблемы, вопросы экспозиционной и фондовой работы, но и маркетинговую и рекламную политику музеев, взаимосвязь музеев с туристическим бизнесом, внедрение новейших информационных технологий в музейное дело. Среди сборников статей можно выделить следующие: «На пути к музею XXI века. Региональные проблемы развития музейного дела» (1991), «Музейная экспозиция: Теория и практика» (1997), «Музей и современные технологии» (2006) и другие.

На современном этапе наиболее полным справочным изданием по различным направлениям отечественного музееведения и теоретическим проблемам музейного дела по праву считается Российская музейная энциклопедия (2001), включившая около 1500 статей по теории музейного дела, о музейных учреждениях и деятелях.

Периодические издания по проблемам музееведения начали впервые публиковаться в советское время. В 1931–1991 гг. выходил ежемесячный

иллюстрированный общественно-политический и научно-методический журнал «Советский музей» Министерства культуры СССР и АН СССР. В 1993 г. журнал был переименован в «Мир музея». В начале XXI в. журнал «Мир музея» - единственное авторитетное профессиональное издание, целенаправленно освещающее все стороны музейной жизни России.

4. Научные сборники Института культуры Беларуси:

«Музеі Беларусі: Праблемы. Перспектывы. Інавацыі: Экспазіцыйна-выставачная дзейнасць» (2012 г.);

«Музейны сшытак. Музейна-педагагічная праграма: ад стварэння да рэалізацыі» (2012 г.).

Школьное музееведение: Школьный музей / сост. О.Л. Залуцкая, Н.Е. Луйгас. – Минск: «Красико-Принт», 2007.

Прокопович И.М. И край родной откроет тайны: система школьного краеведения. Минск, 2006.

Корзюк, А.А. Арганізацыя краязнаўчай работы пры вывучэнні гісторый Беларусі ў сярэдняй школе: дапаможнік для педагогаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі / А. А. Корзюк. – Мазыр: Белы Вецер, 2015.

Научные труды, монографии:

Гужалоўскі, А.А. Нараджэнне беларускага музея. — Мн.: НАРБ, 2001.

Гужалоўскі, А.А. Музеі Беларусі (1918—1941 гг.). — Мн.: НАРБ, 2002.

Гужалоўскі, А.А. Музеі Беларусі (1941—1991 гг.). — Мн.: НАРБ, 2004.

Учебная литература:

Гужалоўскі, А.А. Гісторыя музейнай справы Беларусі: вуч.-метадыч. дапам. — Мінск: БДУ, 2012. — 303 с.

Гістарычнае краязнаўства Беларусі: вучэбна-метадычны дапаможнік / І.І. Багдановіч, А.А. Корзюк [і інш.]; пад рэд. А.А. Корзюка. — Гродна: ЮрСаПринт, 2014.

Гужаловский, А.А., Грицкевич, В.П. История музеев мира: учебное пособие. — Мн.: БГУ, 2003.

Гужалоўскі, А.А., Барэйшык Л.У. Музеі замежных краін: вучэб. дапаможнік: у 2 ч. — Ч. 1. — Мн.: БДУ, 2004. — Ч. 2. — Мн.: БДУ, 2008.

Гісторыя музейнай справы Беларусі: вучэбны дапаможнік. — Мн.: БДУ, 2012. — 303 с.

ТЕМА 2. ИСТОРИЯ МУЗЕЙНОГО ДЕЛА В БЕЛАРУСИ.

Тема 2.1. Зарождение музейного дела в XI – начале XX в.

Вопросы, рассматриваемые на лекции:

1. Древнебелорусское собирательство. Княжеские и монастырские сборы древностей.

2. Сокровищница великих князей литовских в Вильно.

3. *Возникновение сбора Радзивиллов в Несвижском замке. Сборы Сапегов в Ружанах и Деречине.*

4. *Идеология Просвещения и развитие частного собирательства в Беларуси.*

5. *Расцвет частных коллекций в Беларуси в первой половине XIX в. Братья Е. и К. Тышкевичи. Коллекция М. Румянцева в Гомельском дворце.*

1. Культурны кантэкст Сярэднявечча вызначыў зараджэнне музея ў Беларусі як прыватнай справы. Першымі збіральнікамі рухала пачуццё прэстыжу, імкненне ўмацаваць сваё грамадскае становішча.

Усходнеславянскія князі стваралі зборы і выдаткоўвалі на іх велізарныя грашовыя сродкі. Прадстаўнікамі феадальных вярхоў былі назапашаны вялікія калекцыі мастацкіх і гістарычных каштоўнасцей. У некаторых з іх выразна прасочвалася музейнае ядро — групы прадметаў, якім надавалася сімвалічнае або эстэтычнае значэнне.

Маюцца ўскосныя сведчанні аб існаванні ўжо ў XIII ст. у цэнтрах усходнееўрапейскіх княстваў скарбніц, якія выконвалі першапачаткова эканамічную функцыю. На працягу многіх стагоддзяў падобныя скарбніцы былі неабходным аtryбутам княжацкай рэзідэнцыі і з'яўляліся адначасова адным з сімвалаў улады. Мяркуюцца, што на беларускіх землях найбагацейшая скарбніца ў гэты перыяд існавала ў Полацку — горадзе, які ў XI—XIII стст. адыгрываў ролю важнага эканамічнага і палітычнага цэнтра Усходняй Еўропы.

Зборы прадметаў, што перахоўваліся ў сярэдневяковых цэрквах, мелі ў меншай ступені эканамічны і ў большай ідэалагічны характар. У іх складзе былі многія рэліквіі, якія карысталіся павагай вернікаў і звязваліся з імёнамі Хрыста, Маці Божай, апосталаў, святых і пакутнікаў.

Так, вядомая беларуская асветніца **Ефрасіння Полацкая** разам са складаннем царкоўных акафістаў і перапісваннем кніг клапацілася пра мастацка-рэліквійнае напаўненне заснаваных ёю храмаў. Яна вырашыла ўпрыгожыць Багародзіцкі мужчынскі манастыр абразом Маці Божай Эфескай — адным з трох перапісаных абразоў Прачыстай Дзевы Марыі, створаных, паводле хрысціянскага падання, евангелістам Лукой. Пабудаваная паводле загаду Ефрасінні Полацкай Спаса-Праабражэнская царква таксама захоўвала ў сваёй рызніцы вельмі каштоўныя дарункі. Калі Звеніслава, сястра Ефрасінні, прыняла па навучанні апошняй манаства, то, прыйшоўшы ў манастыр, ахвяравала туды свой пасаг.

Крыж Ефрасінні Полацкай быў створаны ў 1161 г. полацкім майстрам Лазарам Богшам для Спасакага манастыра. Крыж выконваў ролю рэлікварыя (пераносныя сасуды для перахоўвання рэліквій), каб зберагчы аtryманыя

Ефрасінняй з Іерусаліма і Канстанцінопаля хрысціянскія святыні — кроплі крыві Ісуса Хрыста, часткі Крыжа Гасподня, камень ад труны Багародзіцы, часткі мошчаў св. Панцеляймона і св. Стэфана і інш. Падобныя рэлікварыі былі даволі распаўсюджаны ў сярэднявечковай Еўропе не толькі сярод прадстаўнікоў царквы, але і свецкіх арыстакратаў.

2. Калі пачатак збіральніцтва, а дакладней працэс назапашвання прадметаў музейнага характару, на полацкіх землях прасочваецца фрагментарна, то факт існавання скарбніцы Вялікага Княства Літоўскага (далей — ВКЛ) пакінуў у гістарыяграфіі больш глыбокі след. Скарбніца змяшчала архіў ВКЛ, канцылярскія кнігі, найважнейшыя дзяржаўныя дакументы, ваенныя трафеі, падарункі, іншыя каштоўныя прадметы. Адначасова яна выконвала функцыі галоўнага арсенала. Да сярэдзіны XVI ст. скарбніцай, якая была цесна звязана з велікакняжацкай канцылярыяй, загадваў непасрэдна канцлер. Пасля гэтых абавязкі пачаў выконваць падскарбі земскі (на сённяшні час — гэта як бы міністр фінансаў).

Натуральна, што ўзнікненне скарбніцы ВКЛ не было адзначана ніякім асаблівым актам. Таму цяжка ўстанавіць з поўнай дакладнасцю дату яе з’яўлення (гэтак жа, як і даты падобных збораў у Вене, Дрэздэне ці Лондане). Умоўным зыходным пунктам возьмем апошнія дзесяцігоддзі жыцця *Міндоўга (сярэдзіна XIII ст.)*. Яго багацейшая скарбніца, якая знаходзілася ў тагачаснай сталіцы княства Наваградку, з’яўлялася важным сродкам дзяржаўнай палітыкі.

Пасля перанясення сталіцы ВКЛ у Вільню і будаўніцтва ў горадзе княжацкай рэзідэнцыі тут канцэнтруюцца значныя матэрыяльныя і мастацкія каштоўнасці. Свайго апагея гэты працэс дасягнуў пры Вітаўце, калі княства пераўтварылася ў буйнейшую дзяржаву Усходняй Еўропы. У велікакняжацкую рэзідэнцыю сцякаліся дарункі, даніна, ваенныя трафеі з заваяваных зямель і тых, што знаходзіліся ў васальнай залежнасці. У 1362 г. Альгерд пасля перамогі ў бітве каля Сініх Водаў захапіў шмат цудоўных трафеяў у Херсанэсе.

Не меншыя каштоўнасці паступалі ў скарбніцу з Тэўтонскага ордэна, у прыватнасці ў якасці выкупу за ваеннапалонных. У 1398 г., у час сустрэчы Вітаўта з магістрам ордэна К. фон Юнгінгенам, крыжакі ўразілі вялікага князя шчодрымі падарункамі — залатымі даспехамі, конямі, лоўчымі сокалам. Адным з тых, каму ў 1397 г. давялося ўбачыць частку скарбніцы вялікіх князёў літоўскіх, быў пасол Тэўтонскага ордэна Кібурт. Пасля прыёму ў троннай зале Верхняга замка Вітаўт запрасіў пасольства ў залу для прыватных аўдыенцый. Паводле слоў тэўтонскага пасла, гэта быў вельмі прасторны пакой, увесь абабіты раскошнымі ўсходнімі дыванамі. Пасярод пакоя стаяў вялікі стол, на якім знаходзілася вызалачанае распяцце, карона,

меч і залаты скіпетр.

Аднак каштоўны збор панёс значныя страты пасля шлюбу вялікага князя Ягайлы. Па ўмовах шлюбнага дагавору ён абавязваўся выплаціць адступное былому жаніху Ядвігі ў памеры 200 тыс. чырвонцаў, а таксама перавезці з Вільні ў Кракаў скарбніцу свайго бацькі і дзеда. Апошняй умове палякі надавалі сімвалічны сэнс — у абмен на польскую карону Ягайла аддаваў у сталіцу Польшчы адзін з найважнейшых сімвалаў дзяржаўнасці ВКЛ. У наступныя гады скарбніца княства папаўнялася эпізадычна.

Некаторае ажыўленне ў яе папаўненні назіраецца ў пачатку XVI ст. у гады княжання Аляксандра. Звязана гэта было не з ваеннымі поспехамі князя, а з яго любоўю да навук і мастацтваў. У княжацкай рэзідэнцыі з'яўляюцца новыя карціны, скульптуры, ювелірныя вырабы, рукапісныя кнігі. Пасля падпісання Люблінскай уніі 1569 г. значэнне скарбніцы ВКЛ як буйнейшага ў краіне гісторыка-мастацкага збору канчаткова падае. Але культурная дзейнасць Аляксандра зрабілася аб'ектам пераймання ў арыстакратычных колах княства, перш за ўсё сярод бліжэйшых сяброў князя — Канстанціна Астрожскага, Міхала Глінскага, Альбрэхта Гаштольда, Януша Радзівіла.

3. Адзін з нашчадкаў апошняга, **Мікалай Радзівіл Чорны** (1515—1565), залажыў у Нясвіжскім замку збор, найбольш багаты ў ВКЛ на працягу наступных двух стагоддзяў. Мікалай сябраваў з аматарам мастацтва і збіральнікам — каралём і вялікім князем Жыгімонтам Аўгустам і часта аглядаў яго вавельскі збор, які складаўся з 350 фламандскіх габеленаў і дзесяткаў скульптур. У 1547 і 1553 гг. ён здзейсніў падарожжы ў Вену і Аўгсбург, дзе мог азнаёміцца з багацейшымі зборамі Габсбургаў. Жонка Мікалая Чорнага, Альжбета Шыдлавецкая, працягваючы традыцыі свайго бацькі, польскага мецэната, запрашала ў Нясвіж вядомых паэтаў і мастакоў, музыкантаў і вучоных. Ужо ў гэты час Нясвіж займае статус другой сталіцы ВКЛ. Тады ж Мікалай Чорны паклаў пачатак нясвіжскаму збору, заснаваўшы нумізматычны кабінет, а таксама загадаў адбіць медаль са сваёй выявай. На працягу XVII і XVIII стст. гэта калекцыя папаўнялася эпізадычна, да 1812 г. агульная колькасць манет і медалёў у ёй дасягнула 13 252.

Мецэнацкія захапленні бацькі пераняў яго сын **Мікалай Крыштоф** памынушчы Сіротка (1549—1616). Мікалай Крыштоф вучыўся ў Страсбургскім універсітэце, падарожнічаў па Францыі, Аўстрыі, Італіі, дзе пазнаёміўся з Папам Рымскім Грыгорыем XIII і венецыянскім дожам Нікола дэ Понтэ — заўзятымі калекцыянерамі і мецэнатамі. Па вяртанні ў Нясвіж Мікалай Крыштоф заняўся асветніцтвам і мецэнацтвам, а таксама добраўладкаваннем сваёй рэзідэнцыі. Януш Радзівіл прасіў сваіх сваякоў у лістах, каб дасылалі ў «кунсткамеру» яго бацькі гетмана Крыштофа розныя цікавыя рэчы. Вядомы Януш сваім удзелам у стварэнні ў аўстрыйскім замку Амбрас Пантэона славы

— першага ў Еўропе ваенна- гістарычнага музея.

У 1616 г. у Нясвіжы завяршылася будаўніцтва мураванага замка па праекце запрошанага Сіроткам славутага архітэктара Яна Марыі Бернардоні, дзе размясцілася калекцыя карцін. Гэты збор абавязаны сваім з'яўленнем *Альбрэхту Уладзіславу Радзівілу* — сыну Сіроткі, запрасіўшага ў замак мастакоў, якія стварылі галерэю партрэтаў Радзівілаў і славукасцей. Апісанне галерэі пакінуў вядомы беларускі паэт і крэпаснаўца У Сыракомля, ён наведваў замак у сярэдзіне XIX ст. Спасылаючыся на інвентар 1770 г., ён узгадвае 984 карціны, выкананыя на палатне і дрэве. У Каралеўскай зале знаходзіліся партрэты Івана Жыхлівага, Карла XII, Аўгуста II, Вітаўта, цвярскага князя Міхаіла і інш.; у Гетманскай — партрэты гетманаў велікакняжацкіх і каронных, у т.л. саміх Радзівілаў. Былі ў замку палотны з гістарычнымі сюжэтамі. Асобныя карціны належалі пэндзлю мастакоў італьянскай і фламандскай школ, іншыя былі напісаны мясцовымі аўтарамі — бацькам і сынам Д. і Ю. Гескімі, І. Шрэтарам, Я. Дамелем.

Акрамя мастацкіх твораў, інтэр'ер упрыгожвалі каштоўныя скульптуры, шпалеры, дываны, залататканыя слуккія паясы, а таксама васковыя фігуры.

У нясвіжскай рэзідэнцыі быў закладзены Сіроткам спецыяльна абсталяваны арсенал, дзе ў адпаведнасці з замкавым інвентаром 1765 г. захоўвалася вялікая колькасць халоднай і агнястрэльнай зброі, а таксама вайсковы рыштунак вялікай мастацкай каштоўнасці. Акрамя таго, там знаходзіліся гарматы з арыгінальнымі назвамі: «Папугай», «Гідра», «Цэрбер» і афарыстычнымі надпісамі на ствалах. Найбольшая гаомата, датаваная 1600 г., была адліта непасрэдна ў нясвіжскай людвісарні Г. Молзэра, іншыя — выраблены майстрамі заходнееўрапейскіх краін.

Спецыяльнае памяшканне ў замку было адведзена пад сховішча старажытнасцей (т. зв. скарбец), дзе знаходзіліся гетманскія булавы, маршальскія жэзлы, меч, падараваны Радзівілам Папам Рымскім Інакенціем XI, калекцыя пячатак, пярсцёнкаў, асабістыя рэчы магнатаў Сабескіх, Вішнявецкіх і інш. Існаваў таксама і патаемны скарбец, пра які ведалі толькі гаспадары замка і іх давераныя асобы.

Паводле сцвярджэння нашчадкаў Радзівілаў, у 1551 г. быў заснаваны нясвіжскі архіў, калі кароль Жыгімонт II выдаў Мікалаю Чорнаму прывілей (на думку шэрагу сучасных беларускіх і польскіх даследчыкаў, ён з'яўляецца фальсіфікатам) на захаванне дзяржаўных актаў ВКЛ, якія дагэтуль захоўваліся ў Вільні.

У хуткім часе пасля заснавання архіва быў пакладзены пачатак стварэнню бібліятэкі, якая, па сведчаннях сучаснікаў, была адной з лепшых у Рэчы Паспалітай. Да 1770 г. яна налічвала каля 20 тыс. тамоў кніг і мноства

рукапісаў.

Крыніцы папаўнення радзівілаўскіх калекцый былі разнастайныя. У наваколлі Нясвіжа працавалі майстэрні мастацкага ліцця, фаянсавая мануфактура, была наладжана вытворчасць сліцкіх паясоў. Некаторыя прадметы тым ці іншым шляхам траплялі ў збор з замкаў мясцовых магнатаў і з-за мяжы.

Па сваім характары нясвіжскі збор быў закрытага тыпу. Агледзець яго мелі права толькі некаторыя прадстаўнікі феадальнай знаці Рэчы Паспалітай і высокія замежныя госці. Трэба адзначыць, што, у адпаведнасці з агульнымі заканамернасцямі культурнага развіцця еўрапейскіх краін, пасля ўтварэння нацыянальных дзяржаў падобныя зборы клаліся ў аснову нацыянальных публічных музеяў. Аднак з-за неспрыяльных палітычных абставін, перш за ўсё барацьбы за беларускія землі, якая ў той або іншай форме вялася паміж Расіяй і Польшчай на працягу стагоддзяў, у Беларусі гэтага не адбылося.

Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 г. генерал-аншэф А. І. Бібікаў вывез архіў і бібліятэку з Нясвіжа ў Пецяярбург. Да 1842 г. усё трымалася ў сховішчах Акадэміі навук нераспакаваным, а пасля складання каталога было падзелена паміж Акадэміяй навук, Духоўнай акадэміяй і Маскоўскім універсітэтам.

9 студзеня 1813 г. адмірал П. В. Чычагаў аддаў распараджэнне адправіць у Маскву прадметы нясвіжскіх калекцый «з ліку здабычай узятых... ад непрямцаля ў Нясвіжы». Найбольш каштоўныя калекцыі, ацэненыя ў 10 млн золтых, былі адпраўлены ў распараджэнне начальніка майстэрні і Зброевай палаты П. С. Валугева, а таксама ва Успенскі сабор. Нумізматычны кабінет быў перададзены ў Харкаўскі ўніверсітэт. У замку захавалася некалькі пудоў сталавага срэбра, а таксама частка партрэтаў з Гетманскай залы. Пасля гэтых рэквізіцый, нягледзячы на некаторыя спробы ў пачатку XX ст., нясвіжскі збор аднавіць у папярэднім аб'ёме ўжо не ўдалося.

Падобным да нясвіжскага па складзе, характары і крыніцах папаўнення быў збор вядомага магнацкага роду Сапегаў, які таксама дасягнуў росквіту да сярэдзіны XVII ст. Заснавальнікам лічыцца *Леў Сапега* (1557—1633) — буйнейшы дзяржаўны дзеяч Рэчы Паспалітай, складальнік Статута ВКЛ. Л. Сапега здолеў сабраць у сваім Ружанскім палацы велізарную бібліятэку, значна дапоўненую яго сынам Казімірам.

Акрамя таго, у адпаведнасці з інвентаром Ружанскага палаца 1793 г., у двух яго асобных пакоях размяшчалася збраёўня, якая налічвала звыш 150 адзінак зброі, вырабленай у розных еўрапейскіх краінах і на Усходзе. Значнай была нумізматычная калекцыя Сапегаў, якая налічвала 1125 адзінак. Да яе далучалася калекцыя пячатак, а таксама ўзоры мінералаў. Прадметам гонару ўладальнікаў Ружанскага палаца былі падборка старажытных гравюр і

жывапісныя палотны. Інтэр'еры залаў упрыгожвалі мазаікі, скульптура, прадметы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва.

У палацавым скарбцы захоўваліся найбольш каштоўныя з пункту гледжання ўладальнікаў прадметы: старажытнае залатое шыццё, радавыя гербы, манускрыпты, абразы, разнастайныя мемарыяльныя рэчы. Але найперш кідаліся ў вочы старажытныя хрустальныя кубкі — «Іван» і «Іваніха», якія перахоўваліся пад замком і выносіліся пад гукі музыкі і гарматныя стрэлы пры вітанні караля, а таксама дванаццаць вылітых са срэбра міфалагічных фігур, што былі вышынёй больш за локаць. У тым жа скарбцы перахоўвалася рэгалія ордэна Беззаганнага Зачацця Дзевы Марыі¹.

У канцы XVIII ст. Аляксандр Сапега перанёс сваю рэзідэнцыю ў мястэчка Дзярэчын, куды былі перавезены калекцыі і бібліятэка. Наступны ўладальнік Дзярэчына — Францішак, вядомы як адзін з найбольш адукаваных людзей свайго часу, стварае новы збор жывапісу.

У хуткім часе, у выніку секвестрацыі мастацкіх і іншых збораў шляхты, якая мела дачыненне да паўстання 1831 г., «сапежанскі збор» быў адпраўлены ў Эрмітаж і Акадэмію мастацтваў у Пецярбург, у т. л. больш за 300 карцін, дзясяткі мармуровых статуй, некаторыя з якіх упрыгожваюць Летні сад, а таксама 48 мазаік. Калекцыя старажытнай зброі і даспехаў трапіла ў Маскву.

Прыклад Радзівілаў і Сапегаў прывабліваў магнацкія роды Хадкевічаў, Астрожскіх, Солтанаў, Друцкіх-Любецкіх і інш. Можна меркаваць, што іх зборы не нашмат саступалі па багацці вышэйзгаданым. Характэрнымі рысамі, уласцівымі ўсім гэтым зборам, былі: універсальны характар, які непазбежна прыводзіў да фрагментарнасці калекцый; хістка мяжа паміж калекцыйнымі рэчамі і прадметамі інтэр'ера; амаль поўная сацыяльная ізаляванасць. Тым не менш, нягледзячы на ўсю абмежаванасць дзейнасці магнатаў-збіральнікаў, яны адыгралі вялікую ролю ў справе захавання помнікаў гісторыі і культуры Беларусі, далі штуршок развіццю музейнай справы на тэрыторыі краю.

4. У другой палове XVIII ст. на беларускіх землях, як і ва ўсёй Рэчы Паспалітай, распаўсюджвалася асветніцкая ідэалогія, буржуазная па сваім аб'ектыўным змесце. Ідэі Асветніцтва, станаўленню якіх у значнай ступені спрыялі адкрыцці прыродазнаўства, заваёўвалі ўсё больш прыхільнікаў. Побач з філасофіяй, літаратурай, мастацтвам асветніцкія ідэі знайшлі сваё адлюстраванне і ў музейнай справе.

У гэтай сувязі трэба спыніцца на збіральніцкай дзейнасці *Яўхіма*

Храптовіча (1729—1812). Ён займаў пасады дыпламатычнага пасланніка ў Парыжы і Вене, маршалка Галоўнага Трыбунала, канцлера. Ён актыўна ўдзельнічаў у адкрыцці шэрагу школ, спрабаваў змяніць вядзенне фальварковай гаспадаркі, быў адным з заснавальнікаў «Таварыства сяброў навукі» ў Варшаве. Але галоўным захапленнем Я. Храптовіча было калекцыяніраванне кніг і рукапісаў, якім ён займаўся ўсё жыццё.

Увесь верхні паверх палаца Храптовічаў у Шчорсах уяўляў спецыяльна абсталяванае памяшканне для бібліятэкі, у якой налічвалася каля 20 тыс. кніг. Крыніцы папаўнення кніжнага збору былі разнастайныя — уладальнік прывозіў кнігі з Германіі, Францыі, Італіі, купляў старадрукі і рукапісныя кнігі. Са шматлікіх каштоўных дакументаў, якія захоўваліся ў іншых зборах, ён здымаў копіі, што дазволіла сабраць архіў у складзе 150 тамоў першакрыніц па гісторыі Рэчы Паспалітай і сумежных з ёй дзяржаў.

Акрамя бібліятэкі і архіва, у Шчорсаўскім палацы размяшчалася багатая калекцыя карцін, гравюр мясцовага і замежнага вырабу (каля 7 тыс. адзінак), а таксама «музей разнастайных помнікаў».

Пасля смерці Я. Храптовіча ўвесь збор перайшоў да яго сына Адама, інспектара школ Віленскага ўніверсітэта і апантанага бібліяфіла. Ён значна пашырыў бібліятэку з дапамогай беларускага паэта Я. Чачота, які некаторы час выконваў у Шчорсах абавязкі бібліятэкара. Адам Храптовіч не пакінуў нашчадкаў і завяшчаў збор першаму ўніверсітэту, які будзе адкрыты ў краі. Палац перайшоў ва ўладанне да яго далёкіх сваякоў Буцянёвых, якія не падзялялі захаплення папярэдніх уладальнікаў. У 1913 г. апошні ўладар Шчорсаў К. А. Храптовіч-Буцянёў загадаў перадаць бібліятэку Кіеўскаму ўніверсітэту, пакінуўшы сабе каля 3 тыс. кніг, а мастацкую калекцыю вывез у Маскву. Лёс «музея помнікаў старажытнасці» не вядомы. Хутка пасля стварэння Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у 1924 г. Народны камісарыят асветы БССР, спасылаючыся на волю былых уладальнікаў, накіраваў у Народны камісарыят асветы УССР просьбу аб вяртанні бібліятэкі ў Мінск. Украінскі бок пагадзіўся, але перадача па невядомых прычынах не адбылася.

Узнікненне асветніцкіх калекцый на мяжы XVIII і XIX стст. сведчыла аб пачатку новага этапа ў прыватным збіральніцтве на тэрыторыі Беларусі. Змяніліся задачы дзейнасці калекцыянераў, склад іх калекцый, былі зроблены першыя спробы ўвесці сабраныя прадметы ў навуковы ўжытак. Збіральнікі наблізіліся да асэнсавання прыналежнасці сваіх багаццяў усяму грамадству.

5. У выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай тэрыторыя Беларусі была ўключана ў склад Расійскай імперыі, што адбілася на сацыяльна-эканамічным і палітычным стане краю. Аднак у культурных адносінах жыццё мясцовага насельніцтва на працягу першай паловы XIX ст. не зведала

кардынальных змен. Царскі ўрад у правядзенні сваёй палітыкі на далучаных землях першапачаткова імкнуўся абаперціся на шляхту, апалячаную ў сваёй асноўнай масе. Ёй была дадзена значная культурная і нацыянальная аўтаномія, у выніку чаго ў першыя дзесяцігоддзі XIX ст. паланізацыя насельніцтва беларускіх зямель, што апынуліся ў складзе Расійскай імперыі, нават узмацнілася. У гэтых умовах ішло станаўленне гуманітарна-навуковай думкі, з'яўляліся першыя сапраўды навуковыя калекцыі, якія вызначылі рысы прыватнага збіральніцтва ў Беларусі першай паловы XIX ст. Менавіта ў гэты перыяд, таксама як і ў суседніх дзяржавах, узнікае цікавасць з боку гісторыкаў, археолагаў, натуралістаў да славянскіх старажытнасцей, а таксама флоры і фаўны. Пашыраецца сацыяльны склад калекцыянераў за кошт з'яўлення першых прадстаўнікоў трэцяга саслоўя. Тады ж у перадавых вучоных-калекцыянераў фарміруюцца гісторыка-крыніцазнаўчыя і мастацтвазнаўчыя адносіны да збіраемых рэчаў.

Палац у Паставах, які належаў *Канстанціну Тызенгаўзу* (1786—1851), унуку славутага рэфарматара Рэчы Паспалітай і заснавальніку беларускай арніталогіі, быў шырока вядомы арніталагічнай калекцыяй, а таксама галерэяй, дзе былі прадстаўлены творы мясцовых і заходнееўрапейскіх майстроў.

Вынікам шматлікіх падарожжаў па беларускіх землях і за мяжой была бездакорная ў навуковых адносінах калекцыя чучалаў птушак (каля 3 тыс. адзінак). Большая частка іх была прэпарыравана самім уладальнікам, астатнія — спецыяльна запрошаным таксідэрмістам. Гэта быў найбольш значны арніталагічны збор у Рэчы Паспалітай. У парку побач з палацам у звярынцы ўтрымліваліся жывыя птушкі і млекакормячыя.

К. Тызенгаўз стварыў невялікую (каля 60 палотнаў), але з тонкім густам падабраную калекцыю італьянскага, галандскага, французскага і нямецкага жывапісу. Асаблівую ўвагу звярталі на сябе карціны Л. да Вінчы «Выратавальнік свету», П. Веранэзе «Хвароба Анціоха», П. Рубенса «Зняцце з крыжа», П. Брэйгеля «Венецыянскі маскарад», А. Дзюрэра «Адам і Ева».

Сын К. Тызенгаўза, Райнольд, перадаў арніталагічную калекцыю ў Віленскі музей старажытнасцей, а мастацкія каштоўнасці разам з архівам былі перавезены спачатку ў Кіеў, а потым у Варшаву.

Цікавай калекцыяй у гэты перыяд валодаў адзін з заснавальнікаў беларускай археалагічнай навукі — *Канстанцін Тышкевіч* (1806—1868). Пасля заканчэння Віленскага ўніверсітэта і непрацяглай службы ў Міністэрстве фінансаў ён вяртаецца ў родны Лагойск, дзе адкрывае пазыковы банк, ткацкую фабрыку, майстэрні. Адначасова пачынае праводзіць раскопкі і збор этнаграфічных матэрыялаў на тэрыторыі Мінскай губерні. Яго збор, складзены з дапамогай малодшага брата Яўстаха, размяшчаўся ў дзвюх

спецыяльна адведзеных для гэтай мэты залах палаца ў Лагойску. Прадметы групуваліся наступным чынам:

- Археалагічная калекцыя, якая з'яўлялася навуковым ядром збору. У ёй былі шырока прадстаўлены вынікі раскопак курганоў, праведзеных К. Тышкевічам у Барысаўскім і Мінскім паветах. Калекцыя была старанна сістэматызавана паводле прынцыпу месцазнаходжання прадмета. Асабліва вылучаліся ў ёй разнастайныя жаночыя ўпрыгожанні, вельмі цікавыя з пункту гледжання этнаграфіі. У асобнай зашклёнай шафе экспанаваліся прадметы, знойдзеныя ў выніку археалагічных раскопак на Блізкім Усходзе, у Пампеях і Геркулануме (егіпецкая мумія, папірусы, прадметы са слановай косці і г. д.).

- Калекцыя гравюр, падзеленая на дзве часткі. Першая ўключала адбіткі на рэлігійныя тэмы, выкананыя ў ХУП—ХІХ стст., другая — партрэты гістарычных асоб.

- Манеты, медалі, пячаткі (агульная колькасць манет і медалёў складала 1140 адзінак, 420 з якіх было адбіта ў Рэчы Паспалітай).

- Зброя, даспехі і рыштунак (у т. л. шпага Пятра І, дзве пазалачоныя шаблі з мініяцюрнымі выявамі С. Баторыя, асабістыя рэчы Станіслава Аўгуста Панятоўскага).

У вітрынах былі размешчаны ордэны, старажытная бронза, узоры тканін, крыж з мясцовага касцёла, зроблены ў ХVІ ст., і г. д. Сцены абедзвюх залаў былі ўпрыгожаны творамі беларускіх мастакоў Ф. Смуглевіча, Я. Дамеля, А. Арлоўскага, Я. Рустэма і скульптурнымі партрэтамі. Мелася таксама 47 карцін замежных мастакоў (Ж. Кало, Ф. Селіман, А. Каналета і інш.). У 1847 г. быў пакладзены пачатак этнаграфічнай калекцыі.

Уклад К. Тышкевіча ў развіццё музейнай справы Беларусі вялікі. Упершыню прыватнае збіральніцтва было пастаўлена на трывалы навуковы грунт. На працягу 30—60-х гг. ХІХ ст. пры ўдзеле вучоных у Лагойску ішла напружаная праца па фарміраванні калекцый, іх навуковай апрацоўцы, складанні каталогаў і будаўніцтве экспазіцый. Лагойскі збор, які сучаснікі небеспадстаўна называлі «музеем старажытнасцей», ужо ў 40-я гг. ХІХ ст. атрымаў даволі шырокую вядомасць. У значнай ступені гэтаму спрыялі шматлікія навуковыя кантакты К. Тышкевіча (ён быў сябрам некалькіх навуковых таварыстваў), а таксама выкарыстанне ўласнага збору пры напісанні прац па археалогіі.

Навуковая і збіральніцкая дзейнасць прывяла ўладальніка Лагойскага палаца да думкі аб неабходнасці перадачы сваіх калекцый у грамадскае карыстанне. Прыкладна тады ж К. Тышкевіч даў згоду на прапанову мінскага губернатара перадаць увесь яго збор у дар наследніку расійскага трона — будучаму імператару Аляксандру ІІ. Аднак апошні не зацікавіўся беларускімі

старажытнасцямі, і перадача не адбылася.

Усведамляючы важнасць лагойскага збору для развіцця навукі, К. Тышкевіч ахвяраваў большую яго частку Віленскаму музею старажытнасцей, частку археалагічных знаходак перадаў у Кракаўскі музей археалогіі, а калекцыя шкла эпохі Рымскай імперыі і сёння знаходзіцца ў Музеі нарадовым у Варшаве. Вялікую калекцыю ўласных археалагічных знаходак ён перадаў у распараджэнне Маскоўскага археалагічнага таварыства.

Калі збор К. Тышкевіча ўтрымліваў у асноўным гісторыка-археалагічныя матэрыялы, то збіральніцкая дзейнасць канцлера графа **Мікалая Пятровіча Румянцава** (1754—1826) была звязана з археаграфічнай і крыніцазнаўчай працай, якая разгарнулася ў Расійскай імперыі пачатку XIX ст. Трэба адзначыць, што апошні перыяд жыцця гэтага знакамітага дыпламата, вучонага і збіральніка (з 1813 па 1826 г.), калі ён адышоў ад дзяржаўных спраў і цалкам прысвяціў сябе навуцы, непарыўна звязаны з яго знаходжаннем у Гомелі. Пасля выхаду ў адстаўку М. П. Румянцаў перабудаваў Гомельскі палац з мэтай размяшчэння ў ім бібліятэкі і мастацкай галерэі.

У збіральніцкай і навуковай дзейнасці М. П. Румянцаў цікавіўся галоўным чынам матэрыяламі па славянскай гісторыі і старажытнай пісьменнасці.

У гэтых адносінах Беларусь пачатку XIX ст. уяўляла неабсяжнае поле дзейнасці. На сродкі М. П. Румянцава даследаваліся архівы Полацка, Магілёва, Мсціслава, Турава, і ў выніку было выяўлена шмат каштоўных рукапісаў.

Аднак найбольш плённым з пункту гледжання распрацоўкі беларускай археаграфіі было супрацоўніцтва М. П. Румянцава з гомельскім протаіерэем І.І. Грыгаровічам. У 1824 г. ён сабраў і выдаў на сродкі свайго патрона «Беларускі архіў старажытных грамат» — першы археаграфічны зборнік, прысвечаны выключна Беларусі. Трэба адзначыць, што ў якасці дадатку да зборніка па рэкамендацыі М. П. Румянцава быў складзены першы «Слоўнік карэнных беларускіх слоў». У 1818 г. ён адшукаў на тэрыторыі былога Полацкага княства Барысаў камень — манументальны помнік эпіграфікі XII ст.

У апошнія гады жыцця М. П. Румянцаў зацікавіўся нумізматыкай, чаму ў значнай ступені садзейнічаў скарб арабскіх манет, знойдзеных у Гомелі.

Перад смерцю ён паспеў аддаць загад аб перадачы дзяржаве сваіх збораў разам з пецярбургскім домам на Англійскай набярэжнай. Гэта і склала падмурак музея, адкрытага ў Пецярбургу ў 1831 г. Туды ж у адпаведнасці з яго жаданнем былі перавезены і гомельскія калекцыі.

У першай палове XIX ст. у віленскіх навуковых колах нараджаецца

ідэя аб неабходнасці стварэння агульнадаступнага мастацкага музея. Заклік да яго стварэння сфармуляваў гісторык і аматар мастацтва А. Праздзецкі ў 1842 г. на старонках віленскага перыядычнага друку. Вопыт стварэння агульнадаступных мастацкіх экспазіцый тут ужо быў. У 1820 г. з поспехам прайшла выстава выяўленчага мастацтва ў сценах Віленскага ўніверсітэта.

На яго думку, у аснову такога збору павінны былі легчы добраахвотныя ахвяраванні мясцовай знаці, якая мела значныя мастацкія скарбы. Можна дапусціць, што гэты пункт погляду падзялялі шэраг мясцовых мецэнатаў і калекцыянераў, якія выпрацавалі да гэтага часу мастацтвазнаўчыя адносіны да збіраемых прадметаў.

2. Ініцыятарам стварэння *Віленскага музея старажытнасцей* пры Археалагічнай камісіі быў таксама выпускнік Мінскай гімназіі *Яўстах Тышкевіч* (1814—1873) — вядомы беларускі археолаг і калекцыянер, сябра Пецярбургскай і Стэкгольмскай акадэміі навук, Лонданскага археалагічнага інстытута і іншых навуковых таварыстваў.

Музейныя прадметы былі сістэматызаваны паводле калекцыйнага прынцыпу, што адпавядала дасягненням тагачаснай экспазіцыйнай практыкі. На момант адкрыцця экспазіцыя выглядала наступным чынам:

- 1) калекцыя манет і медалёў;
- 2) калекцыя гравюр, геаграфічных картаў і атласаў;
- 3) калекцыя карцін, партрэтаў і скульптур;
- 4) калекцыя дыпламаў, рукапісаў, аўтографаў гістарычных дзеячаў;
- 5) мемарыяльная калекцыя, у складзе якой меліся важныя гістарычныя помнікі;
- 6) археалагічная калекцыя. Яе асновай былі знаходкі з раскопак, якія праводзіліся на тэрыторыі Беларусі і Літвы. Выключэннем былі 100 каменных прылад працы, прывезеных Я. Тышкевічам са Скандынавіі;
- 7) бібліятэка.

17 красавіка 1856 г. ва ўрачыстай абстаноўцы адбылося афіцыйнае адкрыццё Віленскага музея старажытнасцей. У ім бралі ўдзел прадстаўнікі ўлад, святары, вайскоўцы, рамеснікі, літаратары і студэнты — усіх каля 300 асоб. Будынак музея быў прыгожа ілюмінаваны, а ўсе запрошаныя атрымалі ўлеткі з вершам, напісаным з гэтай нагоды У Сыракомлем.

Першыя пяць гадоў існавання музея характарызаваліся інтэнсіўным павелічэннем фондаў, галоўным чынам, за кошт ахвяраванняў. Важнай крыніцай папаўнення музейнага збору былі раскопкі, якія праводзіла археалагічная камісія.

Разам з фарміраваннем калекцый гістарычных помнікаў у фонды музея пачалі трапляць прадметы, звязаныя з натуральнай гісторыяй. На- прыклад, у кастрычніку 1857 г. кіраўнік Віленскай вучэбнай акругі аддаў загад аб

перадачы музею мінералагічнага і заалагічнага кабінетаў былога Віленскага ўніверсітэта. Як сказана вышэй, сын К. Тызенгаўза перадаў у музей славетную археалагічную калекцыю свайго бацькі. Да 1861 г. у музей трапіла энтамалагічная калекцыя прыродазнаўца С. Гроса, якая налічвала каля 20 тыс. адзінак, а таксама некаторыя іншыя ўзоры беларускай флоры і фаўны. Хуткае павелічэнне прыродазнаўчага аддзела музея паставіла пытанне аб змене профілю музея, а таксама аб пашырэнні сферы дзейнасці камісіі, якая дагэтуль займалася выключна гістарычнымі помнікамі. Неўзабаве ў музеі адкрылася новая прыродазнаўчая зала, а да працы ў камісіі сталі прыцягвацца вучоныя-натуралісты.

Папулярнасць Віленскага музея старажытнасцей хутка расла, аб чым сведчыла павелічэнне колькасці наведвальнікаў. Адпаведна з рашэннем археалагічнай камісіі дзверы яго былі адчынены для наведвальнікаў усіх сааслоўяў два дні на тыдзень па чатыры гадзіны. Нягледзячы на такія абмежаваны час для наведванняў, у першыя два месяцы свайго існавання музей прыняў каля 3,5 тыс. чалавек, а ўсяго за 1856 г. яго наведала 7150 жыхароў Вільні і прыезджых. У наступныя гады музей штомесяц аглядалі каля тысячы чалавек, якім даваў тлумачэнні і адказваў на пытанні супрацоўнік музея. У дні, зачыненыя для наведвальнікаў, у экспазіцыйных залах праводзіліся заняткі.

Такім чынам, мяжа 50—60-х гг. XIX ст. была перыядам уздыму дзейнасці Віленскага музея старажытнасцей.

Пасля падаўлення паўстання 1863 г. віленскі генерал-губернатар М. М. Мураўёў стварыў спецыяльную камісію, мэтай якой быў роспуск археалагічнай камісіі і рэвізія музея. У выніку доўгіх дыскусій Віленскі музей старажытнасцей быў абвешчаны ідэалагічна шкоднай установай, цэнтрам польскага сепаратызму. У 1865 г. музей быў аб'яднаны з публічнай бібліятэкай і падпарадкаваны непасрэдна кіраўніцтву Віленскай навучальнай акругі.

Наступныя 50 гадоў існавання музея вызначыла «Палажэнне аб часовай камісіі па арганізацыі і кіраванні Віленскай публічнай бібліятэкай і Музеям пры ёй». Згодна з палажэннем, музей юрыдычна і фактычна ставіўся ў падпарадкаванне бібліятэцы, яго экспазіцыйныя плошчы абмяжоўваліся, а штат складаўся ўсяго з двух чалавек.

У апошняя чвэрці XIX ст. стан музея крыху палепшыўся. Тлумачылася гэта перш за ўсё з'яўленнем новых супрацоўнікаў, якія пачалі праводзіць у музеі навуковыя даследаванні. Новы штуршок да актывізацыі ўсіх напрамкаў музейнай дзейнасці даў IX Археалагічны з'езд, які адбыўся ў 1893 г. у Вільні. Падчас яго падрыхтоўкі музею былі перададзены каштоўныя археалагічныя помнікі. Выстава, прысвечаная з'езду, давала ўзор навуковай класіфікацыі

матэрыялу, а яе мэтай было павышэнне грамадскай цікавасці да гістарычнага мінулага. На пасяджэннях з'езда разглядаліся не толькі пытанні археалогіі, але абмяркоўвалася развіццё музейнай справы ў краі.

У пачатку XX ст. у музей былі запрошаны вядомыя беларускія даследчыкі — Е. Р. Раманаў, Д. І. Рыкаў, Д. І. Даўгяла. У гэты ж час паўстала пытанне аб вяртанні з Масквы рэчаў, канфіскаваных мураўёўскай камісіяй, зроблена спроба стварэння этнаграфічнага аддзела, адноўлены заняткі ў экспазіцыі з навучэнцамі. Аднак і на пачатку XX ст. Віленскі музей старажытнасцей заставаўся ў жорсткіх ідэалагічных рамках, вызначаных кіраўніцтвам Віленскай навучальнай акругі. Не спрыяла развіццю музея таксама сціплае фінансаванне грамадства.

У 1915 г. падчас наступлення нямецкіх войскаў Віленскі музей старажытнасцей быў эвакуіраваны мясцовымі губернскімі ўладамі ў Маскву. А пасля падпісання ў сакавіку 1921 г. Рыжскага мірнага дагавора, згодна з яго IX артыкулам аб абмене культурнымі каштоўнасцямі паміж Расіяй і Украінай, з аднаго боку, і Польшчай — з другога, калекцыі музея, за выключэннем археалагічных, былі вернуты ў Вільню.

3. Пасля падаўлення паўстання 1863 г. на беларускіх землях не засталася аніводнай навуковай установы. У гэтай сітуацыі адзінымі месцамі збору і першаснай апрацоўкі матэрыялаў па гісторыі і прыродзе краю (акрамя прыватных калекцый) былі губернскія статыстычныя камітэты. Статыстычныя камітэты як навукова-адміністрацыйныя ўстановы мелі вельмі шырокае поле дзейнасці. Іх задачай было вывучэнне і апісанне губерняў не толькі ў статыстычным, але і ў гаспадарчым, прамысловым, а таксама гандлёвым аспектах. Усе даныя статыстычных камітэтаў апрацоўваліся для іх далейшага выкарыстання адміністрацыяй і навуковымі ўстановамі.

Сябрамі камітэтаў былі чыноўнікі з мясцовых органаў улады, прадстаўнікі свецкай і духоўнай інтэлігенцыі, а таксама тыя, хто меў цікавасць да навуковай працы. Аднак асноўную работу выконвалі сакратары камітэтаў, якія займалі адзіную штатную аплачваемую пасаду. Менавіта гэтыя людзі, а дакладней іх адукацыя, асабістыя якасці, зацікаўленасць і добрасумленнасць вызначылі характар дзейнасці музеяў статыстычных камітэтаў і іх стан.

15 лістапада 1867 г. на пасяджэнні *магілёўскага статыстычнага камітэта* было прынята рашэнне заснаваць *музей* у мэтах вывучэння сельскагаспадарчай, рамеснай, фабрычнай дзейнасці жыхароў губерні, а таксама азнаямлення спажывцоў з прадметамі мясцовай вытворчасці.

Музей у Віцебску быў заснаваны 29 кастрычніка 1868 г. узгаданым вышэй *А.М. Семянтоўскім*. Аўтар больш за 150 гісторыка-краязнаўчых прац, ён займаў у той час пасаду сакратара віцебскага статыстычнага камітэта. З ім

супрацоўнічаў археолаг-аматар М. Ф. Кусцінскі і іншыя гісторыкі-аматары, што абумовіла хуткае фарміраванне багатых археалагічнай і нумізматычнай калекцый. З прычыны адсутнасці экспазіцыйнага памяшкання і грашовых сродкаў асветніцкая работа ў музеі віцебскага статыстычнага камітэта амаль што не вялася. І толькі аднойчы ў час мастацка-археалагічнай выставы, арганізаванай А. М. Семянтоўскім у красавіку 1871 г., жыхары Віцебска змаглі азнаёміцца з яго калекцыяй.

Асновай *музея мінскага статыстычнага камітэта* сталі калекцыі, якія збіраліся для мясцовага музея лясной гаспадаркі на мяжы 50—60-х гг. XIX ст. Ляснічыя Мінскай губерні дасылалі ў будучы музей чучалы птушак, узоры мінералаў, вырабы лясных промыслаў. Аднак ад часу перадачы гэтых калекцый у статыстычны камітэт у 1867 г. і да 1878 г. музей папаўняўся эпізадычна.

Пачатак фарміравання *музея гродзенскага статыстычнага камітэта* адносіцца да сярэдзіны 60-х гг. XIX ст., калі ў камітэт пачалі трапляць некаторыя незвычайныя прадметы, вышуканыя на тэрыторыі губерні. Пэўным укладам у развіццё музея былі калекцыі, што збіраліся для музея лясной гаспадаркі пры гродзенскай палаце дзяржаўных маёмасцей. Колькаснаму росту музейнага збору садзейнічалі археалагічныя матэрыялы, якія збіралі ў губерні па праграме прафесара Варшаўскага ўніверсітэта Д. Я. Самаквасава. лепшыя калекцыі музея былі прадстаўлены на Політэхнічнай выставе ў Маскве, якая адбылася ў 1872 г.

Усе прадметы ў музеі былі размешчаны ў спецыяльных шафах і знаходзіліся ў невялікім пакоі пры канцылярыі статыстычнага камітэта. Прадметы класіфікаваліся ў залежнасці ад прыналежнасці да профільнай навуковай дысцыпліны ці галіны вытворчасці. Недахоп экспазіцыйнай плошчы зрабіў калекцыі музея недасягальнымі для наведвальнікаў.

Музей гродзенскага статыстычнага камітэта не змяніў статуса закрытай ведамаснай установы ў апошнія дзесяцігоддзе XIX ст. і паступова страціў сваё значэнне. У справаздачы камітэта за 1899 г. каратка адзначалася, што музей на самай справе не існуе.

Калі ацэньваць трыццацігадовы перыяд існавання музеяў пры статыстычных камітэтах, трэба адзначыць, што гэта былі першыя ў Беларусі губернскія цэнтры па зборы і вывучэнні краязнаўчага матэрыялу. Іх дзейнасць абумовіла агульнаграмадская патрэба ў вывучэнні гісторыі, прыроды і эканомікі. Сабраныя калекцыі атрыбуціраваліся, праходзілі першасную класіфікацыю, звесткі аб іх заносіліся ў каталогі.

4. У канцы XIX ст. кола вывучаемых гістарычных помнікаў значна пашырылася. Разам з археалагічнымі, этнаграфічнымі і нумізматычнымі зборамі пачалі паступова фарміравацца зборы беларускіх царкоўных ста-

ражытнасцей. Апошнія ўтваралі шматлікую і амаль не даследаваную ў навуковых адносінах групу помнікаў.

Царкоўна-археалагічныя музеі існавалі ва ўсіх губернскіх гарадах Беларусі. Тры з іх, у Віцебску, Магілёве і Вільні, былі створаны галоўным чынам дзякуючы працы аднаго чалавека — **Е. Р. Раманава**, вядомага археолага, этнографа, энтузіяста музейнай справы.

Важнае месца сярод збіральнікаў царкоўных старажытнасцей належала **музею мінскага царкоўна-археалагічнага камітэта**, што ўзнік у пачатку 1908 г. У пачатку Першай сусветнай вайны лепшыя калекцыі музея былі эвакуіраваны ў Разань. Пасля іх вяртання ў Мінск у 1922 г. яны ляглі ў аснову Беларускага дзяржаўнага музея.

5. У другой палове XIX — пачатку XX ст. назіралася далейшае развіццё тэндэнцый, якія мелі месца раней. Змяніўся сацыяльны склад збіральнікаў. На змену магнату-дылетанту прыйшоў інтэлігент, які валодаў глыбокімі ведамі ў пэўнай навуковай дысцыпліне. Зніклі такія матывы збіральніцтва, як радавы гонар, дэманстрацыя сваёй магутнасці і г. д., якія нарадзілі эклектычныя зборы. Новае пакаленне калекцыянераў, кампенсуючы недахоп матэрыяльных сродкаў ведамі і настойлівасцю, было пераканана ў важнасці сваёй дзейнасці для захоўвання і вывучэння нацыянальнай культуры.

Асаблівае значэнне для зараджэння музейнай справы ў Беларусі мела збіральніцкая дзейнасць археолага, этнографа і грамадскага дзеяча **Івана Луцкевіча** (1881—1919), які першым усвядоміў факт прыналежнасці беларускаму народу ўласнай культурнай спадчыны. Помнікі матэрыяльнай культуры Беларусі ён пачаў збіраць яшчэ гімназістам. Пасля заканчэння Маскоўскага археалагічнага інстытута і Пецябургскага ўніверсітэта праводзіў археалагічныя раскопкі на тэрыторыі Беларусі, падарожнічаў з мэтай збору этнаграфічных матэрыялаў. Калекцыя І. Луцкевіча ў асноўным сфарміравалася да 1906 г. і мела гісторыка-краязнаўчы профіль. Збор знаходзіўся ў Вільні ў памяшканні рэдакцыі газеты «Наша ніва». Гэта давала магчымасць пазнаёміцца з сабранымі прадметамі шматлікім наведвальнікам рэдакцыі. У той час яна мела наступную структуру:

- этнаграфія (вопратка, тканіны, прадметы побыту, музычныя інструменты);
- археалогія (прадметы з курганных і іншых раскопак);
- мастацтва (карціны, абразы, графіка, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва);
- нумізматыка;
- зброя і вайсковая амуніцыя;
- бібліятэка (пераважна старадрукі і рукапісы).

Шматгранная дзейнасць І. Луцкевіча прывяла яго да думкі аб перадачы грамадству сваёй калекцыі. Гэта думка канчаткова аформілася восенню 1912 г., калі на старонках «Нашай нівы» быў змешчаны заклік да стварэння

Беларускага музея. У пачатку Першай сусветнай вайны губернскія ўлады мелі намер эвакуіраваць калекцыю І. Луцкевіча ў глыб Расіі, выдзеліўшы для гэтага асобны вагон. Аднак уладальнік адмовіўся і працягваў навуковую, збіральніцкую і педагогічную работу. У выніку ў 1914—1918 гг. было створана Беларускае навуковае таварыства, беларуская гімназія, прыйшло прызнанне навуковага свету, з’явіліся паслядоўнікі і вучні. Менавіта ў гэты час І. Луцкевіч адкрыў Аль-Кітаб — выдатны літаратурны помнік Сярэднявечча, а таксама шэраг старабеларускіх выданняў XVI—XVII стст.

Праз год, ужо смяротна хворы, І. Луцкевіч перадаў увесь збор ва ўласнасць Беларускага навуковага таварыства. Сябры таварыства стварылі на яго падмурку Беларускі музей, які існаваў у Вільні ў 1921—1946 гг. і карыстаўся вядомасцю як адно з буйнейшых сховішчаў помнікаў беларускай гісторыі і мастацтва.

Поспехі, дасягнутыя беларускай археалогіяй у першай палове XIX ст., зрабілі папулярнай ідэю раскопак і збору археалагічных помнікаў. У другой палове XIX ст. адзначаецца пашырэнне гэтых работ, якія праходзілі на больш высокім навуковым узроўні, што прывяло да з’яўлення некалькіх значных збораў.

Адным з іх валодаў **Вацлаў Пятровіч Федаровіч** (1848—1911) — віцебскі адвакат, вядомы як ініцыятар стварэння Віцебскай вучонай архіўнай камісіі, член-карэспандэнт Кракаўскай акадэміі навук, удзельнік шматлікіх археалагічных з’ездаў. Глыбокія веды ў розных галінах, гуманнасць, незалежнасць у поглядах — усё гэта дапамагло В. П. Федаровічу заваяваць папулярнасць сярод мясцовай адвакатуры і насельніцтва. Ён лічыўся адным з лепшых судовых аратараў прыдзвінскага краю. Аднак найбольш праславіўся В. П. Федаровіч як адзін з буйнейшых калекцыянераў Беларусі.

Збор В. П. Федаровіча стаў вядомы ў сярэдзіне 80-х гг. XIX ст. У яго аснову былі пакладзены набытыя ў 1880-я гг. калекцыі старажытнасцей віцебскага гарадскога ўрача К. Бергнера, а таксама знакамітых археолагаў-аматараў А. Плятэра і М. Кусцінскага. У канцы XIX ст. В. П. Федаровіч рабіў частыя паездкі па Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях, дзе набываў рэчы з курганных раскопак і іншыя старажытнасці ў прыватных асоб. У 1895 г. збор папоўніўся старажытнымі манетамі ВКЛ і ювелірнымі вырабамі, знойдзенымі падчас абследавання ім рэчышча Віцьбы.

З 2 тыс. прадметаў, сабраных да таго часу В. П. Федаровічам, да найбольш каштоўных адносіліся археалагічныя знаходкі, датуемыя XII—XIII стст. (у т. л. пярсцёнкі, бранзалеты, прасліцы), а таксама калекцыя мясцовага жывапісу. Праз дзесяцігоддзе збор налічваў ужо 5 тыс. адзінак і выглядаў наступным чынам: археалогія, нумізматыка, фалерыстыка, этнаграфія,

археаграфія, ваенны, выяўленчы і масонскі аддзелы. Не меншую каштоўнасць мела шматтомная гістарычная бібліятэка.

Прадметы, размешчаныя ў спецыяльна вырабленых вітрынах і ша-фах, займалі чатыры пакоі будынка, далучанага да гарадскога клуба. Для зручнасці агляду экспазіцыя асвятлялася дзённым святлом, праз зашклё-ную столь. Адчынены для ўсіх зацікаўленых мясцовай гісторыяй «музей Федаровіча» карыстаўся папулярнасцю ў сучаснікаў. Яго наведвалі не толькі мясцовыя жыхары, але і арганізаваныя экскурсійныя групы.

Напрыканцы XIX ст. была пачата каталагізацыя і фатаграфаванне найбольш каштоўных прадметаў, але смерць уладальніка перашкодзіла давесці гэтую справу да канца. Сын В. П. Федаровіча таксама не паспеў гэта зрабіць у сувязі з пачаткам Першай сусветнай вайны.

У 1920 г. збор быў нацыяналізаваны Камісіяй па ахове помнікаў старажытнасці і мастацтва, супрацоўнікі якой на працягу некалькіх гадоў займаліся яго вопісам, пасля чаго перадалі Віцебскаму гістарычнаму музею.

Буйнейшы гісторыка-археалагічны збор у Беларусі напрыканцы XIX ст. узнік дзякуючы намаганням мінскага калекцыянера **Генрыха Хрыстафоравіча Татура** (1846—1907). Пачаўшы збіраць старажытнасці ў 14-гадовым узросце, ён хутка зацікавіўся археалогіяй. Калекцыя значна папоўнілася ў выніку курганных раскопак, якія інтэнсіўна праводзіліся ім на тэрыторыі Мінскай губерні ў 70—90-я гг. XIX ст. Шмат цікавых помнікаў далі паездкі Г. Х. Татура па беларускіх праваслаўных цэрквах і манастырах з мэтай збору старажытных культавых прадметаў.

У пачатку XX ст. для размяшчэння ўжо вельмі значнага збору гаспадар адвёў два будынкі, у адным з якіх захоўваліся карціны і абразы, а ў другім — гісторыка-археалагічная калекцыя і бібліятэка.

Г. Х. Татур рабіў спробы выкарыстоўваць сабранае ў навуковых і асветніцкіх мэтах. Так, на аснове сваёй археалагічнай калекцыі ён напісаў кнігу. Сабраныя матэрыялы дазволілі яму ў 1888 г. правесці археалагічную выставу ў Мінску, а ў 1893 г. стаць адным з экспанентаў выставы пры IX археалагічным з'ездзе. Аднак большая частка гэтага збору не была вядома шырокай аўдыторыі.

Г. Х. Татур не пакінуў нашчадкаў, і ўвесь збор, ацэнены ў 200 тыс. рублёў, паступіў у продаж. Спрабуючы захаваць яго для горада, супра-цоўнік Мінскага царкоўна-археалагічнага музея Д. В. Скрынчанка без-вынікова звяртаўся па дапамогу ў мясцовыя інстанцыі. У выніку большая частка збору была набыта прадстаўніком ствараемага ў той час Віленскага музея мастацтва і навук, які так і не быў адкрыты, пасля чаго сляды яго губляюцца. Другую частку прыдбаў з дапамогаю І. Луцкевіча заснавальнік нацыянальнага музея ў Львове І. Свяціцкі, які стварыў там беларускі аддзел.

Асобнае месца сярод нумізматычных калекцый займала калекцыя **Эмерыка Карлавіча Гутэн Чапскага** (1828—1897). Цікаvasць да нумізматыкі прыйшла да яго яшчэ ў юнацтве пад уздзеяннем бацькі — члена Віленскай археалагічнай камісіі. Знаходзячыся на дзяржаўнай службе ў Міністэрстве ўнутраных спраў, а потым на пасадах віцэ-губернатара ў Ноўгарадзе і Пецярбургу, ён рабіў частыя паездкі па цэнтральных губернях імперыі, якія таксама давалі цікавыя знаходкі. Так, у 1853 г. Э. К. Гутэн-Чапскі набыў каштоўную нумізматычную калекцыю яраслаўскага памешчыка П. Шышкіна, якая складалася ў асноўным з манет часоў княжацкай Русі. Шмат чаго ён набыў у рускіх гандляроў-антыквараў і замежных нумізматаў.

Калі Э. К. Гутэн-Чапскі выйшаў у адстаўку ў 1879 г., ён пасяліўся ў сваім маёнтку Станькава Мінскай губерні і цалкам аддаўся любімай справе. Вынікам шматгадовых намаганняў і грашовых затрат было стварэнне там першакласнага нумізматычнага збору (больш за 10 тыс. адзінак), калекцый гравюр (каля 6 тыс. адзінак), картаў, зброі, жывапісу, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, кніг і рукапісаў. Усё гэта, старанна каталагізаванае па раздзелах, захоўвалася ў спецыяльным павільёне пад назвай «скарбчык», пабудаваным у выглядзе двухпавярховага мініяцюрнага сярэдневяковага замка.

Перад смерцю Э. К. Гутэн-Чапскі прыняў рашэнне аб перадачы ў грамадскае карыстанне сабраных калекцый. Прадаўшы калекцыю рускіх манет вялікаму князю Георгію Міхайлавічу Раманаву, ён вывез усё, што, з яго пункту гледжання, тычылася гісторыі польскага народа, у Кракаў. У хуткім часе ў Кракаве адкрыўся публічны музей, які ўвабраў большую частку станькаўскіх калекцый і па сённяшні дзень мае назву «Музей Чапскіх».

Буйной калекцыяй археаграфічных матэрыялаў валодаў гісторык, этнограф, публіцыст, эканаміст, член Кракаўскай акадэміі навук **Аляксандр Карлавіч Ельскі** (1834—1916), які ў выніку сваёй 50-гадовай навуковай і збіральніцкай дзейнасці пакінуў глыбокі след у гісторыі культуры Беларусі. А. К. Ельскі скончыў Мінскую гімназію, з 1852 па 1856 г. знаходзіўся на ваеннай службе, удзельнічаў у Крымскай кампаніі ў чыне паручніка. У 1857 г. пасяліўся ў сваім маёнтку Замосце Мінскай губерні, дзе сумяшчаў калекцыяніраванне з літаратурнай і грамадскай работай.

Яго калекцыя адрознівалася надзвычайнай шматграннасцю і складалася з калекцый жывапісу, гравюр, парцэляны, шкла, мэблі, ордэнаў, мемарыяльных, археалагічных і этнаграфічных прадметаў.

Аднак найбольш каштоўнай часткай збору была калекцыя аўтографаў і дакументаў, якая налічвала 20 тыс. адзінак, і багатая гістарычная бібліятэка. Фарміраванне калекцыі А. К. Ельскага пачалося ў другой чвэрці XIX ст. У яе аснову былі пакладзены сямейныя архівы згасаўшых магнацкіх родаў, а

таксама асабістыя архівы мясцовых культурных дзеячаў, з якімі ён падтрымліваў блізкія адносіны. У далейшым гэта калекцыя была пашырана за кошт мэтанакіраванага збору гістарычных дакументаў і сістэматызавана па тэматычных раздэлах. Мелася т. зв. «царская папка» з аўтографамі Пятра I, Паўла I, Ганны Іаанаўны, «французская папка» з аўтографамі Напалеона, Людовіка XVI, Жазэфіны, Сэн-Жуста, Рабесп'ера, Марата, аддзел А. Міцкевіча, «радзівілаўская папка», аўтографы М. Лютэра, Д. Вашынгтона і шмат іншага. Важнае месца ў зборы займаў аддзел беларускіх песень, прымавак, прыказак, легендаў і літаратурных твораў.

Неабходна адзначыць, што А. К. Ельскі імкнуўся надаць свайму збору музейны характар. Не абмяжоўваючыся яго асабістым выкарыстаннем у навуковых мэтах (з-пад пяра калекцыянера выйшла каля тысячы артыкулаў і нарысаў гісторыка-краязнаўчага, а таксама этнаграфічнага характару), А. К. Ельскі гасцінна прымаў усіх зацікаўленых. Шмат з сабранага калекцыянер пры жыцці перадаў у музеі Варшавы, Вільні, Кракава, імкнучыся хаця б часткова здзейсніць сваю ідэю стварэння агульнадаступнай музейна-архіўнай установы.

У хуткім часе пасля смерці ўладальніка акупацыйныя польскія ўлады вывезлі «Бібліятэку і музей старажытнасцей Аляксандра Ельскага» ў Варшаву. Частка калекцыі загінула падчас рэвалюцыйных падзей 1917 г. Пасля Другой сусветнай вайны згарэла цэнтральная частка сядзібы, дзе ў той час размяшчалася каля дзясятка сем'яў. Тое, што засталася, разабралі сяляне для пабудовы жылля.

Тема 2.2. Становление музейного дела в 1917–1941 гг.

Первые законодательные акты советского правительства в области музейного дела. Создание государственного музейного фонда. Законодательная база и организационное руководство музейной деятельностью в БССР. Белорусский государственный музей и его отделения. Музеи и краеведческое движение. Первый Всероссийский музейный съезд и его влияние на развитие музейного дела в СССР. Сведение задач музейной деятельности к задачам политпросвещения. Идеологизация и политизация музейного дела. Государственные музеи БССР. Общественные краеведческие музеи. Музеи и музейное дело в Западной Беларуси.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. сацыяльна-эканамічныя, юрыдычныя і ідэалагічныя падмуркі музейнай дзейнасці на ўсходніх і цэнтральных беларускіх землях кардынальна змяніліся. Савецкая ўлада праводзіла маштабныя змены па чатырох напрамках: выпрацоўка заканадаўства, накіраванага на перадачу помнікаў гісторыі і культуры з

прыватнай у дзяржаўную ўласнасць, стварэнне цэнтральных і мясцовых органаў кіраўніцтва музейнай справай і аховы помнікаў, прыцягненне да музейнай дзейнасці старых «буржуазных» спецыялістаў, выкарыстанне гісторыка-культурнай спадчыны ў прапагандысцка-асветніцкіх мэтах.

Заканадаўчая база савецкай музейнай справы фарміравалася паступова. «Дэкрэт аб зямлі», прыняты 26 кастрычніка 1917 г., паклаў пачатак нацыяналізацыі сядзіб і палацаў разам з калекцыямі мастацтва, прадметамі даўніны, кнігамі і дакументамі, якія ў іх змяшчаліся. У адносінах да царкоўнай маёмасці тыя ж меры прадугледжваў декрэт 20 студзеня 1918 г. «Аб сумленні, царкоўных і рэлігійных таварыствах». Летам — восенню 1918 г. з'явіліся дэкрэты «Аб адмене прыватнай уласнасці на нерухомасць у гарадах», «Аб забароне вывазу і продажу за мяжой прадметаў асаблівага мастацкага і гістарычнага значэння». Паводле дэкрэта 5 кастрычніка 1918 г. «Аб рэгістрацыі, прыёме на ўлік і захаванні помнікаў мастацтва і даўніны, што знаходзяцца ў прыватных асоб, таварыстваў і ўстаноў» была абвешчана першая дзяржаўная рэгістрацыя культурных каштоўнасцей. Такім чынам народныя камісарыяты асветы (НКА) РСФСР і іншых савецкіх рэспублік² атрымалі заканадаўчую базу для нацыяналізацыі і ўзяцця на ўлік гістарычна-культурнай спадчыны.

Для правядзення падобных пераўтварэнняў патрэбен быў дзяржаўны орган кіравання музейнай справай, які з'явіўся ў 1918 г. у Маскве ў выглядзе музейнага аддзела НКА. Неўзабаве пасля ўтварэння БССР у Мінску па расійскім узору спецыяльнай урадавай пастановай ад 30 студзеня 1919 г. уся адказнасць за збор і ахову рухомых помнікаў гісторыі і мастацтва была ўскладзена на мастацка-археалагічны пададдзел НКА БССР, у склад якога ўвайшлі мастак У. А. Дзмітрыеў, антыквар Л. Н. Замкоў, выкладчык гісторыі мастацтваў М. Г. Сыркін і інш. Пададдзел пачаў сваю працу з таго, што ўзяў пад ахову помнікі мастацтва і старасветчыны, якія знаходзіліся ў памяшканнях урадавых устаноў. Быў распачаты вываз у сховішча НКА каштоўных прадметаў з кватэр заможных гараджан, а таксама сядзіб шляхты.

Сакавіком 1919 г. датуюцца першыя крокі па ўзяцці пад ахову і пераўтварэнні ў музей Нясвіжскага замка. Прыкладна ў той жа час НКА прыняў рашэнне аб утварэнні на аснове сабраных помнікаў *Абласнога музея ў Мінску*. Для яго быў адведзены будынак былога Дваранскага сходу, скляпенні якога пераабсталявалі пад сховішчы. Загадчыкам музея прызначылі У. А. Дзмітрыева, які адначасова выконваў функцыі загадчыка мастацка-археалагічнага пададдзела, захавальнікам — Л. Н. Замкова. Менавіта У. А. Дзмітрыеў, які падзяляў погляды рускіх мастакоў-авангардыстаў, упершыню

сфармуляваў асноўныя погляды новай улады на музейную справу, а менавіта: стаўленне да гістарычна-культурнай спадчыны як да агульнанароднага набытку, адмаўленне ў праве валодання ёю прыватным асобам, утылітарны погляд на гістарычныя і мастацкія помнікі, як на сродкі выхавання і прапаганды, не маючыя ніякай эстэтычнай каштоўнасці. Апошняя «пралеткультуўская» пазіцыя адносна гістарычна-культурнай спадчыны была выкладзена аўтарам у наступных словах: «...нам зразумела адно: не можа быць ганебнага гандлю і спрэчак з-за гэтых вельмі сумніўных “скарбаў”, нельга ўпрыгожваць гэтымі “скарбамі” нашыя палацы, залы і школы, гэтыя “скарбы” трэба абясшкодзіць — сабраць і замкнуць у вязніцы-музеі».

Цяжка сказаць, што ўяўляў «вязніца-музей», створаны У. А. Дзмітрыевым у Мінску, але хутчэй за ўсё ў яго экспазіцыі сумяшчаліся інтэр’ерны і калекцыйны спосабы паказу жывапісу, дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, прадметаў матэрыяльнай культуры.

Далейшае развіццё Абласнога музея перапынілася з перамяшчэннем НКА ў Вільню ў сувязі з абвешчэннем Літоўска-Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. У Мінску пакінулі аддзел народнай адукацыі пры рэўкаме, у кампетэнцыю якога адышлі пытанні музейнай справы і аховы помнікаў. Тым не менш і ў той час былі зроблены пэўныя крокі ў галіне музейнага будаўніцтва.

22 лютага 1919 г. старшыня часовага ўрада Літбела В.С. Міцкевіч-Капсукас падпісаў пастанову аб ахове культурных каштоўнасцей на тэрыторыі рэспублікі. Гэта пастанова прадугледжвала абвешчэнне ўласнасцю дзяржавы ўсіх помнікаў, агульную забарону на іх вываз, а таксама арганізацыю ўліку. На працягу першай паловы 1919 г. размяркоўвалі каштоўнасці, нацыяналізаваныя аддзелам народнай адукацыі. Найбольш важнае з пункту гледжання гісторыі і мастацтва накіроўвалі ў Абласны музей і кабінеты БДУ, рэчы, не вартыя ўвагі, заставаліся ў пазашкольных установах — клубах, бібліятэках, народных дамах.

Нягледзячы на намаганні НКА, накіраваныя на арганізацыю музеяў і ахову помнікаў, знішчэнне і вываз беларускай гісторыка-культурнай спадчыны ў той час дасягнулі небывалых памераў. Помнікі знікалі ў вышку неаднаразовага перамяшчэння лініі фронту, вандалізму і галоўнае — мэтанакіраванага вывазу найбольш значных каштоўнасцей у суседнія дзяржавы. Летам 1920 г. перад адступленнем з Беларусі польскія войскі вывезлі разам з калекцыямі Мінскага абласнога музея шэраг прыватных збораў. Сярод іх была багатая калекцыя мясцовага і заходнееўрапейскага жывапісу В. Ельскага, на падмурку якой, згодна з планам уладальніка, у

Мінску меркавалася стварыць першы публічны мастацкі музей³.

Новыя вялікія страты помнікаў матэрыяльнай культуры Беларусь панесла пасля падпісання ў сакавіку 1921 г. (пры адсутнасці беларускай дэлегацыі) мірнага дагавора паміж Расіяй і Украінай, з аднаго боку, і Польшчай — з другога. Разам з прызнаннем гістарычных правоў Польшчы на землі Заходняй Беларусі. XI артыкул дагавора прызнаваў польскі народ уласнікам усіх рухомах помнікаў гісторыі і культуры, створаных у Заходняй Беларусі, нават калі яны знаходзіліся па-за межамі апошняй. У сваю чаргу палякі ўзялі на сябе абавязак вярнуць Расіі і Украіне іх нацыянальныя культурныя каштоўнасці, што трапілі ў розныя часы ў зборы Польшчы. На практыцы гэта азначала перадачу з расійскіх сховішчаў у Польшчу прадметаў са збораў Радзівілаў, Сапегаў, Браніцкіх і інш. У адваротным кірунку перадаваліся шматлікія помнікі мастацтва і гістарычныя рэліквіі, якія мелі ўсходнебеларускую тэрытарыяльную прывязку.

Падчас работы спецыяльнай змешанай камісіі, якая ажыццяўляла XI артыкул Рыжскага дагавора, у складзе НКА БССР ужо дзейнічала, абавязваючыся на некалькі адпаведных заканадаўчых актаў, структура па ахове помнікаў мастацтва і старажытнасцей. Але яе прадстаўнікоў не запрасілі ў склад змешанай камісіі. Гэта не выклікала абурэння — пасля няўдалай спробы аднавіць у 1918 г. незалежную дзяржаву большасць нацыянальнай інтэлігенцыі знаходзілася ў эміграцыі. А кіраўніцтва БССР з ахвотаю дэлегавала свае правы Маскве.

У 1920 г. на тэрыторыі БССР, якая зменшылася да памераў Мінскай губерні, пачаў дзейнічаць пададзел аховы помнікаў НКА. Ва ўмовах пасляваенных разбурэнняў і адсутнасці грашовых сродкаў гэтая праца ішла павольна. На паперы засталіся рэзалюцыі прадстаўнікоў асветы і культуры аб неабходнасці вяртання ў Беларусь усіх культурных каштоўнасцей, якія былі вывезены падчас вайны. Працягваліся стихійныя рабаўніцтвы кінутых сядзіб. Прыпыніла сваю дзейнасць большасць музеяў.

У гэтай сітуацыі 24 ліпеня 1920 г. старшыня Мінскага губернскага рэўкама А. Р. Чарвякоў падпісаў загад, у якім прыватным асобам прапанавалася ў трохдзённы тэрмін паведаміць у Абласны музей пра маёмасць, што мае гістарычна-культурную каштоўнасць для яе ўліку і перадачы ў музей. Сітуацыя змянілася да лепшага пасля ўтварэння ў 1921 г. у складзе НКА Акадэмічнага цэнтра, які аб'яднаў усіх навукоўцаў, што мелі дачыненне да вывучэння і аховы гістарычна-культурнай спадчыны. Акадэмічны цэнтр кіраваў дзейнасцю навукова-даследчых, мастацкіх устаноў, а таксама музеяў, дзеля чаго ў яго структуры была створана Музейная камісія

3 Здзейсніць гэты высакародны ўчынак Вільгельму Ельскаму перашкодзіла заўчасная смерць у снежні 1919 г. Захаваўся архітэктурны праект музея.

(Галоўмузей). Нягледзячы на цяжасці матэрыяльна-тэх-нічнага характару, яна ўпершыню паставіла мэту стварэння агульнадзяр-жаўнай музейнай сеткі з цэнтральным кіраваннем. Музейная камісія складалася са старшыні — нумізмата П. В. Харламповіча, якога запрасіў з Расіі кіраўнік Акадэмічнага цэнтра С. М. Некрашэвіч, двух членаў і сакратара.

Першым і галоўным заданнем камісіі было аднаўленне Абласнога музея ў Мінску, які пасля адступлення польскіх войскаў знаходзіўся ў цяжкім стане. У 1921 г. у ім заставалася каля 1 тыс. прадметаў мастацтва і каля 2 тыс. адзінак нумізматыкі. Аднаўленне Абласнога музея ішло ўжо ў новым памяшканні — у будынку архірэйскага дома. У 1921—1922 гг. тут праводзіліся інтэнсіўныя работы па зборы і інвентарызацыі калекцый. У ліку паступленняў таго часу трэба прыгадаць калекцыю тканін, вопраткі і замалёвак, якую сабрала экспедыцыя НКА ў Слуцкім павеце. Фонды музея ўзбагацілі рукапісныя кнігі, нумізматычны збор, культавыя рэчы былога Мінскага царкоўна-археалагічнага музея, рээвакуіраваныя з Разані. З Мінскага таварыства аматараў гісторыі і старасветчыны музею былі перададзены матэрыялы археалагічных раскопак у Заслаўі і рэшткі калекцый былога Мінскага гарадскога музея.

На аднаўленне музея звярнулі ўвагу вышэйшыя дзяржаўныя ўстановы БССР: ЦВК ахвяраваў калекцыю старажытных манет, СНК — калекцыю акварэляў XIX ст., Наркамат земляробства — карціны і старажытную зброю. Галоўны музейны фонд РСФСР перадаў невялікую калекцыю фарфору і прадметаў выяўленчага мастацтва. Адзін з найбольш каштоўных падарункаў зрабіў Цэнтрархіў БССР — частку знакамітай выставы І. Луцкевіча і А. Іпеля. Напрыканцы 1922 г. з'езд Саветаў вырашыў перадаць у музей выставу, арганізаваную да яго адкрыцця. Фонды і экспазіцыя яшчэ знаходзіліся ў стане фарміравання, калі 19 лістапада 1922 г. у музей прыйшла першая экскурсія вучняў.

У снежні 1923 г. СНК БССР выдаў пастанову «Аб рэгістрацыі, пры-ёме на ўлік і ахове помнікаў мастацтва, мінуўшчыны, побыту і мясцовасцей прыроды, якія з'яўляюцца ўласнасцю ўстаноў і таварыстваў, а таксама прыватных асоб». Гэтай пастановай забараняліся вываз і продаж помнікаў культуры за мяжу, перадача іх ад аднаго ўладальніка другому. Перамяшчэнне помнікаў павінна было абавязкова рэгістравацца навукова-экспертнай камісіяй, якая была створана НКА. Пры продажы таго ці іншага помніка перавагу мела навукова-экспертная камісія. Музеі маглі выкарыстоўваць помнікі, якія знаходзіліся ў прыватнай уласнасці. У цэлым пастанова стварала прававую базу збіральніцкай дзейнасці дзяржаўных музеяў БССР.

Падчас выхаду пастановы СНК *Беларускі-дзяржаўны-музей-(БДМ)* — так было вырашана назваць адноўлены Абласны музей — ужо меў улас-ны

статут. Адпаведна яму БДМ з'яўляўся цэнтральнай установай для захавання рухомай часткі гістарычна-культурнай спадчыны з уласнымі архівам і бібліятэкай. Вышэйшым кіруючым органам музея была рада, якая складалася з дырэктара, навуковых супрацоўнікаў і вучонага сакратара. У кампетэнцыю рады ўваходзіла вырашэнне найбольш складаных пытанняў дзейнасці музея, у тым ліку прызначэнне дырэктара. БДМ меў статус навуковай установы з правам самастойнага вырашэння пытанняў унутранага жыцця. Асаблівае значэнне надавалася параграфу, дзе добра- ахвотныя члены-карэспандэнты музея разглядаліся як жывая сувязь з правінцыяй. Аўтарам статута быў дырэктар музея П. В. Харламповіч, які адначасова працягваў выконваць абавязкі старшыні музейнай камісіі Акадэмічнага цэнтра.

У першы год існавання БДМ быў адкрыты для наведвання па ня- дзелях ад 12 да 15 гадзін, экскурсіі праводзіліся па папярэднім запісе, уваход быў платны. Сёння выклікае ўсмішку параграф статута, які рэгламентаваў паводзіны наведвальнікаў: «Забараняецца ў музеі гучна размаўляць, грукаць, пляваць на падлогу, паліць і дакранацца да прадметаў рукамі. Наведвальнікі з палкамі, парасонамі, кошыкамі, партфелямі ў музей не дапускаюцца».

У 1924 г. СНК БССР зацвердзіў спіс музеяў, якія фінансаваліся з дзяржаўнага бюджэту Акадэмічным цэнтрам. У яго ўвайшлі тры музеі: Беларускі дзяржаўны музей у Мінску, Музей пралетарскай культуры ў Магілёве і Гістарычна-археалагічны музей у Віцебску. У 1926 г. да гэтага спісу быў далучаны Гомельскі культурна-гістарычны музей. Астатнія (у асноўным гэта былі музеі краязнаўчых таварыстваў) разглядаліся як музеі мясцовага значэння і мусілі фінансавацца з мясцовых бюджэтаў.

Было вырашана ісці па шляху канцэнтрацыі — БДМ у Мінску надаваўся статус цэнтральнай музейнай установы з філіяламі (аддзяленнямі) у Віцебску і Магілёве (з 1926 г. і ў Гомелі), куды павінны былі перадавацца ўсе помнікі агульнарэспубліканскага значэння. На думку ініцыятараў гэтага праекта, філіялізацыя не азначала простае паглыннанне малых музеяў сталічным. Аб'яднаная музеі, падпарадкоўваючыся волі савета сталічнага музея і музейнай камісіі Акадэмічнага цэнтра, захоўвалі аўтаномію навуковай работы, свабоду папаўнення калекцый і іх недатыкальнасць. Усе гэтыя палажэнні былі выкладзены ў пастанове СНК БССР ад 19 лістапада 1924 г. «Аб канцэнтрацыі мастацкіх і гісторыка- культурных кашоўнасцей».

Такім чынам, у 1924 г. была выпрацавана і рэалізавана праграма аб'яднання музеяў рэспублікі ў пэўную сістэму. Яна тычылася музеяў дзяржаўнага значэння, якія ўваходзілі ў сістэму НКА. Сетка краязнаўчых музеяў, якія фінансаваліся з мясцовых бюджэтаў і па колькасці значна пераўзыходзілі наркамасветаўскія, патрабавала сур'ёзнай арганізацыйнай і навуковай прапрацоўкі. Не былі ўлічаны музеі, якія заставаліся ў іншых

структурах (ЦК КП(б)Б, Наркамзема, Інбелкульт, БДУ і інш.).

Перыядам актыўнага назапашвання фондавых калекцый сталі 1924—1925 гг. Згодна з пастановай «Аб канцэнтрацыі...» у Мінск перавезлі калекцыі былых Мсціслаўскай духоўнай семінарыі і Горы-Горацкага інстытута, найбольш каштоўныя экспанаты са Слуцкага краязнаўчага музея. Бабруйскае краязнаўчае таварыства перадало ў Мінск 537 сярэбрых манет XVII ст. У 1926 г. з Віцебскага музея ў БДМ перавезлі помнікі яўрэйскай культуры са збору А. Р. Брадоўскага.

Акрамя таго калекцыі папаўняліся за кошт ахвяраванняў грамадзян і планавых экспедыцый. Вельмі плённай была экспедыцыя па зборы этнаграфічных прадметаў для беларускага аддзела на Усесаюзнай выставе ў Маскве. Летам 1926 г. археалагічны аддзел музея праводзіў раскопкі гарадзішча Банцараўшчына, даследаваў курганы каля Лагойска, а таксама стаянку каменнага веку ў Кострыне каля Пухавіч. Этнаграфічны аддзел правёў дзве экспедыцыі на Мазыршчыну і Барысаўшчыну. Яўрэйскі аддзел праводзіў экспедыцыю па зборы экспанатаў на Калініншчыне.

Сябры рады БДМ звязвалі вялікія надзеі з павелічэннем фондавых калекцый першакласнымі помнікамі беларускай культуры, якія былі вывезены ў канцы XVIII — пачатку XX ст. у расійскія сталіцы. Ужо ў 1924 г. намеснік наркама асветы А. В. Баліцкі звяртаўся да камісара па ваенных справах у Маскве з просьбаю пра дастаўку ў БДМ узораў зброі і рыштунку часоў Першай сусветнай вайны. У больш рашучай форме прэтэнзіі да РСФСР вярнуць культурныя помнікі былі выказаны ўдзельнікамі 1-га з'езда даследчыкаў беларускай археалогіі і археаграфіі, які па ініцыятыве Інбелкульту адбыўся ў Мінску 17—18 студзеня 1926 г. У рэзалюцыі з'езда № 4 «Аб музейнай справе», між іншым, гаварылася: «З'езд лічыць патрэбным падняць перад Урадам пытанне аб звароце ў музеі БССР прадметаў археалогіі і мастацтва, якія вывезены ў розныя часы за межы Беларусі і знаходзяцца ў музеях РСФСР, як, напрыклад: а) у Смаленскім музеі — 25 работ італьянскіх і нідэрландскіх майстроў XIV—XVII стст. з Горак; б) у Маскве — куфар з срэбра і шкатулка з дыямэнтамі, эвакуяваныя з Менскага музею; в) ва Ульянінску — часткі музейных рэчаў беларускага гісторыка Жыркевіча».

Гэтыя патрабаванні былі перададзены ўрадам БССР у НКА РСФСР і ўжо 19 ліпеня 1926 г. за подпісам В. У. Куйбышава выйшла спецыяльная пастанова СНК СССР «Аб вяртанні ў Беларускі дзяржаўны музей некаторых музейных экспанатаў з музеяў РСФСР». Першыя чатыры пункты пастановы адмаўлялі беларускаму боку ў пералічаных вышэй патрабаваннях на падставе таго, што апошнія мелі агульнасаюзнае значэнне. І толькі апошні, пяты, пункт дазваляў вярнуць у БДМ «...шрыфт і абсталяванне старажытнай яўрэйскай друкарні, старажытнай работы Тору, ханукальную лампаду любавіцкага

равіна Шэрсона, сярэбраныя ўпрыгожанні да Торы, сярэбраны крыж XVII ст. з Заслаўскай царквы».

11 жніўня 1926 г. па дамоўленасці з Галоўмузеем НКА РСФСР у Маскву па музейныя прадметы былі камандзіраваны дырэктар БДМ П. В. Харламповіч і супрацоўнік Інбелкульта мастацтвазнаўца М. М. Шчакаціхін. Кіраўніцтва НКА РСФСР аказалася больш шчодрым, чым саюзна СНК. Акрамя пазначаных у пятым пункце яўрэйскіх старажытнасцей, беларускім навукоўцам перадалі з музейнага фонду 39 карцін рускіх мастакоў — І. Айвазоўскага, І. Рэпіна, В. Макоўскага, Г. Семірадскага, В. Сярова, скульптуры М. Антакольскага, каля 500 старажытных манет.

15 студзеня 1927 г. П. В. Харламповіч зноў адпраўляецца ў Маскву, дзе атрымлівае ад Галоўмузея каля 30 карцін рускіх мастакоў, больш за 40 старажытных прадметаў з фарфору і хрусталю, 40 гравюр, 80 манет, 5 абразоў, 2 слупкія паясы і 40 кніг па гісторыі мастацтва. На працягу 1927 г. НКА БССР арганізаваў яшчэ дзве камандзіроўкі сваіх супрацоўнікаў у Маскву і Ленінград з рэстытуцыйнымі мэтамі. Але плёну яны не далі.

Інтэнсіўныя работы па камплектаванні фондавых калекцый БДМ, агульная колькасць якіх да канца першага пяцігоддзя яго існавання дасягнула 30 тыс. адзінак, абумовілі стварэнне новай, больш складанай сістэмы ўліку. Кожны прадмет паступаў у музей з суправаджальным дакументам, потым заносіўся ў кнігу паступленняў, калекцыйны вопіс і даведачную картатэку.

Хуткі рост калекцый паспрыяў пошуку новых шляхоў у экспазіцыйнай рабоце. На працягу 1926 г. у музеі была праведзена рээкспазіцыя, пасля чаго 10 кастрычніка 1926 г. адбылося адкрыццё новай экспазіцыі БДМ. Мастацкі адзел займаў чатыры пакоі, у трох з якіх экспанаваліся творы рускіх мастакоў XIX — пачатку XX ст., а ў чацвёртым была разгорнута выстава «Старажытны беларускі партрэт». Звяртаў таксама на сябе ўвагу этнаграфічны адзел, які займаў памяшканне былой хатняй архірэйскай царквы. Яго стваральнікі імкнуліся адысці ад манатоннага акадэмічнага пакалекцыйнага паказу этнаграфічных экспанатаў, увесці элемент тэатралізацыі з дапамогай манекенаў, інтэр'ера сялянскай хаты, а таксама мастацкага аздаблення сцен былой царквы. Акрамя беларускага этнаграфічнага аддзела, у абноўленай экспазіцыі з'явіўся яўрэйскі адзел¹, дзе пераважна дэманстраваліся прадметы яўрэйскага побыту і культу. Самастойнае значэнне меў археалагічны адзел з пададзелам нумізматыкі.

Нягледзячы на абмежаваны па часе доступ наведвальнікаў і адсутнасць спецыяльнага аддзела, які б займаўся навукова-асветніцкай работай, у другой палове 20-х гг. XX ст. БДМ разгарнуў вялікую работу па папулярызацыі сярод насельніцтва БССР помнікаў беларускай гісторыі і мастацтва. Пераважна гэта былі навучэнцы, для якіх распрацавалі спе-

цыяльныя экскурсіі.

Развіццё музейнай справы было б немагчымым без забеспячэння дзяржавай матэрыяльных і фінансавых умоў.

Гаспадарчы хаос пачатку 20-х гг. XX ст. адмоўна адбіўся на ўсім грамадстве, у тым ліку на музейнай сферы. Трэба было рамантаваць музейныя будынкі, не хапала паліва, большасць мясцовых краязнаўчых музеяў не атрымлівала асігнаванняў увогуле. З 1923 г. фінансавое становішча музеяў палепшылася, калі ім дазволілі мець спецыяльныя сродкі, якія складаліся з даходаў ад продажу білетаў на ўваход, продажу выданняў, эксплуатацыі зямельных участкаў, будынкаў і інш.

У 1926/27 акадэмічным годзе⁴ значна павялічыўся штат музея — у ім працавалі 12 чалавек: дырэктар, яго намеснік і тры навуковыя супрацоўнікі, астатнія — тэхнічныя супрацоўнікі. З'явіліся студэнты-практыканты. Падчас летніх канікул у музеі звычайна працавалі добраахвотнікі з педагагічнага факультэта БДУ. Важную ролю ў жыцці музея адыгрывала яго рада, якая акрамя навуковага персаналу музея ўключала супрацоўнікаў Інбелкульта Д. І. Даўгялю і І. А. Сербаву, прадстаўніка ЦБК А. З. Казака, супрацоўніка бюро краязнаўства А. А. Сцепуржынскага. На рэгулярных пасяджэннях рады абмяркоўваліся планы летніх экспедыцый, тэматыка выставаў, сістэма ўліку музейных прадметаў. А на пасяджэнні рады музея 29 сакавіка 1927 г. абмяркоўвалася пытанне правядзення з'езда музейных супрацоўнікаў Беларусі. Гэта сведчыла, што музейная справа Беларусі знаходзіцца на мяжы новага этапа развіцця.

У 1927 г. дырэктарам БДМ быў прызначаны славуты беларускі грамадска-палітычны дзеяч, гісторык, этнограф, філолаг, калекцыянер **В.-Ю.-Ластоўскі**, які ў красавіку прыехаў у БССР з Коўна. На перыяд знаходжання В. Ю. Ластоўскага на пасадзе дырэктара (май 1927 — жнівень 1929 гг.) прыпадае найвышэйшы пік дзейнасці БДМ.

Адным з першых крокаў акадэміка В. Ю. Ластоўскага на пасадзе дырэктара музея было выратаванне нацыянальнай святыні — славутага крыжа Ефрасінні Полацкай, створанага выдатным майстрам Лазарам Богшам. Крыж знайшлі падчас полацкай экспедыцыі ў мясцовым фінадзеле і перадалі на захаванне ў БДМ. Вялікія здабыткі дала сумесная этнаграфічная экспедыцыя БДМ і Інбелкульта на чале з В. Ю. Ластоўскім на Случчыну і Мазыршчыну, дзе было сабрана шмат этнаграфічных прадметаў — мастацкіх тканін, старажытнай вопраткі, разьбы па дрэве і інш. Экспедыцыя знаёмілася на месцы з рознымі прадметамі, якія мелі археалагічнае і гістарычнае значэнне. Праводзілася фота-фіксацыя сялянскіх тыпаў і арнаментаў. У

4 Знаходзячыся ў падпарадкаванні Наркамасветы, БДМ «жыў» па графіку навучальных устаноў, зачыняючы свае дзверы на адзін летні месяц на канікулы.

выніку экспедыцый БДМ на Тураўшчыну і Мсціслаўшчыну ў 1928 г. было набыта больш за тысячу прадметаў, сярод якіх кавалкі дываноў XVII ст., кубкі, талеркі, пая-сы, світкі.

Павялічвалася колькасць ахвяраванняў ад прыватных асоб. У пратэколе пасяджэння рады музея ад 19 студзеня 1928 г. чытаем: «...музей атрымаў ад Я. Купалы 3 прадметы: сярэбраны крыжык, шкляное баккара, жалезны старасвецкі замок». Вядомы этнограф А. К. Сержпутоўскі перадаў музею каля 50 прадметаў побыту, сабраных ім улетку 1924 г. у Аршанскай акрузе. Выкарыстоўваліся сувязі з краязнаўчымі арганізацыямі на месцах, якія таксама дапамагалі набываць новыя прадметы. Значна папоўнілася калекцыя нумізматыкі, дасягнуўшы 20 тыс. адзінак.

Да 1930 г. у музеі з'явіліся новыя аддзелы: царкоўна-археалагічны, прамысловы, сфрагістыкі, старажытнабеларускай вайсковасці. Рабіліся захады да пабудовы аддзела гравюрнага і акварэльнага мастацтва, польскага і латышкага аддзелаў, а таксама збіраліся матэрыялы, якія тычыліся жыцця цыганоў і татараў у Беларусі.

Мастацкі аддзел значна пашырыўся за кошт старажытнага і сучаснага мастацтва і быў структураваны В. Ю. Ластоўскім наступным чынам: а) беларускае мастацтва (работы Рустэма, Арлоўскага, Урублеўскага, Ясінскага, Піліповіча і інш.); б) рускае мастацтва; в) заходнееўрапейскае мастацтва.

У археалагічным аддзеле, загадчыкам якога быў арганізатар першых у БССР археалагічных экспедыцый А. М. Ляўданскі, дэманстраваліся знаходкі з каменнага, бронзавага і жалезнага вякоў, была прадстаўлена значная колькасць прадметаў курганных раскопак (грыўні, бранзалеты, пярсцёнкі).

Загадчык яўрэйскага аддзела А. Д. Палеес прадставіў у сваім раздзеле пераважна яўрэйскія культавыя старажытнасці і ў меншай ступені — этнаграфічны матэрыял.

У нумізматычным аддзеле можна было ўбачыць манеты і медалі розных краін: Старажытных Грэцыі і Рыма, Сярэдняй Азіі і інш. У аснову іх класіфікацыі былі пакладзены перыяды праўлення манархаў.

Вялікае навуковае значэнне меў царкоўны аддзел, дзе захоўвалася значная колькасць помнікаў беларускай іканапіснай школы (найстаражытным быў абраз прарока Іллі ад 1447 г.), а таксама старажытных прадметаў праваслаўнага рэлігійнага культу.

Аддзел «Стары Менск» быў адкрыты ў 1927 г. Сярод першых паступленняў выдзяляліся партрэты мінскіх ваяводаў, старажытныя рамесніцкія прылады, цэхавыя харугвы (шапавалаў, ткачоў, музыкантаў, сталяроў), старыя планы і малюнкі Мінска і інш.

У той час у фондах БДМ у Мінску налічвалася ўжо каля 60 тыс. адзінак захоўвання.

У жніўні 1928 г. на калегіі Наркамасветы быў зацверджаны новы статут беларускіх дзяржаўных музеяў. Згодна з ім былія аддзяленні Беларускага дзяржаўнага музея выдзяляліся ў самастойныя гаспадарчыя адзінкі з уласным бюджэтам. У сувязі з гэтым дзяржаўным музеем былі дадзены наступныя назвы: Беларускі дзяржаўны культурна-гістарычны музей (г. Мінск), Беларускі дзяржаўны культурна-гістарычны музей (г. Віцебск), Беларускі дзяржаўны краязнаўчы музей (г. Магілёў), Беларускі дзяржаўны мастацка-культурны музей (г. Гомель).

Між тым у Маскве ў ідэалагічным кіраўніцтве пачало складацца новае ўяўленне пра музей. 20 ліпеня 1928 г. на пасяджэнні Усесаюзнага ЦВК была прынята рэзалюцыя аб музейным будаўніцтве, дзе музейныя работнікі крытыкаваліся за недавальную працу з пункту гледжання сацыялістычнага будаўніцтва. У якасці галоўных задач, што стаялі перад музеем, былі выдзелены абслугоўванне культурна-асветніцкіх патрабаванняў працоўных мас, удзел у вывучэнні прыродных і вытворчых сіл краіны, рабочага руху і побыту працоўных, індустрыялізацыі і ўмацаванні абараназдольнасці краіны. Пачалася перабудова работы савецкіх музеяў, падчас якой значна змяніліся напрамкі іх дзейнасці, а таксама склад навуковых кадраў.

1 жніўня 1929 г. спецыяльная камісія НКА, якая абследавала БДМ, рэзка крытыкавала аддзел «Стары Менск» за экспанаванне партрэтаў мінскіх ваяводаў, яўрэйскі — за экспанаванне яўрэйскіх калейных ста- ражытнасцей, этнаграфічны — за дэманстрацыю выключна сялянскіх рэчаў, мастацкі — за набыццё прадметаў царкоўнага мастацтва. Канстатавалася, што акрамя бюста Леніна ў экспазіцыі няма сродкаў камуністычнай прапаганды. Адбыліся і прымусовыя кадравыя перастаноўкі. З музея былі звольнены навуковыя супрацоўнікі з неадпаведным класавым паходжаннем. Моцна крытыкавалі В. Ю. Ластоўскага за неразуменне ролі музея як выхаваўчай пралетарскай установы. Неўзабаве ён разам са старшынёй Галоўнавука С. М. Некрашэвічам быў арыштаваны. Абвінавачаныя ў прыналежнасці да «Саюза вызвалення Беларусі», абодва былі асуджаны на розныя тэрміны зсылкі ў глыб Расіі, а ўвосень 1937 г. паўторна арыштаваны і расстраляны.

У снежні 1930 г. у Маскве сабраўся Усерасійскі музейны з'езд. На ім гучалі заклікі пераадолець «рэакцыйнае руцінёрства», адысці ад «музеяў-кунсткамер», паставіць іх на службу сацыялістычнаму будаўніцтву. У дакладах на з'ездзе ставіліся дзве кардынальныя праблемы: метадалагічныя асновы пабудовы экспазіцый, іх ідэйны змест і структура; аб'екты музейнага паказу, роля аўтэнтычных помнікаў у музеі. Абедзве праблемы былі вырашаны на карысць ідэалогіі, а не культуры. Абраны ў Маскве курс замацавала Усебеларуская нарада музейных супрацоўнікаў, што адбылася ў

Мінску ў 1932 г. Прынятая на нарадзе рэзалюцыя патрабавала ад музеяў перш за ўсё ўдзелу ў класавай барацьбе пралетарыяту з капіталістычнымі элементамі, у канчатковым выкарчоўванні карэнняў капіталізму і барацьбе з контррэвалюцыйным беларускім нацдэмакратызмам. На нарадзе гучалі заклікі да выгнання старых спецыялістаў, чысткі фондаў, карэннай перабудовы экспазіцый.

У пачатку 1930 г. СНК БССР выселіў БДМ з будынка Архірэйскага падвор'я, выдзеліўшы для яго ў часовае карыстанне чатыры пакоі ў Доме селяніна. Туды ж перавялі Заалагічны музей Інбелкульту. У гэтым памяшканні калекцыі музея з новай назвай — «Мінскі сацыяльна-гістарычны», нягледзячы на шматлікія звароты яго супрацоўнікаў у самыя высокія інстанцыі з просьбамі вярнуць былы будынак, заставаліся да часу іх вывазу нямецкімі акупацыйнымі ўладамі ў 1944 г.

Пасля арышту В. Ю. Ластоўскага на працягу года абавязкі дырэктара выконваў М. І. Шапавалаў. У лютым 1931 г. на гэтай пасадзе яго змяніў выдатны дзеяч беларускага нацыянальнага руху, былы сябра Рады БНР, сябра ЦК Беларускай сацыялістычнай грамады С. А. Рак-Міхайлоўскі, які за некалькі месяцаў да гэтага прыехаў у БССР з Польшчы. У хуткім тэмпе пад яго кіраўніцтвам разгарнулі новую экспазіцыю, у аснову якой была пакладзена марксісцкая схема змены сацыяльна-эканамічных фармацый. Усе матэрыялы аўтары падзялілі па перыядах: першабытнае грамадства, феадалізм, капіталізм, дыктатура пралетарыяту і сацыялістычнае будаўніцтва. Найбольшая ўвага была нададзена апошняму перыяду, дзе з дапамогай макетаў, мадэлей і дыяграм распавядалася пра Кастрычніцкую рэвалюцыю, Грамадзянскую вайну, індустрыялізацыю, электрыфікацыю, сацыялістычную рэканструкцыю сельскай гаспадаркі, дасягненні ленінскай нацыянальнай палітыкі.

У асветніцка-прапагандысцкай рабоце асноўная ўвага была звернута на стварэнне перасоўных выставаў, прысвечаных гаспадарча-палітычным кампаніям, рэвалюцыйным святам і інш. Выставы накіроўваліся ў школы, калгасы, прамысловыя прадпрыемствы, вайсковыя часці. Падобная змена кірунку ў асветніцкай рабоце музея тлумачыцца не толькі імкненнем выйсці на максімальна шырокую аўдыторыю, але і вельмі абмежаванымі магчымасцямі прыняць наведвальнікаў у стацыянарнай экспазіцыі.

У гэты ж час адбыліся змены ў структуры кіраўніцтва музейнай справай БССР. Пасля чарговай рэарганізацыі, у выніку якой Галоўнавука была скасавана, Наркамасветы структурна стаў падзяляцца на кіраўніцтвы і аддзелы. У 7-ы аддзел, які аб'ядноўваў хаты-чытальні, клубы, дамы культуры і паркі, трапілі і музеі. Такім чынам, музеі фактычна былі пераўтвораны з навуковых устаноў у культурна-асветніцкія. А кіраўніцтва музейнай справай з

калегіяльнага органа, які аб'ядноўваў буйнейшых спецыялістаў у галіне вывучэння і аховы гісторыка-культурнай і прыроднай спадчыны, ператварыўся ў звычайны бюракратычны дэпартамент, які займаўся перадачай загадаў па інстанцыі.

Пасля арышту па абвінавачванні ў «шпіёнскай дзейнасці» ў жніўні 1933 г. С. А. Рак-Міхайлоўскага на пасаду дырэктара Мінскага сацыяльна-гістарычнага музея быў прызначаны яго намеснік, аспірант гістарычнага факультэта БДУ С. М. Якубчык. Пасля двух гадоў змагання з уладамі за музейны будынак ён пайшоў на своеасаблівы крок адчаю — звярнуўся з лістом у рэдакцыю газеты «Праўда». У гэтым лісце, у прыватнасці, ён пісаў: «Музейная справа ў БССР відавочна недаацэньваецца. Цэнтральны гістарычны музей у Мінску знайшоў прытулак у чатырох маленькіх пакойчыках. Мастацкі аддзел музея зачынены, таму што няма выставачнай плошчы. Гэтакі багаты фонд помнікаў мастацтва, археалагічныя калекцыі, вялікі этнаграфічны і антырэлігійны матэрыял музей вымушаны ўтрымліваць у вільготных скляпеннях».

Публікацыя гэтага крытычнага ліста ў галоўнай партыйнай газеце краіны выклікала прыняцце трох пастановаў бюро ЦК КП(б)Б, спецыяльна прысвечаных стану музейнай справы ў рэспубліцы. Першая з іх, якая выйшла 29 красавіка 1935 г., пачыналася з рэзкай крытыкі ўсіх напрамкаў музейнай дзейнасці ў БССР. Партыйнае кіраўніцтва было незадаволена адсутнасцю работы па стварэнні музейнай сеткі, слабым паказам сацыялістычнага будаўніцтва, адсутнасцю сувязі з гаспадарчымі і навукова-даследчымі ўстановамі, дрэнным улікам і ахай помнікаў, нізкай якасцю экскурсійнага абслугоўвання. Прычым віна за ўсё гэта ўскладалася на НКА і Беларускаю акадэмію навук. Паляпшэнню стану музейнай справы, на думку аўтараў пастановаў, павінна было паспрыць неадкладнае выкананне наступных мер: стварэнне спецыяльнага органа кіраўніцтва музеямі рэспублікі, паляпшэнне матэрыяльна-фінансавога становішча музеяў, сістэмы прафесійнай падрыхтоўкі музейных супрацоўнікаў, увядзенне крымінальнай адказнасці за псаванне гістарычных помнікаў.

Ніводная з гэтых мер, а кожная з якіх, безумоўна, спрыяла б паляпшэнню стану музейнай справы ў БССР, не была і не магла быць выканана ва ўмовах ідэалагічнага клімату, які склаўся ў рэспубліцы ў 1930-я гг. Тым не менш 21 чэрвеня 1936 г. з'явілася новая пастанова ЦК КП(б)Б «Аб краязнаўчай рабоце і становішчы музейнай справы ў БССР», якая дубліравала папярэднюю пастанову. Але і гэта пастанова не была выканана, што зафіксавана ў лютым 1937 г. у трэцяй пастанове Бюро ЦК КП(б)Б «Аб выкананні рашэнняў Бюро ЦК КП(б)Б ад 29 красавіка 1935 г. і 21 чэрвеня 1936 г. аб музеях».

У сваёй аснове трэцяя пастанова ўздымала тыя ж пытанні, што і дзве папярэднія: сістэму кіраўніцтва, кадраў, матэрыяльна-фінансавага забеспячэння. Але на гэты раз яны атрымалі іншую палітычную афарбоўку. Тон усёй пастанове задаваў першы сказ, дзе размова ішла пра нізкі ідэйна-палітычны змест работы музеяў па прапагандзе грамадзянскай гісторыі, гісторыі бальшавізму і сацыялістычнага будаўніцтва. Экспазіцыі ўсіх музеяў гісторыка-краязнаўчага профілю планавалася перабудаваць у адпаведнасці са зместам пастановы ЦК УКП(б) «Аб выкладанні грамадзянскай гісторыі ў школах СССР». На бліжэйшую будучыню было намечана ліквідаваць Мінскі сацыяльна-гістарычны музей шляхам зліцця яго з Музеем рэвалюцыі і ўтварэння адзінага Цэнтральнага гісторыка-рэвалюцыйнага музея (гэта не было здзейснена). Усіх беспартыйных кіраўнікоў музеяў загадвалі замяніць камуністамі і камсамольцамі. Працаваць на пасадах навуковых супрацоўнікаў беспартыйныя маглі толькі пад пільным наглядам камуністаў.

На гэты раз партыйнае кіраўніцтва не абмежавалася цьмянымі абвінавачваннямі ў адрас НКА і Беларускай акадэміі навук. За «сабатаж» выканання пастаноў ЦК быў зняты са сваёй пасады і расстраляны ў маі 1938 г. пасля паўгадавога зняволення ў турме дырэктар Мінскага сацыяльна-гістарычнага музея С. М. Якубчык⁵. Рашэнні лютаўскай пастановы Бюро ЦК КП(б)Б 1937 г. замацавала Усебеларуская нарада музейных супрацоўнікаў, якая праходзіла ў Мінску 25—26 лютага 1938 г. Удзельнікі нарады аднагалосна прынялі пастанову аб перабудове экспазіцый усіх музеяў БССР адпаведна партыйным рашэнням аб пастаноўцы гістарычнай адукацыі. Быў вызначаны тэрмін — 20-годдзе ўтварэння БССР. Выкананне рашэнняў нарады абумовіла паралелізм у дзейнасці музеяў БССР, размыццё граней паміж профілямі музеяў, а ў шэрагу выпадкаў іх закрыццё. Многія рашэнні, прынятыя на нарадзе, тычыліся матэрыяльна-тэхнічнай дзейнасці музеяў, забеспячэння іх кваліфікаванымі кадрамі. Так, было вырашана абавязаць абласныя і раённыя савецкія ўлады фінансаваць дзейнасць сваіх музеяў, павысіць якасць захавання фондавых калекцый, павялічыць штатныя расклады, заробкі музейных работнікаў, стварыць пры Мінскім сацыяльна-гістарычным музеі кабінет музейнаўства. У адрозненне ад задач ідэалагічнага характару, задачы паляпшэння матэрыяльна-тэхнічнага і кадравага стану музеяў БССР, ухваленыя Усебеларускай нарадай 1938 г., не былі выкананы.

Пачатак стварэння сеткі дзяржаўных музеяў на ўсходнебеларускіх землях быў звязаны з дзейнасцю Саюза камун Паўночнай вобласці з цэнтрам у Петраградзе (Заходняй камуны). У склад гэтай адміністрацыйна-

5 Так праз тры гады партыйнае кіраўніцтва БССР адпомсціла С. М. Якубчыку за крытычны ліст у рэдакцыю газеты «Праўда» пра стан музейнай справы ў рэспубліцы.

тэрытарыяльнай адзінкі Савецкай Расіі акрамя этнічных расійскіх зямель увайшлі неакупаваныя немцамі паветы Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губерняў.

Пасля пераезду савецкага ўрада ў сакавіку 1918 г. у Маскву частка апарату НКА на чале з А. В. Луначарскім засталася ў Петраградзе. Яна ўзяла на сябе функцыі Камісарыята асветы Заходняй камуны. Тады ж у аддзеле народнай адукацыі камуны была створана калегія па справах музеяў, якую ўзначаліў мастацтвазнаўца, урадавы камісар Г. С. Ятманаў. На працягу двух гадоў петраградская музейная калегія дзейнічала аўтаномна ад усерасійскага аддзела музеяў, створанага ў Маскве летам 1918 г. пад кіраўніцтвам Н. І. Троцкай.

У Віцебскай губерні пытанні музейнага будаўніцтва з самага пачатку знаходзіліся ў кампетэнцыі камісіі па ахове помнікаў даўніны і мастацтва Заходняй камуны на чале з А. О. Цшохерам. На працягу 1919—1920 гг. ён фарміраваў губернскі музейны фонд, браў на ўлік помнікі і музейныя калекцыі, займаўся іх апісаннем і фотафіксацыяй. У лістападзе 1918 г. камісія распачала стварэнне **Віцебскага-гістарычна-археалагічнага-музея**, у аснову якога быў пакладзены прыватны збор А. Р. Брадоўскага. Музей адкрыўся для наведвальнікаў у маі 1919 г. у будынку Базыльянскага кляш-тара. Яго экспазіцыі, спраектаваныя А. Р. Брадоўскім (ён быў прызначаны дырэктарам новай установы), карысталіся вялікай папулярнасцю. Адначасова з абавязкамі дырэктара музея ён выконваў абавязкі старшыні створанай у лютым 1920 г. музейнай камісіі, у кампетэнцыю якой адышлі пытанні аховы і вывучэння рухомай гісторыка-культурнай спадчыны ў губерні. У склад музейнай камісіі, якая праіснавала да 1924 г., уваходзілі мастакі С. Б. Юдовін, А. Г. Ром, а таксама гісторык М. М. Багародскі. Музейная камісія надавала вялікую ўвагу камплектаванню калекцый. Дзякуючы намаганням яе сяброў у фонды музея паступіла значная частка калекцый В. П. Федаровіча, калекцыі эвакуіраванага ў Віцебск Віленскага афіцэрскага таварыства, каштоўныя рукапісы. Шмат помнікаў было дастаўлена ў музей з рэзідэнцый заможнай шляхты Віцебскай губерні. У выніку гэтай дзейнасці фонды музея падчас далучэння Віцебска да БССР у 1924 г. налічвалі ўжо каля 30 тыс. адзінак захоўвання.

У 1924 г. 65-гадовага А. Р. Брадоўскага⁶ на пасадзе дырэктара змяніў вядомы археолаг і педагог Я. І. Васілевіч. Яго першым на новай пасадзе заданнем было выкананне рашэння СНК БССР ад 4 лістапада 1924 г. аб перадачы Віцебскаму музею будынка гарадской ратушы. Музей, якому ў 1925 г. рашэннем гарадскога Савета было нададзена імя Францыска Скарыны,

6 А. Р. Брадоўскі да сваёй смерці ў 1928 г. не пакідаў музейна-краязнаўчай работы, выконваючы абавязкі кансультанта музея і члена праўлення Віцебскага акруговага таварыства краязнаўства.

вылучаўся сярод іншых моцным кадравым складам. З 1921 г. і да сваёй смерці ў 1930 г. навуковым супрацоўнікам у музеі працаваў вядомы музейны дзеяч з дарэвалюцыйным стажам У. Г. Краснянскі. Дзякуючы яго намаганням былі апісаны, каталагізаваны і тым самым захаваны для навуковага выкарыстання калекцыі былых ВВАК і цар-коўна-археалагічнага музея, а таксама збор В. П. Федаровіча. З 1928 па 1936 г. намеснікам дырэктара і адначасова загадчыкам царкоўнага аддзела з'яўляўся старшыня гісторыка-культурнай секцыі Віцебскага акруговага краязнаўчага таварыства член-карэспандэнт Інбелкульт М. М. Багародскі. Даследаваннямі гістарычных помнікаў займаўся былы віцебскі настаўнік, краязнаўца В. В. Дабравольскі. Дырэктар Я. І. Васілевіч, акрамя выканання адміністрацыйных абавязкаў, адказваў за этнаграфічны і мастацкі аддзелы.

У 1924—1927 гг. актыўна папайняліся і сістэматызаваліся фондавыя калекцыі, выпрацоўваліся планы будучай новай экспазіцыі. У 1924 г. пасля смерці славутага гісторыка А. П. Сапунова ў фонды былі перададзены яго архіў (каля 800 рукапісаў) і асабістыя рэчы. З Масквы вярнулі ў музей на захоўванне мошчы св. Ефрасінні Полацкай⁷. Яўрэйская секцыя Віцебскага акруговага краязнаўчага таварыства ладзіла этнаграфічныя экспедыцыі з мэтай стварэння ў будучым яўрэйскага аддзела. У выніку за 1924—1925 гг. фонды музея павялічыліся на 2550 адзінак, у наступныя тры гады — яшчэ на 3500, перавысіўшы лічбу ў 30 тыс. Адкрыццё новай экспазіцыі культурна-гістарычнага музея ў Віцебску, якая складалася з шасці раздзелаў: археалагічнага, гістарычнага, мастацкага, этнаграфічнага, сучаснай прамысловасці і царкоўнага — адбылося 27 красавіка 1927 г.

Як бачым, аўтары плана — спецыялісты ў розных галінах матэрыяльнай культуры — нават не рабілі спроб пакласці ў аснову групойкі матэрыялаў раскрыццё пэўных гістарычных тэм. Гутарка ішла толькі пра пакалекцыйнае прадстаўленне прадметаў. Але задача, якая была пастаўлена стваральнікамі новай экспазіцыі — даць агульнае ўяўленне пра гістарычнае мінулае краю, у цэлым была выканана. Вялікую ўвагу наведвальнікаў прыцягвалі палеанталагічныя знаходкі, даспехі эпохі Рэнэсансу, гарматы-гарлачы паўстанцаў К. Каліноўскага, харугвы віцебскіх цэхаў, старажытныя манеты, масонскія знакі, жывапісныя творы беларускіх мастакоў. Пры пабудове экспазіцыі музея не ўдалося пазбегнуць метадычных памылак — у шэрагу залаў адсутнічалі тлумачальныя надпісы нават фармальнага характару, а некаторыя мелі анекдатычны характар, напрыклад: «Масоны

⁷ Пасля адкрыцця савецкімі ўладамі ў антырэлігійных мэтах дамавіны з мошчамі св. Ефрасінні Полацкай, што захоўваліся ў Спаса-Праабражэнскім храме ў Полацку, яны былі перавезены ў Маскву для дэманстрацыі на антырэлігійнай выставе. У час нямецкай акупацыі, калі былі зноў адкрыты храмы і адноўлены манастыры, віцебляне перанеслі мошчы ў Свята-Пакроўскую царкву, а 23 кастрычніка 1943 г. яны ўрачыста вярнуліся ў Полацк.

былі першымі рэвалюцыянерамі ў Расіі», «Шпонка ў памяць Л. М. Талстога, як рэвалюцыянера 1917 г.».

Аднак не гэтыя хібы вызначалі дзейнасць Віцебскага музея ў другой палове 1920-х гг. Новы змест экспазіцыі музея, павышэнне агульнай цікавасці насельніцтва да мінулага свайго краю паспрыялі павышэнню колькасці наведвальнікаў. У гэты перыяд музей штогод аглядала ад 12 да

22 тыс. чалавек. Сацыяльна-ўзроставы склад наведвальнікаў выглядаў наступным чынам: рабочыя і сяляне — 40 %, навучэнцы — 31 %, чырво-наармейцы — 29 %.

У 1930 г. музей, павялічыўшы агульную колькасць сваіх фондавых калекцый да 38 тыс. адзінак, знаходзіўся напярэдадні новага пад'ёму сваёй дзейнасці.

У лютым 1930 г. спецыяльнай камісіяй, якая складалася з прадстаўнікоў НКА, рабоча-сялянскай інспекцыі, гарсавета, адбылася праверка Віцебскага культурна-гістарычнага і археалагічнага музея. Камісія канстатавала нізкі ідэалагічны ўзровень яго работы. У побытавым аддзеле не дэманстравалася перамога калектыўнай гаспадаркі над індывідуальнай, у антырэлігійным — прадметы культу не атрымалі антырэлігійнага тлумачэння, у мастацкім — не было аніводнага маляўніцтва з рэвалюцыйным сюжэтам. Аўтары экспазіцыі крытыкаваліся за дэманстрацыю партрэтаў Ф. Скарыны, В. Цяпінскага, С. Буднага, К. Каліноўскага. Дырэктару музея Я. І. Васілевічу ўзгадалі яго дзейнасць па арганізацыі беларускай гімназіі падчас нямецкай акупацыі, навуковым супрацоўнікам В. В. Дабравольскаму — службу афіцэрам у царскай арміі, М. М. Багародскаму — пасаду рэдактара епархіяльных ведамасцей. Па выніках работы камісіі 11 лютага 1930 г. Віцебскі акруговы камітэт КП(б)Б прыняў пастанову, згодна якой увесь навуковы персанал музея быў звольнены. Хутка пасля звальнення быў арыштаваны і сасланы ў Башкірыю, дзе неўзабаве памёр, Я. І. Васілевіч. Як «ворагі народа» ў 30-я гг. XX ст. былі рэпрэсіраваны яго наступнікі Ю. Т. Шэўчык, А. С. Рафаловіч, а таксама навуковы супрацоўнік музея М. М. Багародскі.

Пасля выгнання спецыялістаў з музеяў пачалі знікаць аўтэнтычныя помнікі — іх замянілі плакаты, фотаздымкі, макеты. 11 красавіка 1932 г. згодна з пастановай сакратарыята Віцебскага ГК КП(б)Б Віцебскі культурна-гістарычны і археалагічны музей «з мэтай адлюстравання грамадскіх фармацый і рэвалюцый» быў перайменаваны ў сацыяльна-гістарычны. За выкананнем рашэнняў, выкладзеных у пастанове сакратарыята Віцебскага ГК КП(б)Б, назіраў новы дырэктар член партыі

С. Р. Шчуцкі, а таксама музейны савет, утвораны з прадстаўнікоў грамадскіх арганізацый і рабочых. Вынікам іх дзейнасці было рэзкае скарачэнне фондавых калекцый (да 1938 г. агульная колькасць прадметаў

зменшылася да 17 тыс. адзінак) і поўны развал музейнай гаспадаркі.

15 чэрвеня 1938 г. пасля доўгатэрміновай рэканструкцыі адкрылася новая экспазіцыя Віцебскага музея, якая складалася з трох аддзелаў: старажытная гісторыя; сярэдневяковая гісторыя; аддзел сацыялістычнага будаўніцтва і Сталінскай Канстытуцыі. На асобных планшэтах пазалочаным цісненнем былі выведзены назвы глаў Канстытуцыі. Адпаведна зместу экспазіцыі будавалася прапагандысцкая дзейнасць музея. Спецыяльныя мерапрыемствы праводзіліся ў гонар 70-годдзя Леніна і 60-годдзя Сталіна. На працягу апошняга перадваеннага 1940 г. рэканструювалі Віцебскі музей наведла 36,5 тыс. чалавек. У маі 1940 г. у будынку Анто-ніеўскага касцёла адкрыўся філіял Віцебскага сацыяльна-гістарычнага музея — Антырэлігійны музей.

Значную ролю ў культурным жыцці Віцебска ў першыя паслярэвалюцыйныя гады адыгрываў *Музей-сучаснага-мастацтва*, ініцыятыва стварэння якога зыходзіла ад упаўнаважанага Наркамасветы РСФСР па Віцебскай губерні па арганізацыі школ, музеяў і выставаў М. З. Шагала. Актыўны ўдзел у камплектаванні калекцыі жывапісу бралі першы дырэктар Віцебскага мастацкага вучылішча М. В. Дабужынскі, кіраўнік вучэбнай майстэрні К. С. Малевіч, выкладчыкі А. Г. Ром і В. М. Ермалаева, а таксама члены віцебскай камісіі па ахове помнікаў даўніны і мастацтва.

Канцэпцыя будучага музея выклікала значныя спрэчкі паміж яго стваральнікамі, перш за ўсё паміж М. З. Шагалам і К. С. Малевічам, якія па-рознаму разумелі сутнасць новага мастацтва. Калі згодна першапачатковай задуме М. З. Шагала музей павінен быў мець два аддзелы — гістарычна-мастацкі і сучаснага мастацтва, то пасля далучэння да працы ўвосень 1919 г. К. С. Малевіча ад гістарычна-мастацкага аддзела вырашана было адмовіцца. Падобны падыход адпавядаў радыкальнаму светапогляду, філасофска-эстэтычнай канцэпцыі апошняга, якая прапанавала погляд на традыцыйны музей, як на стваральніка ілюзіі адвечнасці культуры. Стваральнікі класічных музеяў, на думку К. С. Малевіча, займаліся нічым іншым, як забойствам прадметаў і зняволеннем іх у музеях. Нягледзячы на ўвесь радыкалізм мастацкай тэорыі К. С. Малевіча, ён усё ж дапускаў існаванне музея, але на-сычанага не творамі мастацтва, а немастацкімі рэчамі⁸.

Першыя паступленні музея дэманстраваліся на выста-ве, арганізаванай у Віцебску ў лістападзе 1919 г. А падчас святкавання трэціх угодкаў Кастрычніцкай рэвалюцыі адбылося адкрыццё Музея сучаснага мастацтва, экспазіцыі якога былі разгорнуты ў памяшканні мастацкага вучылішча. Гэта былі работы Канчалоўскага, Фалька, Лентулава, Розанавай, Асьмёркіна,

8 Прамыя заклікі да знішчэння музея як сацыяльнага інстытута можна знайсці ў эсе К. С. Малевіча «Аб музеі». Падзялялі гэту пазіцыю і шмат іншых авангардыстаў пачатку XX ст.

Ганчаровай, Ле-Данто, Экстэр, Шаўчэнкі, Малевіча, Шагала, Пэна, Сонава, Бразера, Юдовіна і інш. (усяго каля 80 твораў).

З канца 1921 г. віцебскі аддзел народнай адукацыі, напалоханы смелымі эксперыментамі ў галіне мастацкай педагогікі, імкнуўся абмежаваць работу мастацкага вучылішча, у той час ужо перайменаванага ў Мастацка-практычны інстытут. Былі скасаваны штатныя пасады выкладчыкаў. Першы паверх інстытута, дзе знаходзілася музейная экспазіцыя, перадалі музычнаму тэхнікуму. Тады ж з Віцебска з'ехалі стваральнікі музея — М. З. Шагала, К. С. Малевіч, шэраг іх папярэднікаў. У гэтых умовах далейшае існаванне Музея сучаснага мастацтва зрабілася немагчымым. На працягу 1922 г. выкладчыца інстытута В. М. Ермалаева перадала большасць палотнаў у Рускае музейна-Траццякоўскую галерэю. Віцебскаму гістарычна-археалагічнаму музею перадалі 31 карціну левага кірунку, а ў пачатку 30-х гг. XX ст. і іх вывезлі ў Маскву.

Акрамя Гістарычна-археалагічнага музея і Музея сучаснага мастацтва Віцебская камісія па ахове помнікаў даўніны і мастацтва адкрыла ў **1919 г. Прыродазнаўчы-музей**. Ён займаў тры пакоі ў сельскагаспадарчым тэхнікуме і змяшчаў каля 60 тыс. узораў флоры і фаўны пераважна Віцебшчыны, але былі таксама і прывезеныя з розных краін Еўропы, Азіі і Амерыкі. Прыродазнаўчы музей падзяляўся на два кабінеты — энтамалагічны і заалагічны — і вылучаўся не толькі прыгожымі экспазіцыямі, але і высокім узроўнем сістэматызацыі і навуковай апрацоўкі калекцый. Апошняе было зроблена стваральнікам і загадчыкам музея, вядомым беларускім натуралістам У. А. Плюшчык-Плюшчэўскім. Паводле ацэнак спецыялістаў гэта быў адзін з лепшых музеяў таго часу ў Савецкай Расіі. А ў 1923 г. Прыродазнаўчы музей наведала 6537 чалавек, для якіх было праведзена 60 экскурсій.

Захаваліся сведчанні пра існаванне ў паслярэвалюцыйным Віцебску **Сельскагаспадарчага-музея** пры Доме сялян, **Эканамічна-прамысловага-музея** пры эканамічным тэхнікуме, **Ветэрынарнага-музея** пры губернскім ветэрынарным адзеле, а таксама **Музея-санітарнай-асветы-і-гігіены** пры губернскім адзеле аховы здароўя.

Са студзеня 1919 г. актыўную дзейнасць па выяўленні і ўліку культурных каштоўнасцей разгарнуў пададдзел па справах музеяў і аховы помнікаў даўніны і мастацтва Магілёўскага губернскага адзела народнай адукацыі, які ўзначальваў вядомы этнограф І. А. Сербай. Ужо праз месяц у гонар першай гадавіны ўтварэння Чырвонай арміі рашэннем адзела быў створаны **Магілёўскі-дзяржаўны-музей-пралетарскай-культуры**. Тады ж музею перадалі будынак былога Сялянскага банка, у той час лепшы ў горадзе. Акрамя гістарычных помнікаў, наведвальнікі музея маглі аглядаць карцінную

галерэю, якая складалася з работ беларускіх, рускіх і заходнееўрапейскіх мастакоў, перасоўныя прыродазнаўчыя і атэістычныя выставы. Абразы, крыжы, царкоўнае начынне і іншыя культавыя прадметы, перавезеныя з былога Магілёўскага царкоўна-археалагічнага музея, як варожыя пралетарскай культуры, склалі ў браніраваны пакой, дзе раней захоўваліся банкаўскія каштоўнасці⁹.

У 1924 г. Магілёўскі музей пралетарскай культуры страціў свой незалежны статус і стаў аддзяленнем БДМ у Магілёве. Новы статус вымагаў правядзення структурных і ідэалагічных пераўтварэнняў. Ажыццяўляць апошнія выпала навуковаму калектыву музея, які складаўся з трох чалавек на чале з 21-гадовым выпускніком Чэрыкаўскай гімназіі У. Л. Венюковым, прызначаным на пасаду загадчыка аддзялення ў снежні 1924 г. Да гэтага часу У. Л. Венюкоў ужо меў вопыт арганізатарскай і музейнай работы. У 1921—1922 гг. ён з'яўляўся загадчыкам пададдзела па справах музеяў і палітработы ў Магілёўскім губаддзеле народнай асветы, годам пазней стварыў у горадзе Музей санітарнай асветы. З 1925 г. адначасова з выкананнем абавязкаў дырэктара Магілёўскага аддзялення БДМ У. Л. Венюкоў з'яўляўся намеснікам старшыні Магілёўскага акруговага краязнаўчага таварыства.

Першыя гады існавання музея ў складзе БССР сведчылі пра імкненне пашырыць работу па вывучэнні помнікаў матэрыяльнай культуры і прыроды краю. З дапамогай мясцовых краязнаўцаў была складзена карта глеб акругі. Музейныя калекцыі папоўніліся неалітычнымі помнікамі з гарадзішча Нямкі, нумізматыкай са знойдзеных на Магілёўшчыне скарбаў, магістрацкімі актамі і кнігамі, старажытнымі гравюрамі з відамі горада, работамі Вато, а таксама мясцовымі царкоўнымі старажытнасцямі, кшталту шлюбных вяноў, карон, званоў, рыз, крыжоў, у тым ліку плашчаніцы 1566 г. з Чарэйскага манастыра, асабістымі рэчамі Г. Каніскага і інш. Важныя падзеі адбыліся ў лістападзе 1929 г., калі кіраўніцтва БССР прыняло рашэнне аб перамяшчэнні каштоўнасцей са сталіцы рэспублікі ў Магілёў, далей ад магчымай лініі фронту. Тады У. Л. Венюкоў перавёз з БДМ у магілёўскае аддзяленне крыж Ефрасінні Полацкай, Евангелле, напісанае ў 1582 г. рукой слупкага князя Юрыя Алелькавіча, залатыя ўпрыгожанні з раскопак Пампеі, сярэбраную булаву Жыгімонта III, старажытныя келіхі, табакеркі, гадзіннікі, пярсцёнкі з каштоўных металаў, абразы, старадрукі.

Адначасова з работай па папаўненні калекцый і іх вывучэнні навуковыя супрацоўнікі распрацавалі новую структуру экспазіцыі музея:

- мастацкі адзел — карціны рускіх мастакоў Васняцова,

⁹ У 1918 г. немцы вывезлі каля 500 лепшых прадметаў з царкоўна-археалагічнага музея, большая частка калекцый музея статыстычнага камітэта была таксама разрабавана.

Макоўскага, Айвазоўскага, Паленава, Ярашэнкі, Мяседава, Баравікоўскага, некалькі

карцін заходнееўрапейскіх мастакоў, а таксама прадметаў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва з фарфору, серабра, бронзы. Перспектывы развіцця аддзела былі звязаны з адлюстраваннем старажытнага і сучаснага беларускага мастацтва, у прыватнасці, з вытворчасцю мастацкай мэблі, чым славіўся Магілёў;

- этнаграфічны аддзел — манекены, апранутыя ў беларускія сялянскія строі, старажытныя прылады працы, народнае пляценне і вышыўка, хатняе начынне з гліны, дзіцячыя цацкі, батлейка, фотаздымкі мясцовых этнаграфічных тыпаў. Папаўненне аддзела планавалася ажыццяўляць праз экспедыцыйную дзейнасць;

- гістарычна-археалагічны аддзел — шкідлет маманта, археалагічныя знаходкі каменнага і жалезнага вякоў, старажытная зброя, 1115 расійскіх і заходнееўрапейскіх манет;

- прыродазнаўчы аддзел — мінералогія, арніталогія, 20 акварыумаў, біястанцыя, прэпаратная майстэрня;

- прамыслова-эканамічны аддзел — узоры вытворчасці мясцовых прадпрыемстваў, парод дрэў, мадэлі машын, дыяграмы, малюнкі;

- аддзел рэвалюцыйнага руху — каля 2 тыс. копій дакументаў і фотаздымкаў, зробленых у розных архівах;

- аддзел «Старажытны Магілёў».

У другой палове 20-х гг. XX ст. супрацоўнікамі музея былі выданы даведнікі па асобных аддзелах, распрацаваны экскурсіі, створана суполка сяброў музея, складзены спіс нерухомых помнікаў гісторыі і архітэктуры, якія знаходзіліся ў зоне яго дзейнасці і падлягалі ахове і навуковаму вывучэнню¹⁰.

На канец 20-х гг. XX ст. прыпадае росквіт Беларускага краязнаўчага музея ў Магілёве. У пяцігадовым плане (1929—1933) музея мы знаходзім наступныя пункты: комплекснае вывучэнне Магілёўскага і Быхаўскага раёнаў, стварэнне двух новых аддзелаў — геабатанічнага і нумізматычнага — выданне першага нумара «Прац музея», адкрыццё пры музеі кабінета методыкі музейна-краязнаўчых даследаванняў, навуковыя стажыроўкі супрацоўнікаў музея ў Расіі і Германіі.

На жаль, ніводны з гэтых пунктаў плана, які сведчыў аб пераўтварэнні

¹⁰ У Магілёве помнікі падзяляліся: 1) на *архітэктурныя* — гарадская ратуша, Брацкі манастыр, архірэйскае падвор’е, магіла маскоўскага гарнізона, які загінуў у Магілёве ў 1661 г., капліца — помнік рускім воінам, што загінулі ў Паўночнай вайне, капліца ў памяць загінуўшых у бітве пры Салтанаўцы, езуіцкі калегіум, будынак, дзе была абвешчана савецкая ўлада, будынак, дзе размяшчаўся штаб першых атрадаў Чырвонай арміі, магіла байцоў-камунараў, дом, дзе жыў у 1919 г. С. Арджанікідзе; 2) *археалагічныя* — група курганоў у калгасным садзе ў Салтанаўцы, гарадзішчы Барсукова гара і Гарадок у Палыковічах, гарадзішча ва ўрочышчы Пелагееўка. Па Магілёўшчыне былі вызначаны толькі архітэктурныя аб’екты: палац Сапегаў у Быхаве, палац Пацёмкіна ў Крычаве, ратуша ў Шклове, шклоўскі парк, касцёл у Месціславе, Пустынскі манастыр, помнік у в. Лясная, синагога ў м. Расна.

Магілёўскага музея ў хуткім будучым у буйнейшы ў рэгіёне музейна-

краязнаўчы цэнтр, не ажыццявіўся. У 1933 г. паводле загаду мясцова-га партыйнага кіраўніцтва музей выселілі з будынка Сялянскага банка. З дапамогай міліцыі і студэнтаў фондавыя калекцыі і разманціраваную экспазіцыю са значнымі стратамі за 24 гадзіны перавезлі ў невялікі, непрыстасаваны будынак. Праз непрацяглы час там была разгорнута экспазіцыя па гісторыі савецкага грамадства. Прадметы з каштоўных металаў і камянёў (у тым ліку крыж Ефрасінні Полацкай) засталіся ў браніраваным пакоі-сейфе банкаўскага будынка пад наглядам яго но- вага гаспадара — Магілёўскага абкама КП(б)Б.

У студзені 1934 г. на пасаду дырэктара музея быў прызначаны архіварыус партархіва ЦК КП(б)Б І. С. Мігулін, які кіраваў музеём да чэр- веня 1941 г. Ва ўмовах жорсткага ідэалагічнага дыктату і адсутнасці ад- паведнага экспазіцыйнага памяшкання ён сканцэнтраваў сваю ўвагу на выставачнай дзейнасці, а таксама на ахове нерухомай гісторыка- культурнай спадчыны. У 1934 г. І. С. Мігулін спрабаваў уратаваць ад разбурэння Іосіфаўскую царкву, стварыўшы там філіял свайго музея — Музей гісторыі рэлігіі і атэізму. У гэтым філіяле, акрамя прадметаў па гісторыі хрысціянства ў Беларусі, дэманстраваліся археалагічная і палеанталагічная (у тым ліку адзіны ў БССР шкідлет маманта) калекцыі. Праз два гады І. С. Мігулін стварыў яшчэ адзін філіял у доме, дзе ў 1919 г. жыў і працаваў член рэўваенсавета 16-й арміі Заходняга фронту

У 1938 г. па распараджэнні в. а. першага сакратара ЦК КП(б)Б А.А. Волкава Іосіфаўская царква была ўзарвана¹¹, а музейныя калекцыі перавезлі ў будынак закрытай сінагогі, потым — у струхнелы будынак летняга цырка. Урэшце, каля 7 тыс. прадметаў, што складала прыклад- на 25 % ад колішніх фондаў, перавезлі ў капліцу на Успенскіх могілках, дзе яны згарэлі летам 1941 г. Месцазнаходжанне каштоўнасцей з пакоя- сейфа, у т. л. крыжа Ефрасінні Полацкай, не вядома.

У сярэдзіне 1919 г. пасля скасавання Магілёўскай губерні губернскі пададзел па справах музеяў пераехаў з Магілёва ў Гомель. У якасці пер- шачарговай задачы пададзел вызначыў стварэнне ў горадзе музейнага фонду, які б складаўся з культурных каштоўнасцей, што да рэвалюцыі знаходзіліся ў прыватнай уласнасці. Для экспертызы і выкарыстання музейнага фонду ў асветніцкіх мэтах быў утвораны вучоны савет, куды

11 І. С. Мігулін энергічна пратэставаў супраць зносу Кафедральнага сабора (помніка архітэктуры другой паловы XVIII ст., які знаходзіўся пад аховай дзяр- жавы). Пасля яго ліста ў рэдакцыю газеты «Праўда», у Магілёў з Мінска прыбыла камісія на чале з прэзідэнтам АН БССР К. В. Горавым, якая фактычна санкцы- янавала гэты незаконны акт. У адчаі, калі ўсё ўжо было падрыхтавана да выбу- ху, І. С. Мігулін адмовіўся пакінуць будынак і быў арыштаваны супрацоўнікамі НКУС. Фондавыя калекцыі музея, выкінутыя на вуліцу, на працягу некалькіх дзён рабаваліся ўсімі жадаючымі. Сам І. С. Мігулін цудам пазбегнуў пакаран- ня — праз два тыдні пасля арышту ў Магілёў прыйшоў адказ на яго чарговую скаргу В. М. Молатаву, дзе апошні асуджаў знос помніка.

ўвайшлі мясцовыя навукоўцы і мастакі, а таксама эмісар НКА з Масквы І. А. Маневіч. Яны размяркоўвалі прадметы музейнага значэння паміж мясцовымі школамі, дзіцячымі дамамі, бібліятэкамі, клубамі. Найбольш рэдкія і каштоўныя прадметы вывозілі ў Маскву, у тым ліку старадрукі і рукапісы, нумізматычныя і геральдычныя калекцыі, карціны і мініяцюры, фарфаравыя вырабы і інш.

20 ліпеня 1919 г. пры музейным фондзе быў урачыста адкрыты *Гомельскі-культурна-гістарычны-музей-імя-Н.-І.-Троцкай*. Супрацоўнікі музея імкнуліся зрабіць музейныя экспазіцыі максімальна зразумелымі для неаддукаваных мас. Дзеля гэтага чыталіся бясплатныя лекцыі па гісторыі мастацтва, праводзілася агітацыя за ахову помнікаў праз мясцовы друк, былі наладжаны заняткі па падрыхтоўцы грамадскіх экскурсаводаў. Гомельскі мастацка-гістарычны музей карыстаўся вялікай папулярнасцю. Толькі ў дзень адкрыцця яго наведала больш за тысячу чалавек. Не чакана ў кастрычніку 1919 г. НКА РСФСР аддаў загад аб пераводзе музея разам з музейным фондам з Гомеля ў Маскву, дзе яго сляды губляюцца.

8 мая 1917 г. Гомельскі Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў паставіў рэквізаваць палац княгіні Паскевіч, а маёмасць і каштоўнасці ўзяць пад сваю апеку. Неабходнасці ў гэтай пастанове на самай справе не было — удава апошняга гаспадара палаца, княгіня І. І. Варанцова-Дашкава (яна заставалася ў палацы разам з дварэцкім М. Н. Далговым да сваёй смерці ў 1921 г.), прыхільна ставілася да ідэі стварэння ў яе палацы агульнадаступнага музея. На працягу 1917—1918 гг. палац Румянцавых — Паскевічаў, перайменаваны рэвалюцыйнымі ўладамі ў «народны замак», выкарыстоўваўся па чарзе расійскімі і нямецкімі вайскоўцамі. У сакавіку 1919 г. палац быў значна пашкоджаны падчас Стракапытаўскага мяцяжу. Эвакуацыю з палаючага палаца найбольш каштоўных карцін, гравюр, кніг, рукапісаў, нумізматыкі, ювелірных вырабаў, прадметаў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва арганізаваў прыкамандзіраваны да заходніх губерняў эмісар музейнага аддзела Наркамасветы РСФСР В.В. Пашуканіс. Паводле яго справаздачы толькі прадметы з каштоўных металаў, якія ён перавёз з Гомельскага палаца ў Гістарычны музей у Маскву, важылі каля ста пудоў¹².

Хутка пасля падаўлення Стракапытаўскага мяцяжу гомельскія ўлады атрымалі тэлеграму ад наркама асветы РСФСР А. В. Луначарскага, у якой ён патрабаваў ажыццявіць неадкладныя меры па стварэнні музея на падмурку палаца Румянцавых — Паскевічаў. Мясцовыя ўлады выдзелілі сродкі, пасля чаго пачаліся работы па інвентарызацыі і сістэматызацыі рэшты прадметаў і стварэнні на іх аснове гістарычна-мастацкіх экспазіцый. Быў сфарміраваны

12 Вядома, што ў 1919 г. з мэтай вывазу каштоўнасцей у Маскву В. В. Пашуканіс аглядаў Магілёў, Оршу, Нясвіжскі палац і шэраг іншых шляхецкіх сядзіб.

штат, які складаўся з дзесяці чалавек, на чале з І. А. Маневічам. Урэшце, 7 лістапада 1919 г. у вежы палаца адкрыўся *Гомельскі-музей-імя-А. -В. -Луначарскага*.

Пасля перадачы ў склад БССР Гомельскага і Рэчыцкага паветаў у снежні 1926 г. на аснове Гомельскага музея ўтварылася аддзяленне БДМ. У восьмі залах палаца (астатнія былі заняты яўрэйскім педтэхнікумам, савецка-партыйнай школай і некаторымі іншымі арганізацыямі) наведвальнік мог убачыць мармуровыя скульптурныя партрэты: Арысціда работы Дж. Дэль Неро, І. Панятоўскага — Торвальдсэна, Аляксандра І — Трэсконі, Мікалая І з жонкай — Раўха, М. П. Румянцава — Шубіна і інш. Вялікую зацікаўленасць спецыялістаў выклікалі фарфоровыя вырабы французскіх, саксонскіх і расійскага імператарскага заводаў, дываны і габелены фламандскай, французскай, японскай і турэцкай работы, калекцыя этрускіх ваз, падараваная князю Паскевічу Папам Піем VII, калекцыя расійскіх медалёў. Асобна дэманстраваліся партрэты і батальныя палотны майстроў розных еўрапейскіх школ — Лампі, Ван Боонена, Шыльдэра, Доу, Зіч. Акрамя гэтага, у экспазіцыі дэманстраваліся палеаналагічная (буйнейшая ў тагачаснай БССР) і археалагічная (з раскопак Е. Р. Раманава) калекцыі, а таксама матэрыялы па рэвалюцыйным руху на Гомельшчыне.

Навуковыя супрацоўнікі аддзялення ў гэты час сабралі вялікую калекцыю старадрукаў XV—XVIII стст. З Мазыра прывезлі лісты вядомага рускага паэта В. А. Жукоўскага. У рукапісным адзеле можна было ўбачыць арыгінал рукапісу п’есы А. С. Грыбаедава «Гора ад розуму».

Гомельскае аддзяленне БДМ славілася як папулярны музей БССР. Пра гэта сведчаць наступныя лічбы: у 1928/29 навучальным годзе колькасць яго наведвальнікаў перавысіла 50 тыс. чалавек, прыкладна палова з якіх аглядала экспазіцыю з дапамогай экскурсавода.

У пачатку 30-х гг. XX ст. структура экспазіцыі гомельскага аддзялення БДМ, ужо перайменаванага ў Беларускае дзяржаўнае мастацка-культурны музей, змянілася. Цяпер яна складалася з трох аддзелаў: рэвалюцыйнага руху, агульнага, дзе дэманстравалася мастацкая калекцыя Паскевічаў, і краязнаўства. Нават пры беглым поглядзе на новую структуру музея відавочны перакос у бок рэвалюцыйнай тэматыкі, якая раскрывалася ў першым адзеле з дапамогай копій. Агульны адзел таксама атрымаў матэрыялістычную афарбоўку і быў падзелены на наступныя тэмы: «Роля гандлёвага капіталізму ў развіцці прыгоннай дзяржавы ў былой Расіі», «Рэвалюцыйная буржуазія канца XVIII і першай паловы XIX стагоддзя», «Буржуазія і мастацтва». Гэтыя змены былі рэакцыяй на рэзкую крытыку гомельскага музея з боку мясцовага партыйнага кіраўніцтва, якое разглядала палац як месца, дзе захоўваецца «непатрэбнае барахло былога абшарніка».

Пастановай ЦК КП(б)Б ад 28 ліпеня 1937 г. Гомельскі гістарычны музей, які з-за спецыфікі сваіх калекцый не адпавядаў новым патрабаванням часу, падлягаў закрыццю. Палац Паскевічаў было вырашана аддаць пад палац піянераў. І толькі выпадковая рэпліка пра неабходнасць берагчы сабранае, кінутая К. Я. Варашылавым падчас агляду палаца, уратавала каштоўны збор. Аднак палац піянераў у адным з крылаў будынка ўсё ж адкрылі.

Як частку дзяржаўнай палітыкі трэба разглядаць продаж мастацкіх і гістарычных помнікаў з музейных сховішчаў за мяжу. Храналагічна ўсе продажы з музеяў БССР ахоплівалі перыяд першай пяцігодкі (1928—1933), калі краіне, паводле планаў сталінскага кіраўніцтва, трэба было разгарнуць будаўніцтва новых галін прамысловасці, павялічыць вытворчасць усіх відаў прадукцыі і распачаць выпуск новай тэхнікі. Адабраныя і адсылаўся ў Маскву гісторыка-культурных каштоўнасцей з беларускіх музеяў ажыццяўлялася канторай Дзяржгандальбел і кантралявалася вышэйшым партыйным кіраўніцтвам. Першай ахвярай рабаўніцтва стаў БДМ у Мінску, дзе ў канцы 1928 г. быў адабраны шэраг абразоў, якія зацікавілі заходніх калекцыянераў. У тым жа годзе з фондаў музея зніклі карціны М. Антакольскага, Ю. Пэна, Я. Кругера і іншых вядомых мастакоў. У наступным годзе вываз экспанатаў з музеяў БССР дасягнуў такога ўзроўню, што паўстала неабходнасць стварыць у Мінску экспартную камісію і экспартны музейны фонд.

Але тэмпы і аб'ёмы адабранняў з музеяў БССР не задавальнялі саюзнае кіраўніцтва. Загадчыкі музеяў шукалі любыя зачэпкі, каб замарудзіць справу. Таму ў лістападзе 1931 г. з Масквы ў БССР быў камандзіраваны прадстаўнік «Антыкварыяту», які ажыццявіў буйнамаштабнае адабранне. Тады з Мінскага, Магілёўскага, Віцебскага і Гомельскага дзяржаўных музеяў вывезлі 285 гістарычных і мастацкіх помнікаў. Сярод іх — дрэварыты Дзюрэра, фламандскія габелены, нямецкія сярэдневяковыя вырабы з серабра, слупкія залататканыя паясы і інш.

Апошняе масавае і найбольш варварскае адабранне рэчаў з музеяў БССР для продажу за мяжу адбылося ў 1933 г. На пасяджэнні сакратарыяту ЦК КП(б)Б 22 жніўня 1933 г. пад старшынствам першага сакратара М. Ф. Гікала была прынята пастанова «Аб каштоўнасцях у музеях БССР». У ёй сказана пра стварэнне камісіі па праверцы ўліку і захавання каштоўнасцей у музеях НКА БССР. Сапраўднымі ж мэтамі камісіі, работа якой была закамуніфіравана пад праверку, з'яўлялася выяўленне залатых і срэбраных рэчаў для іх далейшай пераплаўкі. У спісах на адабранне не фіксавалася ні іх мастацкая, ні гістарычная значнасць. Залатой шыйнай грыўні XII ст. аўтары спіса надавалі не большае значэнне, чым залатой шпільцы для гальштука 1916 г. вытворчасці. Тэхніка прыёмкі прыёмшчыкамі-адэншчыкамі «Антыкварыяту» і пераўтварэнне музейных каштоўнасцей у сродак плацяжу

была варварскай — золата і срэбра прымалася як лом, каштоўныя камяні, механізмы, эмаль, дрэва, косць выломліваліся, старажытныя манеты і ўзнагароды пераплаўляліся ў зліткі. Такім чынам, нацыянальныя гістарычна-культурныя каштоўнасці знікалі не толькі з месца іх паходжання, як гэта было ў выпадку з рэчамі, прададзенымі на замежных аўкцыёнах, — яны прападалі ўвогуле.

Сетка дзяржаўных музеяў БССР складалася не толькі з музеяў НКА. Яе істотнай часткай з'яўляліся музеі іншых наркаматаў, арганізацый і ведамстваў. НКА не імкнуўся сабраць гэтыя музеі пад сваё цэнтра-лізаванае кіраўніцтва. Для гэтага не хапала сродкаў. Свой уплыў на музеі іншых ведамстваў ён спрабаваў ажыццяўляць шляхам метадычнага кіраўніцтва, а таксама стварэння міжведамасных органаў. Так, паводле Пастановы СНК БССР ад 14 кастрычніка 1932 г. пры сектары навукі НКА была ўтворана міжведамасная музейная камісія з прадстаўнікоў наркаматаў лёгкай прамысловасці, лясной прамысловасці, цяжкай прамысловасці, шляхоў зносін, забеспячэння, а таксама Белкалгасцэнтра і ЦК ЛКСМБ. На жаль, далей абвешчэння справа не пайшла, і юрыдычнае існаванне камісіі ніяк не паўплывала на паляпшэнне існуючай практыкі. Звернемся да фактычнага матэрыялу пра ведамасныя музеі, створаныя ў разглядаемы перыяд.

Новай з'явай у развіцці музейнай справы БССР было ўзнікненне музеяў, прысвечаных палітычнай гісторыі. Знаходзячыся ў сістэме Гістпарта (Камісіі па гісторыі Кастрычніцкай рэвалюцыі і КП(б)Б), гэтыя музеі ствараліся перш за ўсё з мэтай прапаганды бальшавіцкай ідэалогіі. Яны з'яўляліся таксама важнымі цэнтрамі па выяўленні і вывучэнні першакрыніц па гісторыі рэвалюцыйнага руху.

Першы падобны *музей* быў заснаваны ў Мінску ў *доме, дзе-адбыўся І з'езд РСДРП*, калі пастановай ад 19 студзеня 1923 г. ЦВК БССР нацыяналізаваў адпаведны будынак на вул. Савецкай. У дзень адкрыцця музея, прымеркаванага да 25-годдзя правядзення з'езда, адбыўся мітынг з удзелам аднаго з дэлегатаў з'езда — Б. Л. Эйдэльмана. Пасля мітыngu над домам быў узняты чырвоны сцяг, і першыя наведвальнікі змаглі агледзець экспазіцыю. Яна мела мемарыяльны характар і паказвала абстаноўку, у якой праходзілі пасяджэнні з'езда ў сакавіку 1898 г.

Задачу супрацоўнікаў Гістпарта, якія стваралі экспазіцыю, ускладняла амаль поўная адсутнасць аўтэнтычных прадметаў — з 1898 г. у доме змянілася шмат гаспадароў. Невялікая колькасць уласных рэчаў, што былі перададзены Гістпарту П. В. Румянцавым — ён пражываў у доме падчас правядзення з'езда, — вырашала праблему толькі часткова. Тым не менш у значнай ступені дзякуючы кансультацыям П. В. Румянцава інтэр'ер пакояў быў узноўлены максімальна блізка да гістарычнай рэальнасці.

Падчас правядзення падрыхтоўчых работ па мемарыялізацыі дома, дзе праходзіў I з'езд РСДРП, супрацоўнікі Гістпарта звярнуліся ў ЦК КП(б)Б з прапановай аб арганізацыі *Музея-рэвалюцыі ў Мінску*. Прайшлі два гады, перш чым вышэйшае партыйнае кіраўніцтва дало станоўчы адказ. У 1925 г. на пасяджэнні СНК БССР было вырашана выдаць неабходную суму для будаўніцтва будучага музея. Першапачаткова для яго размяшчэння планавалася ўзвесці спецыяльны будынак побач з Домам-музеем I з'езда РСДРП. Але пазней вялікі кошт праекта вымусіў ад яго адмовіцца і абмежавацца прыстасаваннем пад экспазіцыйныя залы пакой невялікага двухпавярховага дома ў старой частцы горада.

Па выніках падрыхтоўчай дзейнасці супрацоўнікі Гістпарта правялі выставу сабраных матэрыялаў, на аснове якой 2 мая 1926 г. і адбылося ўрачыстае адкрыццё Музея рэвалюцыі. Газета «Звязда» наступным чынам апісвала гэтую падзею: «На адкрыцці прысутнічалі прадстаўнікі партыйных, прафсаюзных і савецкіх арганізацый, рабочыя мінскіх заводаў і прадстаўнікі вайсковых частак. Урачысты мітынг у двары музея адкрыў заг. Гістпарта т. Агурскі. У прывітальнай прамове т. Крыніцкі¹³ агучыў тэлеграму аб страйку англійскіх рудакопаў, што выклікала вялікі энтузіязм сярод прыйшоўшых. Далей т. Крыніцкі спыніўся на вялікай ролі музея ў нашых беларускіх умовах. У Беларусі былі асабліва развіты шматлікія палітычныя групы: Бунд, паалей-цыён, сацыял-дэмакраты, сацыял-рэвалюцыянеры і г. д. Без вывучэння гэтых партый мы не можам дэталёва вывучаць гісторыю нашай партыі. Камсамол, шырокія рабочыя масы атрымаюць у музеі веды неабходныя для нашай далейшай барацьбы і творчай работы па пабудове сацыялізму».

Экспазіцыя новага музея будавалася па ўзоры Цэнтральнага музея рэвалюцыі ў Маскве і ў асноўным уключала копіі матэрыялаў па рэвалюцыйным руху ў Расіі ад дзекабрыстаў да сацыялістычнага будаўніцтва — партрэты, карціны, фота, газеты, улёткі, кнігі, рукапісы. Але быў і беларускі адзел, які меў арыгінальныя дакументы па дзейнасці народнікаў, Бунда, нацыянальных сацыялістычных арганізацый, камплекты газет, якія выходзілі ў беларускіх гарадах у 1917—1921 гг., і іншыя каштоўныя помнікі палітычнай гісторыі. Першым дырэктарам стаў удзельнік рэвалюцыі 1905 г., вядомы дзеяч Бунда, загадчык Гістпарта С. Х. Агурскі.

Другая палова 20-х гг. XX ст. была перыядам росту музея: актыўнага назапашвання фондавых матэрыялаў, пашырэння прапагандысцкай работы. З 1926 па 1931 г. колькасць фондаў павялічылася амаль удвая, штормесяц музей наведвала каля 2 тыс. чалавек. Адпаведна павялічыўся штат, дасягнуўшы 15

13 А. І. Крыніцкі — савецкі партыйны і дзяржаўны дзеяч. З верасня 1924 па май 1927 г. у БССР, займаў пасады сакратара, а са снежня 1925 г. 1-га сакратара ЦК КП(б)Б.

чалавек. 5 снежня 1931 г. Прэзідыум ЦВК БССР зацвердзіў палажэнне аб Музеі рэвалюцыі, дзе былі вызначаны яго структура, сістэма кіраўніцтва і фінансавання. З гэтага часу музей складаўся з чатырох сектараў: масавай работы, навукова-музейнага, архіўна-бібліятэчнага, арганізацыйна-адміністрацыйнага. Самастойнасць дырэктара музея абмяжоўвалася грамадскім саветам.

На працягу 30-х гг. XX ст. Музей рэвалюцыі перыядычна падпадаў пад жорсткую крытыку вышэйшага рэспубліканскага кіраўніцтва, перш за ўсё за экспазіцыйны паказ гістарычных падзей. Навуковыя супрацоўнікі не паспявалі падладжвацца пад змены палітычнай кан'юнктуры. У верасні 1931 г. Прэзідыум ЦВК БССР на адным са сваіх пасяджэнняў канстатаваў, што галоўным недахопам у рабоце музея з'яўляецца не- дастатковае выяўленне ролі большавізму і гісторыі класавай барацьбы ў Беларусі, абмежаванасць экспазіцыі музея перыядам Грамадзянскай вайны і амаль поўная адсутнасць матэрыялаў перыяду сацыялістычнага будаўніцтва. На тым жа пасяджэнні было вырашана на працягу 1932 г. правесці рэарганізацыю ўсёй экспазіцыі, пасля чаго адтуль знікла нават узгадванне пра існаванне небольшавіцкіх палітычных партый.

У 1935 г. музей наведала камісія з Інстытута гісторыі партыі, якая выявіла шэраг палітычных памылак, фальсіфікацыю матэрыялаў у экспазіцыі, неапрацаванасць архіўных дакументаў. «Палітычнымі памылкамі і фальсіфікацыяй» члены камісіі назвалі экспанаванне партрэта і асабістых рэчаў рэпрэсіраванага вядомага савецкага военачальніка Г. Д. Гая, груповага фотаздымка са сцягам на заднім плане з надпісам «Бунд», партрэта гісторыка партыі У. І. Неўскага, абвінавачанага ў трацкізме, і г. д. Вынікі работы камісіі каштавалі жыцця некалькім супрацоўнікам музея.

Увосень 1935 г. па абвінавачанні ў трацкізме былі арыштаваны і асуджаны адпаведна да пяці і трох гадоў папраўча-працоўных лагераў дырэктар А. А. Данільчык і навуковы супрацоўнік М. Ф. Кійко (абодва загінулі). Палітычныя памылкі падчас правядзення экскурсій каштавалі трох з паловай гадоў лагераў навуковаму супрацоўніку С. Г. Розінай.

Пасля чысткі 1935 г. Музей рэвалюцыі канчаткова губляе сваё значэнне як цэнтр вывучэння і папулярызацыі палітычнай гісторыі Беларусі. У ліпені 1938 г. быў ліквідаваны Гістпарт, а летам 1939 г. музей пераўтварыўся ў маленькае непрыстасаванае памяшканне. Там была разгорнута экспазіцыя, структураваная па главах «Кароткага курса УКП(б)», якая не карысталася папулярнасцю. За першае паўгоддзе 1940 г. яе агледзела меней за 2 тыс. чалавек. Музей спыніў сваё існаванне ў 1941 г.

Акрамя Дома-музея І з'езда РСДРП і Музея рэвалюцыі, у другой палове 20-х гг. XX ст. у Мінску існаваў яшчэ адзін *музей* палітычнай гісторыі —

Таварыства-паліткатаржан-і-ссылных-перасяленцаў.

Інстытут беларускай культуры — буйнейшая навуковая ўстанова БССР — меў права ствараць свае бібліятэкі, архівы і музеі згодна са статутам, распрацаваным у 1921 г. Ужо з першых дзён існавання інстытута пад кіраўніцтвам С. М. Некрашэвіча шэраг яго камісій распачаў інтэнсіўны збор матэрыялаў, у выніку чаго былі хутка створаны каштоўныя этнагра-фічныя, заалагічныя, геалагічныя калекцыі, роўныя па значэнні самастойным музеям.

У 1925 г. тут пачынае дзейнічаць ***Музей-прыроды-Інбелкульты***, экспазіцыя якога складалася з трох аддзелаў: заалогіі, батанікі і глеб. У сувязі з немагчымасцю раўнамернага развіцця гэтых збораў у рамках аднаго музея было вырашана ўтварыць на базе аддзелаў самастойныя музеі. 7 лістапада 1927 г. на першым паверсе мінскай архірэйскай царквы адкрыўся ***Заалагічны-музей***. Ён складаўся з двух аддзелаў: навуковага, дзе захоўваліся калекцыі для вывучэння фаўны Беларусі, і выставачнага, які ўяўляў сістэматычныя экспазіцыі і біягрупы, даступныя шырокаму колу наведвальнікаў. Нягледзячы на маленькі штат, які складаўся з дырэктара, навуковага супрацоўніка, таксадэрміста і тэхнічнага супрацоўніка, музей хутка набыў статус цэнтральнай установы ў галіне вывучэння і распаўсюджвання ведаў пра свет жывёл. За першыя паўтара месяца існавання музея яго наведала каля 5 тыс. чалавек, пераважна навучэнцы школ Мінска і навакольных вёсак. Вялікую цікавасць у іх выклікала чучала зубра, якога ў той час немагчыма было ўбачыць жывым. Згодна з задумай стваральнікаў, прэстыж музея павінен быў значна павысіцца пасля адкрыцця пры ім заапарка.

У 1928 г. з аддзела глеб Музея прыроды Інбелкульты намаганнямі кіраўніка геалагічнай экспедыцыі прафесара Б. К. Тарлецкага ў будынку Сельскагаспадарчага даследчага інстытута ў Мінску быў створаны ***Геалагічны-музей***. Там наведвальнікі маглі азнаёміцца з узорами зямных парод і карысных выкапняў Беларусі. Як самастойныя падраздзяленні ў Інбелкульт уваходзілі ***археалагічны-антрапалагічны-кабіжты***, што ўзніклі ў выніку актыўнай экспедыцыйнай дзейнасці гэтай установы. Па ініцыятыве секцыі мастацтва інстытута, якую ўзначальваў Я. Л. Дыла, у 1925 г. у Мінску была праведзена 1-я Усебеларуская мастацкая выстава. Праз тры гады секцыя распачала работы па стварэнні асобнага ***Музея-беларускага-мастацтва***, праект якога быў распрацаваны членам секцыі мастацтва М. М. Шчакаціхіным яшчэ падчас правядзення выставы. Шырока падтрымлівалася грамадствам работа тэатральнай секцыі Інбелкульты па стварэнні ***Тэатральнага-музея***. Члены секцыі распрацавалі структуру музея, якая ахоплівала ўсе перыяды існавання беларускага тэатра. У 1926—1928 гг. яго

фонды атрымалі ад В. Ю. Ластоўскага архіў тэатра І. Буйніцкага, ад У. Галубка — архіў яго ўласнай трупы, ад М. Ільінскага — матэрыялы пра жыццё і творчасць Ф. Аляхновіча. Тэ- атральны музей знаходзіўся яшчэ ў стадыі фарміравання, калі ў 1930 г. яго зборы перадалі Таварыству дрампісьменнікаў і кампазітараў. Вялікую навуковую каштоўнасць меў *Музей-сельскай-і-лясной-гаспадаркі*, адкрыты ў 1928 г. у аднайменным навукова-даследчым інстытуце ў Мінску пры актыўнай падтрымцы членаў Інбелкульта.

Згодна з пастановай СНК БССР ад 3 чэрвеня 1931 г., кіраўніцтва дзейнасцю ўсіх навукова-даследчых устаноў, у тым ліку музеяў былога Інбелкульта, ускладалася на прэзідыум Беларускай акадэміі навук. Ва ўмовах таталітарнага наступу на непралетарскія нацыянальныя культуры гэта падзея мела найгоршыя вынікі. Акадэмічныя музеі было загадана выкарыстоўваць перш за ўсё не ў навуковых, а ў палітасветніцкіх мэтах, што прывяло да іх заняпаду.

Асобнае месца сярод ведамасных музеяў займалі музеі вышэй- шых навучальных устаноў. Гэта тлумачылася не толькі высокім наву- ковым узроўнем прафесараў і энтузіязмам студэнтаў, але і глыбокай гістарычнай традыцыяй дзейнасці музеяў дадзенай групы. Адзін з іх — *Заалагічны-музей* — быў заснаваны ў снежні 1921 г. на кафедры заалогіі педагагічнага факультэта БДУ. Яго закладчыкам быў выпускнік Маскоўскага ўніверсітэта А. У. Фядзюшын, запрошаны ў Мінск для арганізацыі вучэбнага працэсу ў ствараемым універсітэце. Ён уласнаручна заклаў аснову фондавых калекцый падчас трох экспедыцый: у Бабруйскі павет, па рэчышчы р. Пціч і ў Віцебскую губерню. У выніку былі сабраны тысячы ўзораў беларускай фаўны, прэпарыраваць, сістэматызаваць і вывучаць якія А. У. Фядзюшыну дапамагалі студэнты. Больш за тысячу узораў марскіх жывёл было дастаўлена з Мурманскай біястанцыі, Мексікі і Індыі. З Заалагічнага музея АН СССР у якасці падарунка былі атрыманы такія каштоўныя экспанаты, як аўстралійскі казуар, калібры і інш.

Хуткае развіццё Заалагічнага музея БДУ спынілася ў 1933 г., калі пры пашпартызацыі жыхароў БССР А. У. Фядзюшыну і яго жонцы было адмоўлена ў выдачы пашпартоў, пасля чаго яны пакінулі Мінск. Новы закладчык музея не надаваў яму значэння як навуковай установе, і яго калекцыі вы- карыстоўваліся пераважна падчас вы- кладання. Адзінае паступленне вялікай колькасці экспанатаў гэтага часу дату- ецца 1939 г., калі з сядзіб, нацыяналі- заваных у Заходняй Беларусі, у тым ліку

з Нясвіжскага замка, былі дастаўлены паляўнічыя трафеі. У другой палове 30-х гг. XX ст. усе работы ў Заалагічным музеі БДУ выконваў пераважна адзін чалавек — таленавіты прэпаратар-таксідэrmіст А. К. Ціток,

дзеінасць якога была накіравана пераважна на захаванне калекцый.

Акрамя Зааалагічнага музея, кабінеты-глебазнаўства, батанікі, першабытнай культуры (апошніў-1940-г.-перайменаваны ў гісторыка-археалагічны музей) існавалі на іншых факультэтах БДУ. Намаганнямі навуковай грамадскасці развіваліся таксама вучэбныя музеі іншых вышэйшых навучальных устаноў — Інстытута фізічнай культуры ў Мінску, Сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках, Ветэрынарна-інстытута ў Віцебску і інш.

Важная падзея ў музейным і мастацкім жыцці БССР адбылася 24 студзеня 1939 г., калі СНК БССР ухваліў пастанову аб стварэнні *Дзяржаўнай мастацкай галерэі ў Мінску*. Першапачаткова ў галерэі планаваліся тры аддзелы: жывапісу, скульптуры, графікі. Але вельмі хутка з'явіўся чацвёрты аддзел — мастацкай прамысловасці, што, верагодна, тлумачылася спецыяльнасцю дырэктара галерэі мастака дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва М. П. Міхалапа. Аснову калекцыі галерэі склалі мастацкія творы, якія перадаваліся з музеяў НКА, пераважна з Гомельскага, а таксама з нека-торых іншых дзяржаўных устаноў. Першыя наведвальнікі, што ўвайшлі ў галерэю 7 лістапада 1939 г.¹⁴, маглі ўбачыць «Забойства Стэфана» С. Розы, «Запарожцы...» І. Рэпіна, «Пейзаж» Г. Клевера, «Продаж з торгу» Рыцоні, «Кардынала» Якобі, дзевяць работ Сухадольскага, карціны, гравюры і скульптуры іншых майстроў. У апошні мірны год у галерэі з поспехам прайшла выстава беластоцкіх мастакоў-графікаў.

У тым жа, 1939 г., быў створаны другі мастацкі музей у Віцебску. Ініцыятарам яго стварэння быў славуці жывапісец і педагог Ю. М. Пэн, які за два тыдні да сваёй трагічнай смерці ахвяраваў гораду 772 жывапісныя палатны. Фактычная перадача мастацкай спадчыны Ю. М. Пэна ў грамадскае карыстанне адбылася ўжо пасля яго смерці, калі 28 лютага 1937 г. СНК БССР ухваліў пастанову «Аб мастацкай спадчыне і перапісцы мастака Ю. М. Пэна». Пастанова прадугледжвала арганізацыю мастацкай галерэі, узвядзенне помніка, выданне манаграфіі, прысвечанай мастаку, а таксама ўстанаўленне ступенды яго імя. Галерэя, адкрытая ў чэрвені 1939 г. у былой кватэры мастака, заняла два вялікія пакоі, дзе было развешана каля 130 карцін, згрупаваных згодна з перыядамі творчасці Ю. М. Пэна, у тым ліку знакамітыя «Апошняя субота», «Развод», «Чалавек у чырвоным», «Стары цыган», «Жабрак» і інш. У экспазіцыі была паказана толькі малая частка калекцыі, якая налічвала больш за 800 карцін, эскізаў і эцюдаў. Нягледзячы на абмежаваныя магчымасці правядзення ў гэтых умовах шырокай

14 Рабочая група па стварэнні галерэі працавала з 1937 г. Навуковыя супрацоўнікі будучай галерэі, куды ўваходзіла стваральнік і дырэктар (1944—1977) Дзяржаўнага мастацкага музея БССР А. В. Аладава, праходзілі падрыхтоўку ў буйнейшых музеях Масквы, займаліся збіраннем і рэстаўрацыяй твораў мастацтва, дастаўкай экспазіцыйнай мэблі.

асветніцкай работы, у апошні перадваенны 1940 г. галерэю наведала больш за 15 тыс. чалавек, для якіх было арганізавана звыш 230 экскурсій.

Новая сістэма народнай адукацыі, якая стваралася ў БССР пасля 1919 г., выклікала неабходнасць забеспячэння школ новымі нагляднымі дапаможнікамі і літаратурай. З 1919 г. *Педагагічны-музей* існаваў у-Гомелі. Ён увабраў калекцыі дарэвалюцыйных навучальных устаноў горада і планаваўся як дапаможная ўстанова па забеспячэнні школ, калоній і дзіцячых дамоў нагляднымі дапаможнікамі, падручнікамі і літаратурай. Педагагічны музей валодаў багатымі мінералагічнай, заалагічнай, энта- малагічнай, батанічнай калекцыямі, гербарыямі, заспіртаванымі прэ- паратамі, табліцамі, невялікай хімічнай лабараторыяй. Акрамя таго, пры ім існавала біястанцыя, дзе вучні непасрэдна вывучалі свет раслін і жы- вёл. У 1928/29 навучальным годзе гэтымі калекцыямі карысталіся каля 10 тыс. настаўнікаў і вучняў, першыя — падчас семінараў і самастойнай працы, другія — на экскурсіях.

У верасні 1926 г. Мінскі акруговы аддзел народнай асветы заснаваў *Цэнтральны-педагагічны-музей*, які павінен быў стаць творчай майстэрняй і сродкам прапаганды новага школьнага будаўніцтва, новых метадаў і формаў працы. Камплектаваўся музей пераважна працамі вучняў школ Мінскай акругі. Былі таксама атрыманы экспанаты з метадычных цэнт- раў Ленінграда, наладжана сувязь з Маскоўскім педагагічным музеём. Ужо праз год пасля заснавання Педагагічны музей пераўтварыўся ў ме- тадычны цэнтр, вакол якога гуртаваліся найбольш актыўныя настаўнікі Мінска. Музей не вёў статыстыкі наведвання, таму пра яго асветніцкую дзейнасць мы можам ускосна даведацца з запісаў у кнізе водгукаў на- ведвальнікаў. Так, настаўнік адной са школ Уздзенскага раёна пісаў: «Лічу, што пэдамузей мае вельмі вялікае значэнне з боку мэтадычнага, і асабліва карысна пабыць у ім вясковаму настаўніку і наладзіць сувязь». Настаўнік Койданаўскай яўрэйскай школы ацэньваў музей як «...вельмі каштоўнае месца для абмену вопытам працы».

Акрамя пералічаных вышэй педагагічных музеяў, яшчэ існаваў Полі- тэхнічны-музей-пры-Цэнтральнай-школьнай-станцыі-ў-Мінску.

Пасля ўсталявання савецкай улады дзяржава абвясціла сваім аба- вязкам прапаганду аховы працы і санітарна-гігіенічных ведаў. Для гэ- тага ў 1921 г. быў створаны *Медыцынскі-музей-народнага-здароўя-ў-Гомелі*, у 1926 г. — *Музей-працы-іры-Інстытуце-сацыяльнай-ігіены-ў-Мінску.*

Музейную сетку Беларусі ў разглядаемы перыяд узбагачалі такія ве- дамствы, як Саўнаргас — *сельскагаспадарчыя-музеі-ў-Мінску-і-Магжэве,-іра- мысловы-музей-у-Гомелі,-сталая-будаўнічая-выстава-ў-Мінску*, Беларуская ваенная акруга — *Музей-пры-Доме-Чырвонай-арміі-ў-Мінску*, НКУС — *Музей-крымінальнага-вышуку-ў-Мінску*, Галоўнае мытнае

ўпраўленне — *мытны-музей*, Бярэзінскі запаведнік — *музей-прыроды*, а таксама асобныя прамысловыя прадпрыемствы.

Такім чынам, у гісторыі дзяржаўных музеяў БССР прасочваюцца два выразныя этапы. Першы этап (1918—1929) характарызуецца стварэннем падмурка музейнага заканадаўства, творчым пошукам арганізацыйных формаў дзейнасці музеяў, прыцягненнем да працы дарэвалюцыйных кадраў навукавай і мастацкай інтэлігенцыі. Упершыню на беларускіх землях быў створаны орган кіраўніцтва музейнай справай — музейны аддзел НКА. Асноўная ўвага ў гэты перыяд надавалася збору і ахове культурных каштоўнасцей, а таксама іх папулярызацыі сярод насельніцтва. Сетка дзяржаўных музеяў стала важнай часткай сістэмы нацыянальнага выхавання, інструментам палітыкі беларусізацыі. Другі этап (1930—1941) быў часам, калі развіццё дзяржаўных музеяў адбывалася як частка агульнадзяржаўнай і партыйнай прапагандысцкай работы. Гіпертрафіраваліся прапагандысцкія функцыі музеяў пры недаацэнцы спецыфікі музея як навукова-даследчай і навукова-асветніцкай установы. Былі скасаваны Галоўнавука і музейная рада як калегіяльныя органы, якія ўключалі буйнейшых прадстаўнікоў беларускай навукі і культуры. Замест іх у складзе НКА быў створаны бязлікі аддзел, дзе музеі згубіліся паміж клубамі і хатамі-чытальнямі. Запаволенне развіцця музеяў НКА тлумачылася пазбаўленнем іх уласных памяшканняў, сыходам найбольш кваліфікаваных супрацоўнікаў, продажам за мяжу сотняў каштоўных экспанатаў.

Дзейнасць ведамасных музеяў не падлягае агульным ацэнкам. У кожным асобным выпадку навуковы ўзровень таго ці іншага музея быў абумоўлены кваліфікацыяй і фінансавымі магчымасцямі яго стваральнікаў. Спецыфіка дзейнасці ведамства ці арганізацыі акрэслівала ступень адкрытасці іх музеяў для грамадства. Пры ўсіх адмоўных баках — раскіданасць музеяў гэтай групы па розных ведамствах, выкарыстанне рознай уліковай дакументацыі, паўтор чужых памылак пры пабудове ўласных экспазіцый і г. д. — варта адзначыць факт з'яўлення арыгінальных устаноў, якія былі пазбаўлены адбітку наркамасветаўскай уніфікацыі і дапаўнялі музейную сетку зборамі прыродазнаўчага, тэхніка-эканамічнага, сельскагаспадарчага і іншых профіляў.

Тема 2.3. Развитие музейного дела в 1944–1991 гг.

1. Восстановление деятельности музеев БССР послн Великой Отечественной войны.

2. Государственный музей БССР – главный центр по изучению историко-культурного и природного наследия республики.

3. Ветковский районный краеведческий музей.
4. Создание Белорусского государственного музея истории Великой Отечественной войны.
5. Открытие Музея обороны Брестской крепости.
6. Государственный музей истории религии и атеизма, Белорусский государственный музей народной архитектуры и быта.
7. Музеи-заповедники.

1. Неабходнасць аднаўлення і вяртання да жыцця музеяў БССР ва ўмовах пасляваенных цяжкасцей патрабавала правядзення шэрагу мерапрыемстваў адміністрацыйна-кіраўшчага і метадычнага характару. Перш за ўсё гэта тычылася аднаўлення органаў кіраўніцтва музейнай справай. Згодна з Пастановай СНК БССР і ЦК КП(б)Б ад 15 мая 1945 г. функцыі НКА па кіраўніцтве музейнай справай былі перададзены Камітэту па справах культурна-асветніцкіх устаноў пры СНК (з сакавіка 1946 г. — пры Савеце Міністраў) БССР. Пры выканках абласных і гарадскіх Саветаў народных дэпутатаў ствараліся аддзелы культурна-асветніцкай работы, а пры райвыканках уводзіўся штат інструктараў. У складзе Камітэта было створана ўпраўленне музеяў і паркаў. У 1948 г. яно пашырылася шляхам стварэння ў яго складзе аддзела ўліку, аховы і рэстаўрацыі археалагічных і гістарычных помнікаў і адпаведна гэтаму атрымала назву ўпраўлення музеяў, уліку, аховы і рэстаўрацыі археалагічных і гістарычных помнікаў. Гэтым актам быў аформлены перавод асноўнай масы музеяў рэспублікі ў сістэму культурна-асветніцкіх устаноў, якімі яны, па сутнасці, з'яўляліся з 1930-х гг. Дзяржаўная карцінная галерэя адносілася да кампетэнцыі Упраўлення (з 1949 г. — Камітэта) па справах мастацтваў пры Савеце Міністраў БССР.

У 1953 г. у выніку рэарганізацыі і ўзбуйнення кіраўнічага апарату было створана Міністэрства культуры БССР з асобным аддзелам музеяў і помнікаў, у падпарадкаванне якога перайшлі ўсе музеі былога Камітэта па справах культурна-асветніцкіх устаноў. Мастацкія музеі знаходзіліся ў падпарадкаванні ўпраўлення па справах мастацтва. На месцах музеі знаходзіліся ў падпарадкаванні органаў культуры выканаўчых камітэтаў Саветаў абласных і раённых народных дэпутатаў.

У сваёй музейнай дзейнасці Міністэрства культуры кіравалася наступнымі задачамі: распрацоўка і ажыццяўленне мерапрыемстваў для паляпшэння дзейнасці музеяў, павышэнне іх ролі ў камуністычным выхаванні працоўных, забеспячэнне высокаідэйнай навукова-даследчай і навукова-асветніцкай работы, вывучэнне, абагульненне і распаўсюджванне вопыту музейнай работы. Арганізацыя планавання, кантроль за дзейнасцю музеяў, падбор кадраў, арганізацыя вучобы, падрыхтоўка канферэнцый,

семінараў, распрацоўка нарматываў, давадзненне да мясцовых органаў культуры і музеяў рашэнняў вышэйшастаячых арганізацый — вось няпоўнае кола музейнай дзейнасці міністэрства.

У 1947 г. была прынята пастанова ЦК КП(б)Б «Аб паляпшэнні работы музеяў і разгортванні краязнаўства ў Беларусі», якая, акрамя складанасцей з разгортваннем краязнаўчага руху, пералічвала з’явы, што ў найбольшай ступені перашкаджалі аднаўленню музейнай сеткі рэспублікі. Да іх адносіліся: 1) адсутнасць у большасці музеяў адпаведных памяшканняў; 2)

кадравая праблема; 3) нізкая якасць музейных экспазіцый. Аўтары пастановы прапанавалі ўзнавіць даваенныя абласныя краязнаўчыя арганізацыі, Цэнтральны дом тэхнікі як Рэспубліканскі політэхнічны музей, Беларускі дзяржаўны музей, стварыць на гістарычным і біялагічным факультэтах БДУ кафедры музеязнаўства па падрыхтоўцы прафесійных кадраў. Трэба адзначыць, што, калі музейныя прапановы ў практыцы былі цалкам рэалістычныя і ў выніку рэалізацыі паспрыялі б хутчэйшаму развіццю музейнай справы Беларусі, то прапанова адраджэння даваеннай краязнаўчай сеткі ва ўмовах жорсткага ідэалагічнага дыктату і разумення самога краязнаўства выключна як сродку паскарэння гаспадарчага развіцця была ў прынцыпе нерэалістычнай.

Важная ініцыятыва прагучала ў тым жа годзе ў пастанове Савета Міністраў БССР «Аб мерапрыемствах па паляпшэнні паказу сацыялістычнага будаўніцтва ў музеях БССР». Пастанова ставіла задачу перад краязнаўчымі музеямі арганізаваць мэтанакіраванае, комплекснае камплектаванне фондаў матэрыяламі па сацыялістычным будаўніцтве, пераважна рэчавага характару. Дзеля гэтага ўсе міністэрствы, ведамствы і выканкамы абавязваліся бясплатна перадаваць у музеі рэчы і дакументы, якія характарызавалі гісторыю прадпрыемстваў, узнаўленне народнай гаспадаркі, культуры, асноўныя і новыя віды прадукцыі, мадэляваныя схемы тэхналагічных працэсаў, мадэлі і макеты станкоў, рацыяналізатарскіх прапаноў, вынаходніцтваў і прыстасаванняў. Для папаўнення калекцый твораў мастацтва, якія адлюстроўвалі дадзеную тэматыку, у Камітэце па справах культурна-асветніцкіх устаноў засноўваўся цэнтральны закупачны фонд. Акрамя таго, з мэтай накаплення матэрыялаў, якія адлюстроўвалі сацыялістычнае будаўніцтва на буйных прадпрыемствах і ў калгасах, ствараліся музеі і музейныя куткі. Такім чынам, была абвешчана дзяржаўная рэспубліканская праграма камплектавання фондавых калекцый беларускіх музеяў матэрыяламі па сучаснасці. Калі ўзяць пад увагу, што да яе прыняцця фонды краязнаўчых музеяў папаўняліся падобнымі матэрыяламі пераважна ў выглядзе юбілейных падарункаў, фотаздымкаў і плакатаў, то ініцыятыву Савета Міністраў трэба ацаніць як значны крок наперад у справе стварэння

дзяржаўнага музейнага фонду. Галоўным недахопам гэтай праграмы была яе ідэалагічная афарбоўка, якая выключала з поля зроку супрацоўнікаў музеяў розныя аспекты развіцця тагачаснага беларускага грамадства, перш за ўсё штодзённага жыцця людзей.

Пытаннем метадычнага забеспячэння і стандартызацыі фондавай работы быў прысвечаны семінар супрацоўнікаў музеяў БССР (1952). На ім распрацавалі і ўхвалілі інструкцыю, якая прадугледжвала тры этапы дзяржаўнага ўліку музейных каштоўнасцей: 1) дзяржаўная рэгістрацыя; 2) дзяржаўная інвентарызацыя (улік); 3) навуковая каталагізацыя. У асобную групу вылучаліся прадметы з каштоўных металаў, удакладняліся паняцці асноўнага і абменнага фондаў, што павышала пачуццё адказнасці супрацоўнікаў музеяў за захаванне помнікаў. Уводзіліся інвентарныя кнігі адзінага ўзору, якія з'яўляліся дзяржаўным дакументам, пашпарты на прадметы калекцый.

Паралельна з пытаннямі навукова-фондавай работы на мяжы 1940—50-х гг. пачынаецца абмеркаванне метадыкі пабудовы гісторыка-краязнаўчых экспазіцый. Кіраўніцтва патрабавала ад музеяў правядзення гэтай работы з апорай на аўтэнтычныя помнікі, з улікам рэгіянальнай спецыфікі і па загадзя складзеных тэматыка-экспазіцыйных планах. Аднак асноўныя намаганні ў справе арганізацыі і кіраванні музейнай справай прыкладаліся на хутчэйшую пабудову экспазіцыйных раздзелаў, прысвечаных гісторыі савецкага грамадства. Другім прыярытэтным напрамкам Камітэта было павелічэнне аб'ёмаў асветніцка-прапагандысцкай дзейнасці музеяў.

Маральна-палітычны клімат у СССР, які склаўся пасля смерці Сталіна і XX з'езда КПСС, працэс дэмакратызацыі жыцця ў краіне не маглі не адбіцца на музейнай дзейнасці. Новыя ідэалагічныя задачы вызначалі і новыя патрабаванні да музеяў, перш за ўсё да зместу іх экспазіцый і навукова-асветніцкай дзейнасці. Працэс рэабілітацыі рэпрэсаваных дзяржаўных і палітычных дзеячаў, выдатных асоб навукі і культуры даў магчымасць пачаць камплектаванне і экспанаванне матэрыялаў аб шматлікіх удзельніках гістарычных падзей, памяць аб якіх імкнуліся скасаваць у гады культу. Акрамя таго, працэс дэмакратызацыі грамадска-га жыцця даў работнікам музеяў надзеі на вырашэнне шматлікіх застарэлых праблем, адкрыццё новых перспектыв у рабоце (напрыклад, у сувязі з уступленнем у 1957 г. Савецкага Саюза ў Міжнародны савет музеяў). Аднак за ўвесь перыяд «хрушчоўскай адлігі» мала што змянілася. Па-ранейшаму асноўная ўвага партыйна-дзяржаўных органаў была сканцэнтравана на выкананні музеямі выключна ідэалагічных задач пры мінімальным выдатках і захаванні дырэктывных метадаў кіраўніцтва. Усе сталыя і часовыя музейныя экспазіцыі знаходзіліся пад пільным ідэалагічным кантролем цэнзурнага

ведамства — Галоўнага ўпраўлення па справах літаратуры і выдавецтва (Галоўліта) БССР.

Напрыканцы 1950-х гг. значна ўзрастае цікавасць і занепакоенасць грамадскасці станам аховы і выкарыстання помнікаў гісторыі і культуры. У 1959 г. была распачата работа па пашпартызацыі помнікаў гісторыі, археалогіі і мастацтва. Адказнасць за яе правядзенне была ўскладзена на абласныя гісторыка-краязнаўчыя музеі, але ва ўмовах супрацьдзе- яння ахоўным мерапрыемствам гаспадарнікаў розных узроўняў, заняд- бання саміх помнікаў, а таксама абмежаванай колькасці і невысокай кваліфікацыі навуковага персаналу, гэта патрабаванне абласных музеі выканаць не змаглі.

Наступны важны крок у гэтым кірунку ў БССР быў зроблены ў 1967 г., калі ЦК КПБ і Савет Міністраў БССР прынялі пастанову «Аб стане і мерах паляпшэння аховы помнікаў гісторыі, мастацтва і архітэктурны ў БССР». Падчас прыняцця пастановы ў рэспубліцы ўжо дзейнічала Бе- ларускае добраахвотнае таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, створанае ў 1966 г. Яно мела каля тысячы пярвічных арганізацый, якія аб'ядноўвалі больш за 80 тыс. членаў. Аднак задачы рэстаўрацыі і кансервацыі патрабавалі дзяржаўнага, прафесійнага падыходу. Непас- рэднім вынікам пастановы было заснаванне ў складзе Міністэрства культуры дзяржаўнай інспекцыі па ахове помнікаў і навукова-рэстаў- рацыйных вытворчых майстэрняў. У штатах Дзяржаўнага музея БССР і абласных музеяў уводзілася пасада навуковага супрацоўніка па ахове помнікаў. Актывізаваліся работы па выяўленні і ўліку помнікаў, пачало- ся стварэнне вакол іх ахоўных зон і зон рэгулявання забудовы. Нарэшце чатыры помнікі — Верхні і Ніжні замкі разам з Сафійскім саборам у По- лацку, Замкавая гара з усімі архітэктурнымі і гістарычнымі помнікамі ў Гродне, Замкавая гара і могіл'нік у Пінску, гарадзішча з Праабражэнскай царквой у Заслаўі — былі абвешчаны архітэктурна-археалагічнымі запаведнікамі.

Новай з'явай у музейным жыцці БССР у другой палове 1950— 60-х гг. было стварэнне грамадскіх музеяў — тых, што былі сфарміраваны па ініцыятыве грамадскасці і дзейнічалі на грамадскіх пачатках. Гэтыя музеі з'яўляліся важнымі кампанентамі музейнай сеткі БССР, крыніцай папаўнення дзяржаўнага музейнага фонду. Кіравалі імі грамадскія са- веты, куды ўключаліся прадстаўнікі партыйных, камсамольскіх, праф- саюзных арганізацый, што забяспечвала ідэалагічнае кіраўніцтва. Фінансавалі грамадскія музеі звычайна тыя ўстановы, пры якіх яны паўсталі. У іх стварэнні бралі ўдзел людзі розных узростаў, прафесій і творчых памкненняў. У гэтым сэнсе лепшыя грамадскія музеі выступалі ў ролі своеасаблівых клубаў, якія аб'ядноўвалі людзей па іх зацікаўленнях і давалі ім магчымасць праявіць і рэалізаваць свае здольнасці. Галоўным фактарам,

які аб'ядноўваў людзей вакол грамадскіх музеяў, была цікавасць да гісторыі сваёй малой радзімы, клопат аб захаванні і папулярызацыі помнікаў гісторыі і роднай прыроды.

Аднак дырэктыўная дзейнасць партыйных органаў адразу прывяла да фармалізацыі і ідэалагізацыі грамадскіх пачынанняў, да з'яўлення грамадскіх музеяў, якія не мелі калекцый аўтэнтчных прадметаў. Так, у адпаведнасці з загадам Міністэрства асветы БССР, выдадзеным у 1980 г., кожны педагогічны калектыў павінен быў абсталяваць у школе пакой Леніна альбо мець музей рэвалюцыйнай, баявой ці працоўнай славы. У шэрагу выпадкаў фармальны падыход дазволіў узвесці ў ранг музея чырвоныя куткі і пакоі славы, якія не мелі аўтэнтчных матэрыялаў, ці ствараць народныя музеі за кошт фондаў дзяржаўных музеяў і сіламі супрацоўнікаў апошніх. Адсутнасць прафесійнага і фінансаванага забеспячэння пры арганізацыі музеяў часта прыводзіла да таго, што ўзнікала ўстанова з неакрэсленым профілем і тэматыкай. Нярэдка, запоўніўшы стэнды і паліцы экспанатамі, музей абачліва запіралі на замок, каб адчыніць яго толькі ў выключных выпадках — на вялікае свята ці для інспектарскай камісіі.

12 мая 1964 г. ЦК КПСС прыняў пастанову «Аб павышэнні ролі музеяў у камуністычным выхаванні працоўных». Задачы, якія былі пастаўлены ў пастанове, можна аб'яднаць у некалькі асноўных блокаў: 1) абавязковая арганізацыя ва ўсіх музеях, акрамя мемарыяльных, аддзелаў савецкай гісторыі; 2) умацаванне сувязей музеяў з прамысловымі і сельскагаспадарчымі прадпрыемствамі, іншымі ўстановамі, пашырэнне краязнаўчага руху; 3) пашырэнне ўсіх формаў масава-палітычнай работы, асабліва ў сельскай мясцовасці; 4) упарадкаванне сеткі музеяў рэспубліканскага і мясцовага значэння, удакладненне іх профіляў, стварэнне новых музеяў толькі з дазволу ЦК кампартый саюзных рэспублік па прадстаўленні органаў культуры і толькі пры наяўнасці сапраўдных каштоўных матэрыялаў і памяшкання для экспазіцый. Як бачым, у пастанове былі замацаваны асноўныя задачы музейнай дзейнасці, якія ўжо выпрацаваліся да таго часу — дэманстрацыя поспехаў сацыялістычнага будаўніцтва, пашырэнне масава-прапагандыскай работы, ўзмацненне дзяржаўна-партыйнага кантролю над музейнай сеткай.

2 ліпеня 1965 г. саюзным урадам была прынята пастанова «Аб музейным фондзе Саюза ССР». На падмурку гэтай пастановы Міністэрства культуры СССР у тым жа годзе зацвердзіла «Палажэнне аб музейным фондзе Саюза ССР». Гэты дакумент вызначаў агульныя ўяўленні аб музейным фондзе, склад, арганізацыю і парадак яго выкарыстання, змест фондавай работы, а таксама ўзаемаадносіны музеяў з іншымі ўстановамі, якія захоўваюць гісторыка-культурную спадчыну. «Палажэнне...» спрыяла

ўзмацненню ўвагі да ўсяго комплексу фондавай работы, перш за ўсё да камплектавання калекцый. Разуменне камплектавання як формы дзейнасці музея, якая абумоўлівае ўсе іншыя формы, у т. л. навукова-даследчую, экспазіцыйную і навукова-асветніцкую, пачало вяртацца ў савецкую музейную практыку пасля зацвярджэння гэтага дакумента. Разам з тым, у «Палажэнні...» недвухсэнсоўна ставілася задача камплектавання матэрыялаў, якія дазвалялі адлюстроўваць поспехі камуністычнага будаўніцтва, перамогу ленінскага курсу, павышэнне дабрабыту народа. Пры гэтым натуральна адпадала неабходнасць у камплектаванні матэрыялаў, якія адлюстроўвалі складанасці, супрацьлегласці працэсу пабудовы сацыялізму ў СССР.

Прыняцце «Палажэння...» 1965 г. патрабавала ад аддзела музеяў і помнікаў Міністэрства культуры БССР правядзення шэрагу мерапрыемстваў па паляпшэнні захавання нацыянальнай рухомай гістарычна-культурнай спадчыны. У 1965 г. з мэтай упарадкавання музейнага фонду была створана рэспубліканская экспертная камісія, абласныя экспертныя камісіі, а таксама фондавыя камісіі пры буйнейшых музеях. Міністэрства культуры БССР распачало пераразмеркаванне абменных фондаў паміж музеймі рэспублікі адпаведна іх профілям. Дзяржаўныя музеі абавязваліся браць на ўлік прадметы музейнага значэння, якія знаходзіліся на той час у грамадскіх музеях, а таксама ва ўласнасці ўстаноў, арганізацый і прыватных асоб. Пачаліся работы па складанні зводнага навуковага каталога рухомай гістарычна-культурнай спадчыны Беларусі.

Найбольш прыкметнай з'явай музейнага жыцця ў СССР у 1970-я гг. стала ўстойлівая тэндэнцыя цэнтралізацыі музеяў з мэтай больш рацыянальнага выкарыстання фондавых калекцый. На практыцы гэта тэндэнцыя праявілася ў стварэнні музеяў-запаведнікаў, музейных аб'яднанняў і філіялізацыі музеяў. Для падрыхтавання калекцый да каталагізацыі і ў перспектыве стварэння зводнага навуковага каталога Музейнага фонду СССР у гэтыя гады была распачата зверка наяўнасці фондаў з уліковай дакументацыяй. Фактычна гэта з'явілася першай спробай за ўсе гады савецкай улады правесці інвентарызацыю музейнай гаспадаркі краіны.

У 1976 г. быў распрацаваны і прыняты закон СССР «Аб ахове і выкарыстанні помнікаў гісторыі і культуры». Аналагічны заканадаўчы акт з той жа назвай быў прыняты ў ліпені 1978 г. у БССР. Закон усклаў на Міністэрства культуры арганізацыю работ па ўліку, забеспячэнні захаванасці, рэстаўрацыі, эфектыўным выкарыстанні і кантролю за вывазам усіх відаў помнікаў гісторыі, археалогіі, архітэктуры, мастацтва, акрамя дакументальных, за якія адказвала Галоўнае архіўнае ўпраўленне пры СМ БССР. Нягледзячы на тое што ў большасці параграфіў закона размова ішла

пра нерухомыя помнікі гісторыі і культуры, ён актывізаваў дзейнасць дзяржаўных органаў таксама па захаванні рухомай культурнай спадчыны. У 1981 г. было ўстаноўлена ўпраўленне музеяў і аховы помнікаў (дагэтуль пэўны час музеямі апекаваўся адзіны інспектар у складзе ўпраўлення культурна-асветніцкіх устаноў). У Дзяржаўным мастацкім музеі арганізавалі аддзел старажытнага беларускага мастацтва. Усталявалі адзіны парадак выяўлення, уліку і аховы помнікаў у культурных будынках і прыватных калекцыях. У снежні 1985 г. на аснове рэстаўрацыйных майстэрняў было створана спецыялізаванае навукова-рэстаўрацыйнае вытворчае аб'яднанне «Белрэстаўрацыя».

Нарэшце, у жніўні 1982 г. ЦК КПСС прыняў пастанову «Аб паляпшэнні ідэйна-выхаваўчай работы музеяў», дзе як і ў папярэдняй майскай (1964 г.) пастанове вышэйшага партыйнага кіраўніцтва музейны вызначыўся як важны сродак у арсенале ідэалагічнай работы. У чарговы раз музеям было дадзена настаўленне, што для гэтага трэба рабіць, як будаваць экспазіцыю і што ў ёй паказваць. Міністэрству культуры, Акадэміі навук і іншым ведамствам прапанавалі сачыць за адлюстраваннем у музеях дасягненняў грамадства развітога сацыялізму, сучаснага этапу навукова-тэхнічнай рэвалюцыі і асабліва дзейнасці партыйнага кіраўніцтва па развіцці эканомікі і вырашэнні сацыяльных праблем. Актывным інструментам па правядзенні такой палітыкі сталі агляды музеяў, якія праводзіліся рэгулярна, пачынаючы з 1965 г. Фармалізм, уласцівы правядзенню традыцыйнага сацыялістычнага спаборніцтва ва ўсіх сферах вытворчай і невытворчай дзейнасці, адбіўся і на правядзенні аглядаў, якія пераўтварыліся ў механізм збору рапартаў і падліку колькасці паказчыкаў. Нягледзячы на вялікія намаганні шматлікіх музейных спецыялістаў, большасць экспазіцый па гісторыі савецкага грамадства былі неглыбокімі па праблематыцы, невыразнымі з мастацкага пункту гледжання, абмежаванымі па экспанатары.

У другой палове 1980-х гг. у сувязі з пачаткам працэсу перабудовы і дэмакратызацыі жыцця ў грамадстве ўзнікла вострая неабходнасць перабудовы маральна і фізічна састарэлых экспазіцый. Шэраг сталічных музейных устаноў адгукнуліся на настойлівыя патрабаванні часу новымі актуальнымі выставамі. Але атрымаўшы магчымасць шчыра і адкрыта выказацца па вострых гістарычных праблемах, супрацоўнікі музеяў адчулі цяжар асабістай адказнасці за тое, што не казалі ўчора, і за тое, што павінны сказаць сёння. Стала відавочным адставанне ўзроўню інтэрпрэтацыі падзей мінулага ў экспазіцыях беларускіх музеяў ад агульнага развіцця грамадскай думкі, іх метадалагічная слабасць.

У БССР план вываду музейнай галіны з крызіснага стану быў выпрацаваны ўжо ў апошнія гады існавання Савецкага Саюза. Напрыканцы

1989 г. пасля ўзгадненняў і кансультацый з вядучымі навуковымі ўстановамі, творчымі саюзамі і грамадскімі арганізацыямі Міністэрствам культуры была прынята «Праграма развіцця сеткі дзяржаўных музеяў і філіялаў у БССР да 2000 г.». Яна прадугледжвала змяненне структуры і тэматыкі музейнай сеткі рэспублікі, стварэнне буйных нацыянальных музеяў, умацаванне матэрыяльнай базы існуючых музеяў, падрыхтоўку і перападрыхтоўку музейнага персаналу. У рамках выканання праграмы ў красавіку 1991 г. была створана Праблемная навуковая рада па пытаннях захавання, рэстаўрацыі і экспанавання музейных калекцый. Рада мела статус навукова-кансультацыйнага органа на грамадскіх пачатках пры міністэрстве і аб'ядноўвала вядучых спецыялістаў галіны. На раду ўскладалася значная частка функцый упраўлення музеяў і аховы помнікаў.

Да 1991 г. музейная сетка БССР структурна набыла сучасны выгляд:

1) дзяржаўныя музеі сістэмы Міністэрства культуры; 2) дзяржаўныя ведамасныя (галіновыя) музеі, якія належалі іншым міністэрствам і ведамствам; 3) грамадскія (школьныя) музеі Міністэрства адукацыі.

У падпарадкаванні Міністэрства культуры знаходзілася найбольш важная ў навуковым і асветніцкім значэнні група беларускіх музеяў. Усе яны падзяляліся па профілях на краязнаўчыя, гістарычныя, мастацкія, літаратурныя і прыродазнаўчыя, а па адміністрацыйна-тэрытарыяльнай прыналежнасці — на рэспубліканскія, абласныя і раённыя.

Ведамасныя музеі ствараліся і з'яўляліся структурнымі падраздзяленнямі розных міністэрстваў, навуковых, вучэбных устаноў, прамысловых прадпрыемстваў, калгасаў і адпаведна імі фінансаваліся. Іх работа не была нікім рэгламентавана, статыстыку ніхто не вёў. Прафесійны ўзровень і маштабы дзейнасці ведамасных музеяў залежалі ад характару ўстаноў, што іх заснавалі. Ведамасныя музеі, за невялікімі выключэннямі, заставаліся па-за полем зроку Міністэрства культуры, што тлумачылася навуковай альбо тэхнічнай накіраванасцю іх дзейнасці.

Грамадскія музеі, згодна з Палажэннем Міністэрства культуры СССР 1978 г., падзяляліся на тры асноўныя групы. Да першай групы адносіліся музеі, якія ствараліся па загадзе і падпарадкоўваліся мясцовым органам кіраўніцтва — аддзелам культуры раённых і гарадскіх выканкамаў альбо сельскім і пасялковым Саветам народных дэпутатаў¹⁵. Да другой групы былі аднесены музеі прамысловых прадпрыемстваў, саўгасаў, калгасаў, навуковых, вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў,

15 У БССР падобныя ўстановы пад назвай «Музеі народнай славы» былі арганізаваны напрыканцы 1960 — пачатку 70-х гг. у Мядзеле, Рагачове, Клічаве, Бягомлі, Лельчыцах, г. п. Акцябрскім. Яны з'яўляліся грамадскімі толькі па назве і хутка набылі юрыдычны статус дзяржаўных.

створаныя па ініцыятыве іх адміністрацыі, партыйнай, камсамольскай, прафсаюзнай арганізацыі, вучонага альбо педагогічнага савета. Мяжа паміж грамадскімі музеямі гэтай групы і дзяржаўнымі ведамаснымі музеямі была размытая. У трэцюю, найбольш вялікую групу грамадскіх музеяў, былі ўключаны школьныя музеі, якія працавалі пад кіраўніцтвам органаў народнай адукацыі. Іх дзейнасць каардынавалася дзіцячымі экскурсійна-турыстычнымі станцыямі і рэгулявалася спецыяльным палажэннем. Асаблівасцю грамадскіх школьных музеяў была іх вучэбна-выхавальніцкая накіраванасць.

Краязнаўчыя музеі

2. Важнай падзеяй у навуковым і культурным жыцці БССР было адкрыццё ў Мінску *Дзяржаўнага-музея-БССР*, які выконваў функцыі цэнтральнага краязнаўчага музея рэспублікі. Яшчэ ў 1943 г. СНК БССР прыняў пастанову «Аб аднаўленні работы Гістарычнага музея БССР», але яна не была выканана. Пачынаючы з сярэдзіны 1940-х гг. Камітэт па справах культурна-асветніцкіх устаноў шмат разоў звяртаўся ў Савет Міністраў БССР з прапановай адрадыць у Мінску БДМ. Гэту ідэю падтрымлівала Акадэмія навук БССР. Але кожны раз прапановы адхіляліся з-за недахопу памяшкання і сродкаў. Між тым, збор фондавых калекцый для будучага Дзяржаўнага музея БССР быў распачаты супрацоўнікамі Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны згодна з загадам Камітэта па справах культурна-асветніцкіх устаноў ужо ў ліпені 1949 г. У аснову калекцый былі пакладзены прадметы, якія засталіся ад БДМ і Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні. Збіральніцкая дзейнасць актывізавалася пасля распараджэння Савета Міністраў БССР ад 15 снежня 1956 г. «Аб Арганізацыйнай групе па стварэнні Дзяржаўнага музея БССР». Першапачаткова ўся дзейнасць Арггрупы пад кіраўніцтвам С. З. Сапешкі¹⁶ была скіравана на камплектаванне калекцый.

У другой палове 1950-х гг. супрацоўнікі аддзела першабытна-абшчыннага ладу сумесна з сектарам археалогіі Інстытута гісторыі АН БССР правялі раскопкі палеалітычных стаянак «Елісеевічы», «Юравічы», неалітычных стаянак «Трафімавы кусты», «Белая града» Навагрудскага

16 Сапешка Станіслаў Захаравіч (1908—1969) — музейны дзеяч, нарадзіўся ў в. Шастакі Капыльскага раёна. Пасля заканчэння рабфака БДУ (1934) і Ленінградскага педінстытута імя Герцэна (1939) працаваў настаўнікам. Удзельнік Вялікай Айчыннай вайны, у 1945—1948 гг. служыў у Войску польскім. З 1948 г. працаваў навуковым супрацоўнікам, загадчыкам аддзела, намеснікам дырэктара Белдзяржмузея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. У 1959—1967 гг. — загадчык Арггрупы па стварэнні Дзяржмузея БССР, у 1967—1969 гг. — яго дырэктар. Выкладаў музейнаўчыя дысцыпліны на гістарычных факультэтах БДУ і Мінскага педінстытута імя М. Горкага. Заслужаны работнік культуры БССР.

раёна, а таксама курганных могільнікаў каля в. Хадасовічы Гомельскай вобласці. У зімовы перыяд у музеі вывучалі і апрацоўвалі помнікі зарубінецкай культуры з раскопак селішчаў «Адаменка» Быхаўскага, матэрыялы гарадзішча «Таўкач» Полацкага, палеалітычных стаянак «Бердыж», «Журавель», «Падлужжа» Чачэрскага, «Каромка» Рагачоўскага, «Добры бор» Баранавіцкага раёнаў.

Супрацоўнікі аддзела феадалізму былі пераважна заняты пошукамі аўтэнтчных прадметаў у архівах Масквы, Ленінграда, Львова, Гродна, музеях БССР, сталічных антыкварных крамах. Рабіліся захады па вяртанні матэрыялаў беларускага паходжання з музеяў ПНР. Вырабляліся копіі і муляжы. У 1959 г. аддзел Дзяржаўнага музея БССР сумесна з Інстытутам гісторыі матэрыяльнай культуры АН СССР пад кіраўніцтвам Л. В. Аляксеева правёў раскопкі старажытнага Друцка, сумесна з Інстытутам гісторыі АН БССР пад кіраўніцтвам А. Р. Мітрафанава — раскопкі Полацка.

Супрацоўнікі аддзела капіталізму наладзілі сувязі са старымі мінчанамі, у выніку чаго музей атрымаў пячатку мінскай гарадской думы, шынель чыгуначніка пачатку XX ст., касцюм гараджанкі канца XIX ст., гімназічныя падручнікі і камплекты дарэвалюцыйнай перыёдыкі. Праводзіліся комплексныя гістарычна-побытавыя экспедыцыі ў розныя рэгіёны БССР.

Найбольш шматлікім быў аддзел савецкага перыяду. Адначасова з работай у архівах яго супрацоўнікі збіралі матэрыялы на беларускіх прадпрыемствах, у сем'ях дзяржаўных дзеячаў, выдатных военачальнікаў, вучоных, пісьменнікаў. У выніку гэтай работы калекцыі ўзбагаціліся асабістымі рэчамі і рознымі цікавымі паперамі П. Броўкі, М. Танка, П. Пестрака. Летам 1961 г. аддзел правёў гістарычна-побытавую экспедыцыю ў Казахстан, былі сабраны матэрыялы аб беларусах, якія ўдзельнічалі ў асваенні цаліны.

Вялікую навуковую каштоўнасць мелі вынікі экспедыцыі аддзела прыроды ў Белавежскую пушчу, а таксама выезды па зборы матэрыялаў у розныя прыродныя рэгіёны БССР. Акрамя таго, супрацоўнікі ўсіх аддзелаў з мэтай набыцця прадметаў музейнага значэння вялі перапіску з абласнымі і раённымі музеямі, краязнаўцамі рэспублікі. У фонды будучага музея перадаваліся знойдзеныя ў рэспубліцыклады, начынне з закрытых цэркваў, экспанаты выставаў. У рэстаўрацыйнай майстэрні і біялабараторыі вырабляліся макеты і муляжы.

7 лістапада 1964 г. ЦК КПБ прыняў Пастанову аб адкрыцці ў Мінску Дзяржаўнага музея БССР. На гэты час у яго фондах ужо налічвалася 120 тыс. адзінак захоўвання. 12 лістапада таго ж года С. З. Сапешка ва ўрачыстых абставінах атрымаў ад будаўнікоў ключы ад будынка на праспекце Леніна, 25а, пасля чаго ў ім пачаўся мантаж экспазіцыі. Калі работы ўжо падыходзілі

да завяршэння, у лістападзе 1965 г., урадавай пастановай мантаж быў спынены, усе экспанаты перавезены ў будынак на вул. К. Маркса, 12, які займаў Белдзяржмузей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, апошні ж заняў будынак на праспекце Леніна, 25а. У выніку новую гістарычную экспазіцыю Дзяржмузея БССР прыйшлося манціраваць на плошчы ў тры разы меншай, чым папярэдняю, аддзел жа прыроды знайшоў прытулак у падвальным памяшканні. Афіцыйнае адкрыццё музея адбылося 2 лістапада 1967 г. Яго экспазіцыя была размешчана ў 18 залах і знаёміла наведвальнікаў з прыродай і гісторыяй Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён.

Асноўнай пляцоўкай адукацыйна-асветніцкай работы была стацыянарная экспазіцыя, якая мела наступную структуру: 1) прырода; 2) гісторыя першабытна-абшчыннага ладу; 3) гісторыя Сярэдніх вякоў і перыяду капіталізму; 4) рэвалюцыя 1905—07 гг.; 5) Кастрычніцкая рэвалюцыя і Грамадзянская вайна; 6) сацыялістычнае будаўніцтва; 7) Вялікая Айчынная вайна; 8) аднаўленне народнай гаспадаркі; 9) навука-тэхнічны прагрэс, сельская гаспадарка, навука, культура, дабрабыт у сучасны перыяд.

Найбольшую ўвагу наведвальнікаў у экспазіцыі прыцягвалі першабытныя вырабы з косці, скульптурныя выявы жывёл, фібулы, творы сярэдневяковага рамяства, упрыгожанні з косці, шкла і бурштыну, драўляная скульптура, слупкі паясы, паліхромная кафля, урэзкае шкло, старадрукі і рукапісы XVI—XVIII стст., найбагацейшы этнаграфічны матэрыял XVIII—XX стст., асабістыя рэчы беларускіх грамадскіх дзеячаў, вайскоўцаў, пісьменнікаў.

Акрамя сталай стацыянарнай экспазіцыі, вялікая ўвага надавалася стварэнню часовых стацыянарных і перасоўных выставаў. Уяўленне аб змесце і маштабах выставачнай дзейнасці Дзяржмузея БССР дае наступная вытрымка з яго справаздачы за 1978 год: «Больш за 300 тыс. савецкіх грамадзян і замежных турыстаў аглядзела наступныя выстаўкі і — “60 год БССР і КПБ”, “З імем Леніна”, “Імі ганарыцца рэспубліка”, “Помнікі і памятныя месцы рэвалюцыйнай славы Беларусі”, “Браты назаўсёды (да 100-годдзя вызвалення Балгарыі)”, “Манетныяклады Беларусі”, “Мікрамініяцюры заслужанага майстра Украіны М. Сядрыстага”, “Мастацкая фатаграфія, прысвечаная 60-годдзю БССР і КПБ (сумесна з Саюзам журналістаў)”, “Ідэі Кастрычніка жывуць і перамагаюць”, “Беларускае народнае мастацтва”, “Старая і новая вёска”, “Мінералы СССР”, “З фондаў музея”, “Халодная і агнястрэльная зброя”, “Музычныя інструменты”».

Больш за 80 % ад агульнай колькасці наведвальнікаў музея аглядала яго экспазіцыі з дапамогай экскурсаводаў, якія прапаноўвалі аглядную і 26 тэматычных экскурсій. Акрамя экскурсійнага абслугоўвання, выкарыстоўваліся такія формы масавай работы, як лекцыі, урокі, тэматычныя

вечарыны, дні прафесій, сустрэчы з ветэранамі вайны і працы, камсамольскія зборы, піянерскія лінейкі і інш. З мэтай распаўсюджвання інфармацыі пра выставачную і масавую работу музея ў розных раёнах Мінска былі расстаўлены рэкламныя шчыты, расклеены афішы, рассылаліся лісты кіраўнікам буйных прадпрыемстваў, арганізацый, калгасаў, выкарыстоўваліся сродкі масавай інфармацыі. Нарэшце, аўтобусны прыпынак на вуліцы К. Маркса быў перайменаваны паводле назвы музея.

Нетрадыцыйны спосаб камплектавання за кошт помнікаў гісторыі і культуры, знойдзеных у гідрасферы, быў прапанаваны ў 1982 г., калі пры Дзяржмузеі быў арганізаваны клуб падводных гісторыка-археалагічных даследаванняў. Новыя перспектывы ў распрацоўцы пытанняў кансервацыі і рэстаўрацыі помнікаў матэрыяльнай культуры адкрыла стварэнне рэстаўрацыйных майстэрняў. Акрамя работы з уласнымі калекцыямі, рэстаўратары музея аказвалі значную дапамогу музеям рэспублікі, дзе рэстаўрацыйныя службы адсутнічалі ўвогуле. Важнае месца ў дзейнасці музея займаў навукова-метадычны аддзел, створаны ў 1967 г. Яго супрацоўнікі праводзілі сістэматычныя заняткі з музейнымі работнікамі рэспублікі, аналізавалі работу раённых краязнаўчых музеяў, складалі метадычныя дапаможнікі. З 1970 г. на базе музея рэгулярна праводзіліся практыкі студэнтаў-гісторыкаў БДУ і МДП імя М. Горкага. Усё гэта сведчыла аб пераўтварэнні Дзяржмузея ў буйнейшы ў рэспубліцы навукова-метадычны цэнтр музейнай і гісторыка-краязнаўчай работы.

Напярэдадні святкавання 60-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі была адкрыта новая экспазіцыя, прысвечаная савецкаму перыяду беларускай гісторыі. Нягледзячы на тое што змест экспазіцыі 1977 г., як і папярэдняй, вызначаўся пануючай дзяржаўнай ідэалогіяй і бягучымі задачамі партыйнай прапаганды, з прафесійнага пункту гледжання яна значна адрознівалася ў лепшы бок ад папярэдняй. Новая экспазіцыя была пазбаўлена памылак, тыповых для тагачаснай савецкай музейнай практыкі. Ужо не было той перагружанасці экспанатамі, матэрыял меў дакладную, зразумелую сістэматызацыю. Кожны зал меў сваю дамінанту, свой «твар», сваю арыгінальную задуму. Разам з тым, абагульняючай тэмай усіх залаў было жыццё народа — яго праца, творчасць, дабрабыт.

Тым не менш ужо ў канцы 1980-х гг. гістарычная экспазіцыя музея стала аб'ектам грамадскай крытыкі. Адзін з чытачоў газеты «Чырвоная змена» ў гэты час наступным чынам апісваў свае ўражанні: «Аб якой пазе да сваёй мінуўшчыны, мовы можна тут гаварыць? Уся гісторыя нашай Радзімы, якая знаходзіцца на скрыжаванні шляхоў, якую закранулі амаль усе войны Усходняй Еўропы, заключана ў нешматлікіх стэндах. А ў якім становішчы знаходзяцца нават тыя экспанаты, што ёсць!» Адказам на

грамадскую крытыку сталі непалітызаваныя, новыя па змесце выстаўкі — «Францыск Скарына і яго час» (1990), «Клады Беларусі» (1991), «Чарнобыль — зона бяды» (1991), «Праца і святкаванне ў польскім народным мастацтве» (1991). А на пачатку 1990-х гг. кіраўніцтва Дзярж- музея БССР распачало яго поўную рээкспазіцыю.

Дзяржмузей БССР меў адзіны філіял — музей рамёстваў і народных промыслаў у г. п. Заслаўе, адкрыты ў 1978 г. у помніку архітэктуры XVI ст. — кальвінскім зборы (Спаса-Праабражэнскай царкве). У экспазіцыі філіяла дэманстравалася каля 900 твораў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва IX—XX стст.: выявы гербаў беларускіх гарадоў XIV—XVI стст., прадметы хатняга ўжытку, узоры народнага адзення XIX—XX стст., ювелірныя вырабы X—XIII стст., вырабы беларускіх злот-нікаў (пацір XVI ст, прастоольны крыж 1625 г.), ганчарныя вырабы IX—XX стст., кафля XVI—XVII стст. з Заслаўя, царскія вароты XVIII ст. з Давыд-Гарадоцкай Георгіеўскай царквы, скульптурныя выявы святых з Віцебскай і Гродзенскай абласцей, слупкія паясы другой паловы XVIII — пачатку XX ст., неглюбскія ручнікі, абразы. Пачынаючы з 1981 г., тут праводзіліся тэатралізаваныя народныя святы з удзелам мінскай творчай інтэлігенцыі і студэнтаў. У 1988 г., пасля рашэння Міністэрства культуры аб перадачы кальвініскага збору Заслаўскаму гісторыка-культурнаму запаведніку, кіраўніцтва Дзяржмузея забрала з экспазіцыі свайго былога філіяла найбольш каштоўныя экспанаты. Яшчэ праз два гады кальвініскі збор быў перададзены вернікам.

3. У лістападзе 1978 г. паводле распараджэння Гомельскага аблвыканкама у былым купецкім асабняку XIX ст. быў заснаваны **Веткаўскі музей-народнай-творчасці**. Як вядома, Ветка, закладзеная стараверамі ў 1685 г., хутка стала буйным рэлігійным і эканамічным цэнтрам рускага расколу і ўяўляла буйное пасяленне з самакіраваннем, шырокімі гандлёвымі сувязямі, акружанае шматлікімі слабодамі, манастырамі і скітамі. Яны былі цэнтрамі пашырэння пісьменства, развіцця мастацтва і кананісу. Тут жа сфарміравалася самабытная школа веткаўскай разьбы, у якой спалучыліся мясцовыя беларускія і рускія традыцыі народнага архітэктурнага дэкору.

У падмурак музея была пакладзена прыватная калекцыя мясцовага таленавітага мастака, разьбяра па дрэве, чаканшчыка, пераплётчыка, ткача Ф. Р. Шклярава¹⁷, які стаў першым дырэктарам музея. На працягу дзесяцігоддзяў з ранняй вясны да глыбокай восені ён абыходзіў вескі

17 Шкляраў Федар Рыгоровіч (1925—1988) нарадзіўся ў Ветцы, паходзіў з сям'і старавераў, працаваў у мясцовым клубе мастаком-афарміцелем. На працягу 1950—70-х гг. сабраў гісторыка-мастацкую калекцыю, на аснове якой у 1978 г. быў адкрыты Веткаўскі музей народнай творчасці. Спачатку ён займаў пасаду грамадскага дырэктара музея, а пасля таго, як Веткаўскі музей набыў статус дзяржаўнага, узначальваў яго на прафесійнай аснове.

Гомельшчыны і ніколі не вяртаўся з пустымі рукамі. Хуткаму павелічэнню калекцый Ф. Р. Шклярава спрыялі не толькі яго апанта-насць і настойлівасць, але такія якасці, як такт і абаяльнасць. З цягам часу да экспедыцый Ф. Р. Шклярава далучыліся яго першыя супрацоўнікі Г. Р. Нячаева і С. І. Лявонцьева. Створаная імі самабытная арыгінальная экспазіцыя, адкрытая для агляду 1 лістапада 1987 г., адразу ж атрымала высокую ацэнку спецыялістаў і шырокай публікі.

Да найбольш каштоўных калекцый «веткаўскай жамчужыны» адносіліся старадрукі XVI—XVIII стст., у т. л. «Евангелле вучыцельнае» І. Федарава і П. Мсціслаўца (Заблудаў, 1569), «Апостал» І. Федарава (Львоў, 1574), «Евангелле» П. Мсціслаўца (Вільня, 1575), кнігі В. Гарабурды (Вільня, друкарня Мамонічаў), А. і І. Нявежаў (Масква, друкарні Бурцава і Фофанава, першая палова XVII ст.), «Евангелле» А. Радзішэўскага (Масква, 1606), выданні XVIII ст. з Куцеінскай друкарні; рукапісныя кнігі XVI—XX стст., пераважна рукапісы крукаваго нотнага пісьма; абразы і прадметы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва работы мясцовых майстроў-старавераў рознага часу, у тым ліку Р. Рагаткіна (ікананіс), Р. Свяшчэннікава (чаканка), М. Смірновай (шыццё бісерам), П. Кастылёва (разьба па дрэве); традыцыйнае і сучаснае ткацтва — ручнікі, абрусы і хусткі з в. Неглюбка і пас. Рэпішча; традыцыйныя строі Веткаўскага раёна.

Гістарычныя музеі

4. Усе музеі гістарычнага профілю, што існавалі ў БССР, падзяляліся на ваенна-гістарычныя, гістарычна-рэвалюцыйныя, гістарычна-рэлігійныя, этнаграфічныя, археалагічныя і гістарычна-манаграфічныя. Важнымі сховішчамі і папулярызатарамі рухомай і нерухомай спадчыны Беларусі былі гісторыка-культурныя музеі-запаведнікі.

З'яўленне буйнейшага ваенна-гістарычнага музея БССР — ***Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны звязана з*** Пастановай ЦК КП(б)Б ад 2 чэрвеня 1942 г. аб стварэнні ў Маскве рэспубліканскай Камісіі па зборы дакументаў і матэрыялаў Айчыннай вайны. Старшыней Камісіі быў прызначаны сакратар ЦК КП(б)Б па прапагандзе Ц. С. Гарбуноў, яе адказным сакратаром — В. Д. Стальноў, які пазней стаў першым дырэктарам музея. Галоўнымі крыніцамі паступленняў матэрыялаў у Камісію былі камандзіроўкі яе супрацоўнікаў у вайсковыя часці, партызанскія фарміраванні, на эвакуіраваныя беларускія прадпрыемствы. Яны прывозілі лісты з франтоў, інфармацыю аб баявых дзеяннях партызан, падпольныя газеты і часопісы, лістоўкі, фотаздымкі і інш. Вялікую ролю ва ўзбагачэнні калекцый адыграла т. зв. Віцебская (Суражская) «брама». Супрацоўнікі Камісіі накіроўваліся праз яе ў нямецкі тыл для збору

матэрыялаў. Пасля ліквідацыі брамы, гэта работа праводзілася з дапамогай ваенна-транспартнай авіяцыі. Паводле ўспамінаў удзельнікаў тых падзей, пасля вяртання самалетаў з нямецка-га тылу на летнае поле выходзілі супрацоўнікі Камісіі, стэнаграфісткі, каб, не губляючы часу, запісаць аповеды пілотаў і партызан.

Вынікі першых шасці месяцаў дзейнасці Камісіі былі прадстаўлены на выставе «Беларусь жыве, Беларусь змагаецца, Беларусь была і будзе Савецкай», якая адкрылася ў пачатку лістапада 1942 г. у Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве. Яе дырэктарам прызначылі былую супрацоўніцу Дзяржаўнай мастацкай галерэі ў Мінску А. В. Аладаву. Выстава складалася з пяці раздзелаў, 313 экспанатаў якой адлюстроўвалі партызанскі рух, удзел беларусаў у баях на франтах, а таксама тылавой працы.

У верасні 1944 г. у Мінск перавезлі выставу «Беларусь жыве...», якая стала асновай першай экспазіцыі Белдзяржмузея Вялікай Айчыннай вайны. Падчас прыбыцця ў Мінск экспанатаў выставы ЦК КП(б)Б у верасні 1943 г. ужо прыняў рашэнне аб стварэнні ў сталіцы БССР музея па гісторыі барацьбы беларускага народа з нямецка-фашысцкімі акупантамі. Работу па падрыхтоўцы да адкрыцця музея курыраваў асабіста старшыня СНК БССР П. К. Панамарэнка. Музею перадалі адзіны з лепшых ацалелых у Мінску будынкаў — Дом прафсаюзаў на плошчы Свободы, надалі 1-ю катэгорыю, зацвердзілі штатную структуру ў памеры 167 чалавек¹⁸. У адміністрацыйных і гаспадарчых адносінах ён падпарадкоўваўся Упраўленню па справах мастацтваў пры СНК БССР, у ідэалагічным — ЦК КП(б)Б. Дырэктарам музея быў прызначаны В. Д. Стальноў (ужо ў 1946 г. яго змяніў былы дырэктар Музея рэвалюцыі БССР М. Я. Гракаў).

Увосень 1944 — вясной 1945 гг. былі чатыры камандзіроўкі па зборы экспанатаў на фронт, дзве ў Польшчу, дзве ў Берлін, з вынікам у тысячу каштоўных прадметаў. Адначасова актыўныя пошукі вяліся на тэрыторыі БССР. Атмасферу, якая панавала ў калектыве музея ў тыя дні, перадаюць успаміны навуковага супрацоўніка П. М. Ганчарова: «Дамовіліся напачатак арганізаваць выставу “Узбраенне беларускіх партызан”. Але дзе ўзяць экспанаты? Партызанскія атрады раззброіліся пад Мінскам, у Лошыцы. Я, прызначаны начальнікам партызанскага аддзела музея, накіраваўся да прадстаўніка штаба партызанскага руху... Дазвол атрымаў. Але як даставіць

18 Маштабы гэтага праекта асабліва ўражваюць на фоне галечы і разрухі першых пасляваенных гадоў. На думку аўтараў праекта, акрамя навуковага і адміністрацыйна-тэхнічнага персаналу музей павінен быў мець уласныя камендатуру, сакрэтную частку, ваенізаваную ахову і, нарэшце, уласную гаспадарку. З 1948 г. пачаліся скарачэнні штатаў, прычым першымі ахвярамі становіліся супрацоўнікі, якія знаходзіліся на акупіраванай тэрыторыі альбо рэпрэсаваныя органамі дзяржбяспекі.

ую гэтую зброю ў Мінск? Стаў шукаць у горадзе груза- выя машыны. Каюся: угаворваў вадзіцеля зрабіць незаконны рэйс. А што было рабіць? Разлічваўся са свайго рэчавага мяшка. Так, так! Перад тым як раз атрымаў заробак — амаль за палову сорак першага года, за сорак другі, сорак трэці і за паўгода сорак чацвёртага. Амаль цэлы мяшок гро- шай. Дык вось першыя буйныя сумы выдаткаваў на аплату транспарту, які даставіў з Лошыцы ў музей вінтоўкі, кулямёты, самаробныя міны, гарматы, адрамантаваныя ў лясных майстэрнях, трафейныя аўтаматы».

22 кастрычніка 1944 г. адбылося ўрачыстае адкрыццё Белдзяржму- зея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Экспазіцыя ў выглядзе дзвюх выставаў «Узбраенне беларускіх партызан» і «Большавіцкі друк Беларусі ў дні Вялікай Айчыннай вайны» была размешчана ў 15 адрамантаваных сіламі былых партызан залах. Адначасова з адкрыццём музея ў раёне Дома Чырвонай арміі была разгорнута Рэспубліканская выстава ўзораў трафейнага ўзбраення, сабранага на месцы баёў у мінскім і бабруйскім «катлах». Яна складалася з чатырох раздзелаў — артылерыйскага, танка- вага, авіяцыйнага і інжынернага, экскурсіі па якіх праводзілі афіцэры — удзельнікі аперацыі «Баграціён». У 1948 г. выстава трафейнага ўзбраення была дэманціравана.

Пасля адкрыцця музея працягвалася інтэнсіўнае павелічэнне яго калекцый. Ішлі актыўныя паступленні ад Камісіі па зборы дакументаў і матэрыялаў Вялікай Айчыннай вайны, Беларускага штаба парты- занскага руху, прыватных асоб, устаноў і арганізацый. На аснове гэ- тых паступленняў 1 мая 1947 г. была адкрыта першая стацыянарная экспазіцыя, якая складалася ўжо з шасці раздзелаў: 1) гістарычнае развіццё беларускага народа; 2—3) Вялікая Айчынная вайна; 4) партызанскі рух у Беларусі; 5) вызваленне Беларусі; 6) узнаўленне народнай гаспадаркі і культуры Савецкай Беларусі. З гэтай структуры вынікае, што ў адсутнасці БДМ кіруючыя органы імкнуліся ўскласці на Белдзяржмузей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны яго функцыі. Але, улічваючы склад фонда- вых калекцый і задачы новага ваенна- гістарычнага музея, стварыць у ім экспазіцыю па гісторыі Беларусі было немагчыма.

Адразу ж пасля адкрыцця новая экспазіцыя стала аб'ектам крытыкі Упраўлення агітацыі і прапаганды ЦК КП(б)Б. Ад кіраўніцтва музея патрабавалі зняць тэму «Другі фронт», скараціць паказ матэрыялаў аб масавым знішчэнні яўрэяў у мінскім гета. Адначасова экспазіцыю крытыкавалі за схематычны паказ падзей на франтах вайны, даваеннай гісторыі Беларусі, а таксама першых пасляваенных гадоў. У 1948—1949 гг. амаль ва ўсе залы Белдзяржмузея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны былі ўнесены праўкі. Адначасова прыводзілася ў парадак фондавая «гаспадарка» музея. Наладжваліся сувязі з прадпрыемствамі і вучэбнымі ўстановамі горада.

Новы імпульс развіццю музея павінен быў надаць створаны ў 1950 г. савет музея, куды ўвайшлі 26 прадстаўнікоў навуковых і грамадскіх устаноў, а таксама музеяў горада. За першыя дзесяць гадоў існавання музей сабраў каштоўныя калекцыі, агульная колькасць якіх склала каля 60 тыс. адзінак захоўвання. За той жа час яго экспазіцыі агледзела звыш 600 тыс. чалавек.

У перыяд «адлігі», як і ў папярэдняе дзесяцігоддзе, кіраўніцтва музейнай галіной рэспублікі надавала асноўную ўвагу раскрыццю ваенна-патрыятычнай тэматыкі. Гэта задача ўскладалася перш за ўсё на музей ваенна-гістарычнага профілю, буйнейшым з якіх быў Белдзяржмузей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. У чэрвені 1964 г. яму перадалі новы будынак на вул. К. Маркса, 12, дзе ў сціслыя тэрміны супрацоўнікі зманціравалі экспазіцыю, адкрыццё якой было прымеркавана да святкавання 20-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецкай акупацыі. Экспазіцыя мела часовы характар — планавалася ў хуткім часе правесці рэканструкцыю будынка. У ей ужо адсутнічалі агульныя матэрыялы па гісторыі Беларусі, яны адышлі ў фонды Дзяржмузея БССР. У той жа час з'явіліся матэрыялы аб падзеях на іншых тэатрах баявых дзеянняў Другой сусветнай вайны. Нечакана пасля адкрыцця новай экспазіцыі Белдзяржмузея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны на вул. К. Маркса, 12, партыйнае кіраўніцтва рэспублікі прыняло рашэнне аб перадачы яму новага будынка Дзяржаўнага музея БССР на праспекце Леніна, 25а. Там 20 лютага 1966 г. адкрылася для агляду экспазіцыя на першым паверсе (мастак — М. Кірылаў). А ў лістападзе 1967 г. была адкрыта ўся экспазіцыя музея.

Перыяд з 1969 па 1974 г. быў часам вельмі напружанай працы, калі творчым калектывам пад кіраўніцтвам дырэктара П. С. Лавецкага¹⁹, намесніка па навуковай рабоце У. А. Гілепа, мастака А. Кроля былі перароблены ўсе экспазіцыйныя тэмы на трох паверхах музея. У чэрвені 1969 г. была адкрыта мемарыяльная зала В. І. Казлова. Праз два гады мастакі П. Крохалеў, Б. Аракчэў, У. Лагун, Л. Асядоўскі стварылі дыяграму «Мінскі “кацёл”» (першапачаткова з мэтай яе размяшчэння планавалася ўзвесці спецыяльную прыбудову да музея). У 1973 г. супрацоўнікі аддзела гісторыі партызанскага руху пад кіраўніцтвам Р. А. Чарнаглазавай выканалі экспазіцыі ўсіх залаў, прысвечаных гісторыі партызанскага руху. У 1975 г. перабудаваны экспазіцыі залаў Перамогі і гарадоў-герояў. У выніку гэтага з'явілася стацыянарная экспазіцыя, якая праіснавала з невялікімі зменамі да канца

19 Лавецкі Пётр Спірыдонавіч (1917—2003) — музейны дзеяч. Нарадзіўся ў Жлобіне, пасля заканчэння сярэдняй школы вучыўся ў Мінскім педагагічным інстытуце. 3 лістапада 1942 г. — радавы, намеснік камандзіра па разведцы, начальна штаба партызанскага атрада «Буравеснік» Мінскай вобласці, член Мінскага падпольнага райкама ЛКСМБ. Са жніўня 1944 г. па пачатку Беларускага штаба партызанскага руху на працы ў Белдзяржмузеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Займаў пасады загадчыка аддзела, намесніка дырэктара па навуковай рабоце, дырэктара (1968—1982), з 1982 г. на пенсіі. Заслужаны работнік культуры БССР.

савецкага перыяду і карысталася вялікай папулярнасцю сярод наведвальнікаў. Важнай падзеяй у жыцці музея было адкрыццё 3 ліпеня 1977 г. пляцоўкі цяжкага ўзбраення. Вялікае ўражанне на гледачоў пакідала зала, дзе з 1980 г. дэманстравалася серыя жывапісных работ М. Савіцкага «Лічбы на сэрцы».

Працэс стварэння філіялаў Белдзяржмузея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны пачаўся 29 кастрычніка 1965 г., калі быў адкрыты Музей камсамольскага падполля ў пас. Обаль Віцебскай вобласці. Экспазіцыя, якая расказвала аб дзейнасці ў 1942—1943 гг. Обальскага камсамольска-маладзёжнага падполля «Юныя месціўцы», была зманцэравана ў сціслыя тэрміны супрацоўнікамі музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны на чале з яго дырэктарам С. Р. Шчуцкім. Адкрывала музей былы сакратар Обальскай падпольнай камсамольскай арганізацыі Е. С. Зянькова.

5 ліпеня 1969 г. адкрыліся два новыя філіялы Белдзяржмузея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны — мемарыяльны комплекс «Хатынь» і Курган Славы. Узнавіць гісторыю гібелі Хатыні дапамагла газета Плешчаніцкага камуністычнага падполля, дзе ў 1943 г. быў надрукаваны артыкул пад назвай «Запомні! Адпомсці!», які стаў дакументальным помнікам хатынскай трагедыі. У студзені 1966 г. ЦК КПБ прыняў пастанову аб стварэнні на месцы былой вёскі Хатынь мемарыяльнага комплексу ў памяць соцень беларускіх вёсак, знішчаных у гады нямецкай акупацыі. Распрацоўка комплексу была даручана скульптару С. Селіханаву, а таксама архітэктарам Ю. Градаву, В. Занковічу, Л. Левіну. У аснову мемарыяла была пакладзена планіроўка даваеннай вёскі. Высвятляліся месцазнаходжанне і спосабы мемарыялізацыі пад'язных шляхоў, жылых дамоў, калодзежаў, адрывы, у якой спалілі людзей, іх брацкай магілы. У цэнтры комплексу было вырашана ўсталяваць бронзавую скульптуру Няскоранага чалавека з забітым хлопчыкам на руках. Гэта задума была здзейснена да канца 1968 г. Аднак вялікая колькасць наведвальнікаў у першыя месяцы работы мемарыяла выклікалі пашырэнне канцэпцыі. У выніку стварэння другой чаргі мемарыяла з'явіліся могількі спаленых вёсак, комплекс адроджаных вёсак, сцяна жалобы вязняў нацысцкіх канцлагераў і Вечны агонь. Мемарыяльны камплекс «Хатынь» праіснаваў у якасці філіяла да сакавіка 1991 г., пасля чаго набыў статус самастойнай установы.

Курган Славы быў узведзены па праекце скульптараў А. Бембеля, А. Арцімовіча і архітэктараў А. Стаховіча, Л. Міцкевіча, В. Лапцэвіча на 21-м км шляху Мінск — Масква ў гонар падзвігу воінаў 1-, 2-, 3-га Беларускага і 1-га Прыбалтыйскага франтоў у Беларускай аперацыі 1944 г. Цырымонія закладкі Кургана Славы адбылася 30 верасня 1966 г. з удзелам прадстаўнікоў Масквы, Ленінграда, Валгаграда, Севастопалю, Адэсы, Кіева, Брэста і Мінска. Пасля завяршэння будаўнічых работ, якія працягваліся амаль тры

гады, Курган Славы ўяўляў складанае інжынер-на-архітэктурнае збудаванне, вышыня якога складала 35 метраў. На яго вяршыні былі ўмацаваны чатыры штыкі-абеліскі, якія сімвалізавалі франты, што вызвалілі Беларусь, ніжнюю частку ўпрыгожвалі мазаічныя выявы савецкіх ордэнаў. Да агляднай пляцоўкі на вяршыні Кургана вялі дзве лесвіцы.

У ліпені 1981 г. адкрыўся яшчэ адзін філіял музея, прысвечаны ба-явой садружнасці беларускіх, рускіх, латышскіх і літоўскіх партызан у пас. Расоны Віцебскай вобласці. Структура філіяла выглядала наступным чынам: першая зала была прысвечана станаўленню савецкай улады на Расоншчыне, апошняя зала — кіраўніку Расонскага патрыятычнага падполля П. М. Машэраву, астатнія адзінаццаць залаў раскрывалі падзеі часоў Вялікай Айчыннай вайны. Акцэнт у экспазіцыі быў зроблены на сумеснай барацьбе народаў СССР супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Яшчэ адзін, апошні, філіял музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны адкрыўся ў маі 1984 г. у г. п. Лоеў Гомельскай вобласці пад назвай «Музей бітвы за Дняпро». У снежні 1989 г. расонскі і лоеўскі філіялы былі пераўтвораны ў самастойныя музеі.

Пік цікавасці публікі да музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны прыпаў на 1975 г., калі яго агледзела 533,5 тыс. чалавек. У тым жа годзе ў Хатыні пабывала 1700 тыс. чалавек, што зрабіла яе найбольш папулярным музейным аб'ектам у рэспубліцы. На працягу 1970—80-х гг. дзясяткі тысяч людзей аглядала выставы музея, якія экспанаваліся ў Польшчы, Нікарагуа, Францыі, Японіі, В'етнаме, Нідэрландах, Югаславіі, Чэхаславакіі, ГДР, ФРГ, Аўстраліі. У 1975 г. агульная колькасць фондавых калекцый складала 127 255 адзінак захоўвання і яшчэ ўсё павялічвалася. У фондах музея працавалі сотні даследчыкаў, матэрыялы прадастаўляліся выдавецтвам, кінастудыям, абласным і раённым музеям. Было выдадзена больш за 80 даведнікаў, альбомаў, буклетаў, каталогаў, метадычных рэкамендацый і інш.

Дэмакратызацыя грамадскага жыцця ў краіне, перагляд вузлавых момантаў савецкай гісторыі, у т. л. перыяду Другой сусветнай вайны, абумовілі з'яўленне ў сакавіку 1988 г. Пастановы ЦК КПБ аб абнаўленні экспазіцыі Белдзяржмузея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. У адпаведнасці з ім супрацоўнікі распачалі выпрацоўку новых агульных падыходаў да ацэнкі падзей і фактаў вайны, у т. л. прычын адступлення ў першыя дні, новых крытэрыяў паказу персаналій, імкнуліся надаць экспазіцыі навуковасць і праўдзівасць, пазбегнуць аднастайнасці ў паказе ўдзельнікаў вайны.

5. 8 лістапада 1956 г. паводле загаду Міністэрства абароны СССР адбылося адкрыццё *Музея-абароны-Брэскай-крэпасці*. Адкрыццё музея папярэднічала вялікай даследчыцкай праца, праведзеная пісьменнікам С. С. Смірновым, які раскажаў свету аб подзвігу абароны крэпасці, расшукаў яе абаронцаў у розных кутках краіны. Некаторыя з іх трапілі ў палон

цяжкапараненыя ці кантужаныя і, спазнаўшы нямецкія лагеры для ваеннапалонных, апынуліся пасля вызвалення ў ГУЛАГу. Некаторыя з іх адчулі на сабе кляймо здраднікаў. Напрыклад, Герой Савецкага Саюза П. М. Гаўрылаў быў звольнены з працы, трагічна склаўся лес А. М. Філя і Б. А. Маслава. Пасля XX з'езда КПСС, дзякуючы намаганням С. С. Смірнова, былі рэабілітаваны і адноўлены ў правах многія абаронцы цытадэлі. У прадмове да сваёй кнігі «Брэсцкая крэпасць» пісьменнік звяртаўся да герояў абароны з наступнымі словамі: «Дзесяць гадоў назад Брэсцкая крэпасць ляжала ў забытых, закінутых руінах, а вы — яе героі абаронцы — не толькі былі невядомымі, але як людзі, што ў сваёй большасці прайшлі праз гітлераўскі палон, сустрэкалі крыўдны недавер да сябе, а часам адчувалі і простую несправядлівасць. Наша партыя і яе XX з'езд, пакончыўшы з беззаконнямі і памылкамі перыяду культу асобы Сталіна, адкрылі для вас, як і для ўсёй краіны, новую паласу жыцця... Цяпер у крэпасці ёсць добры музей, дзе поўна і цікава адлюстраваны ваш подзвіг. Цэлы калектыў навуковых супрацоўнікаў-энтузіястаў зай- маецца вывучэннем барацьбы вашага легендарнага гарнізона, выяўляе новыя яе падрабязнасці, расшуквае яшчэ невядомых герояў».

Экспазіцыя музея была разгорнута ў былой казарме, якая захавалася на цэнтральным востраве крэпасці. Новы музей адразу ж зрабіўся адным з найбольш папулярных у рэспубліцы — на працягу 1957 г. яго наведала звыш 150 тыс. чалавек. Найвялікшую ўвагу наведвальнікаў прыцягвалі экспанаты, знойдзеныя пры раскопках: загад № 1 па гарнізоне ад 24 чэр- веня 1941 г., надпісы на цаглянах, пакінутыя абаронцамі, медальёны загінуўшых воінаў з іх развітальнымі запісамі, будзільнік, які спыніўся ў першыя хвіліны артабстрэлу, зброя, аплаўленыя цабліны з казематаў і інш. Экспанаваліся таксама работы мастакоў і скульптараў, што адлю- строўвалі подзвіг абаронцаў крэпасці.

Першапачаткова Музей абароны Брэсцкай крэпасці знаходзіўся ў падпарадкаванні Міністэрства абароны, а ў 1969 г. далучыўся да музеяў Міністэрства культуры. У 1967—1971 гг. аўтарскі калектыў пад кіраў- ніцтвам скульптара А. Кібальнікава на тэрыторыі крэпасці стварыў мемарыяльны комплекс «Брэсцкая крэпасць-герой». Скульптурна-архі- тэктурны ансамбль уключаў ацалелыя збудаванні, закансерваваныя руіны, крапасныя валы і творы сучаснага манументальнага мастацтва — «Смага», «Мужнасць», некропаль, дзе былі пахаваны астанкі 850 чалавек, мемарыяльная пляцоўка гарадоў-герояў. Вастрыню ўспрымання комплексу ўзмацнялі дэкаратыўнае падсвечванне і гукавое афармленне.

Мемарыяльны комплекс «Брэсцкая крэпасць-герой» адносіўся да найбольш папулярных музейных устаноў рэспублікі. На пачатку 1980-х гг. колькасць наведвальнікаў пераўзышла лічбу 800 тыс. у год, большасць з якіх

складалі турысты. У якасці асноўнага кірунку яго дзейнасці была вызначана работа з масавай аўдыторыяй, пераважна з моладдзю. У крэпасці праходзілі шматлікія тэматычныя вечарыны, урачыстыя зборы, мітынгі, святы, сустрэчы з ветэранамі, урокі, дні пагранічніка, уручэнні камсамольскіх білетаў. Акрамя таго, штогод супрацоўнікі музея стваралі да 10 перасоўных выставаў на ваенна-патрыятычную тэматыку.

6. Пастановай бюро ЦК КПБ ад 23 кастрычніка 1973 г. з мэтай атэістычнага выхавання насельніцтва быў заснаваны адзіны ў БССР гістарычна-рэлігійны музей — *Рэспубліканскі музей атэізму і гісторыі рэлігій*. Першыя крокі па яго стварэнні былі зроблены ў Полацку, калі для новай установы выдзелілі памяшканне ў Сафійскім саборы. Сярод першых паступленняў у музей былі калекцыя ўсходняга дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва другой паловы XIX — пачатку XX ст., вялікая калекцыя абразоў, перададзеная з Брэсцкай мытні, кнігі, гравюры рэлігійнага зместу, ліццё.

У 1977 г. было прынята рашэнне аб пераводзе Рэспубліканскага музея атэізму і гісторыі рэлігій у Гродна для правядзення атэістычнай прапаганды ў рэгіёне з найбольшай колькасцю веруючага насельніцтва. Музею былі адведзены напаўразбураныя памяшканні базыльянскага кляштара Нараджэння Маці Божай. Адначасова з правядзеннем рэстаўрацыйных работ у кляштары яго новыя гаспадары разгарнулі актыўную збіральніцкую работу. Атмасферу энтузіязму, творчага пошуку, захаплення гісторыяй краю падтрымліваў у музеі вядомы беларускі пісьменнік А. Карпюк, запрошаны ў гэты час на пасаду дырэктара.

У 1977—1991 гг. навуковыя супрацоўнікі штогод праводзілі экспедыцыі, адшукваючы на гарышчах сялянскіх хат, пад скляпеннямі зруйнаваных храмаў струхнелыя абразы, кнігі, начынне. Паступова ў фонды трапілі ўнікальныя прадметы — помнік дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва XII—XIII стст. «Вадаліў», жывапіс XVII—XVIII стст., у т. л. «Святая сям'я» Г. Хаецкага, «Святая Тэклія» невядомага мастака, сліпкія паясы, старадрукі XVII—XVIII стст. Была набыта частка бібліятэкі ксяндза А. Станкевіча. Высокай якасцю характарызавалася этнаграфічная калекцыя, якая дазволіла правесці шэраг яскравых выставаў, у т. л. «Семантыка ў беларускай этнаграфіі», «Беларускі ручнік — повязь часоў» і інш. Значнымі падзеямі ў культурным жыцці Гродна былі выставы «Адрэстаўраваныя помнікі», «Гісторыя кананізацыі святых», «Помнікі меднага ліцця Беларусі».

У студзені 1985 г. у базыльянскім кляштары адбылося адкрыццё першай часткі сталай экспазіцыі, праца над якой працягвалася да канца 1991 г. Яе структура выглядала наступным чынам: «Паходжанне рэлігій і яе раннія формы», «Хрысціянізацыя старажытнай Русі. Веравучэнне і культ праваслаўнай царквы», «Папства. Веравучэнне і культ каталіцкай царквы»,

«Гісторыя царквы ў Вялікім Княстве Літоўскім», «Гісторыя царквы на беларускіх землях у Рэчы Паспалітай», «Гісторыя царквы на беларускіх землях у Расійскай імперыі». Стваральнікі экспазіцыі Рэспубліканскага музея атэізму і гісторыі рэлігіі імкнуліся пазбавіцца падчас сваёй працы суб'ектывізму, спрошчаных ацэнак, негатыўных ацэнак дзейнасці царквы і яе ідэалогіі. У 1991 г. дзейнасць музея спынілася, калі гродзенскія абласныя ўлады прынялі рашэнне аб вяртанні музейнага будынка вернікам, не паклапаціўшыся аб тым, каб знайсці які-небудзь іншы.

У XX ст. у розных краінах свету распаўсюдзілася нетрадыцыйная форма захавання, вывучэння і папулярызацыі этнаграфічнай спадчыны ў выглядзе музеяў пад адкрытым небам, альбо скансэнаў²⁰. Узнікненне музеяў гэтага тыпу было рэакцыяй грамадства на нівеліроўку жыцця і пагрозу страты рэшткаў традыцыйных, народных культур, перш за ўсё нерухомай спадчыны ў выніку індустрыялізацыі. У БССР таксама паўстала рэальная пагроза страты рэшткаў народнага дойлідства, якія ацалелі ў віхуры сусветных войнаў і сацыяльна-эканамічных трансфармацый.

Афіцыйнае рашэнне аб стварэнні *Беларускага-дзяржаўнага-музея-народнай-архітэктуры-і-побыту* было прынята Саветам Міністраў БССР у снежні 1976 г. Адпаведна гэтаму рашэнню ў сферу камплектавання яго калекцый увайшлі амаль усе этнаграфічныя помнікі беларускага народа, пачынаючы з жылых і гаспадарчых пабудов і канчаючы дзіцячай цацкай. Ва ўмовах адсутнасці этнаграфічнага музея Беларусі традыцыйнага тыпу падобны падыход з'яўляўся прадукцыйным. Для музея была адведзена тэрыторыя ў 12 км на паўднёвы захад ад Мінска, каля вярхоўя Воўкавіцкага вадасховішча на р. Пціч, паблізу аўтадарогі Брэст — Мінск. Была сфарміравана рабочая група па стварэнні музея, якую ўзначаліў архітэктар С. А. Сергачоў.

Згодна з генпланам тэрыторыя музея павінна была займаць 250 га дзеля паказу ўсёй Беларусі з яе помнікамі драўлянага дойлідства і падзяляцца на экспазіцыйную, запаведную і ахоўную зоны. Экспазіцыйная зона складалася з сектараў, прысвечаных матэрыяльнай і мастацкай культуры асноўных этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі (Паазер'е, Падняпроўе, Цэнтральная Беларусь, Панямонне, Заходняе Палессе, Усходняе Палессе), сектараў «Мястэчка», лясных промыслаў і ўнікальных помнікаў (прыстань з экспазіцыяй суднаходства, паромам, нізкаводнымі мастамі на палях, вадзяным млынам). Акрамя таго, у экспазіцыйнай зоне прадугледжваўся паказ рэгіянальных асаблівасцей земляробства, садаводства і агародніцтва,

20 Скансэн (літаральна: востраў акупаў, тэрыторыя, на якой захаваліся рэшткі фартыфікацыйных збудаванняў) — назва першага музея пад адкрытым небам, заснаванага А. Хазеліусам у 1891 г. у Стакгольме на востраве Дзюргардэн.

лясной гаспадаркі. Запаведная зона аб'яднала курганныя могілнікі, гарадзішча на Менцы, фальварак і в. Строчыца. Ахоўныя зоны былі прызначаны зберагаць экалогію і ландшафт, а так- сама помнікі археалогіі і архітэктуры ў навакольных паселішчах. Першы праект, распрацаваны ў 1979 г. БелНДІ горадабудаўніцтва, прадугледжваў, што Беларускі дзяржаўны музей народнага дойлідства і побыту, дзякуючы блізкасці значных гістарычных помнікаў (Заслаўе, Прылукі), будзе ўключаны ў перспектывны турыстычны маршрут «Старажытнае кальцо горада Мінска».

У другой палове 1980-х гг., калі пераасэнсаванне феномена скансэна ў музейлогіі супала са зменамі сацыяльна-палітычнага клімату ў СССР, лёс музея народнага дойлідства і побыту зрабіўся прадметам грамадскага абмеркавання. Адначасова з праектнымі баталіямі супрацоўнікі рабачай групы праводзілі экспедыцыйнае абследаванне Беларусі. На працягу дзесяцігоддзя было выяўлена некалькі соцень помнікаў народнага дойлідства, з якіх каля 30 перавезлі на тэрыторыю музея. Акрамя таго, было сабрана каля 12 тыс. рухомах помнікаў, першы з якіх — дзіцячая калыска XIX ст. — меў сімвалічны сэнс. Усе рухомыя помнікі згрупавалі ў 24 тэматычныя калекцыі — абразы, дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, жывапісу, старадрукаў, ткацтва і вышыўкі, строяў, пляцення, керамікі і інш.

У 1987 г. адбылося адкрыццё сектара «Цэнтральная Беларусь» Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту. У ім дэманстраваўся фрагмент вёскі XIX — пачатку XX ст. з вулічнай планіроўкай. Кампазіцыйны цэнтр утваралі будынкі царквы XVIII ст. і грамадскага свірна першай паловы XIX ст. На прыкладзе сялянскіх двароў пачатку XX ст. былі паказаны эвалюцыя двара пагоннага тыпу. У інтэр'ерах гэтых будынкаў праз ансамблевую і сістэматычныя экспазіцыі прасочваліся асаблівасці побыту насельніцтва цэнтральнай Беларусі. У кузні экспанаваліся прылады працы і кавальскія вырабы. Экспазіцыю сектара дапаўняў вятрак-казлоўка, некалькі сялянскіх сядзіб і ветраны млын. Астатнія сектары экспазіцыйнай зоны музея знаходзіліся ў стане праектавання.

7. Разглядаемы перыяд быў часам стварэння ў БССР першых музеяў-запаведнікаў — музейных устаноў новага тыпу, якія сфарміраваліся на аснове нерухомах помнікаў з захаваннем альбо ўзнаўленнем гісторыка-культурнага асяроддзя. Першы ў рэспубліцы *Дзяржаўны гістарычна-культурны музей-запаведнік* з'явіўся ў *Полацку*. Выбар месца яго стварэння быў абумоўлены гісторыка-культурнай значнасцю помнікаў, што захаваліся ў горадзе, а таксама звязаных з імі падзей. Адкрыццё запаведніка папярэднічала вывучэнне археалагічнага матэрыялу, назапашанага ў выніку даследаванняў старажытнага Полацка, якія ў розныя гады праводзілі вядомыя вучоныя А. М. Ляўданскі, А. Р. Мітрафанаў, Л. В. Аляксееў, М. К. Каргер, Г. В. Штыхаў.

Архітэктурна-археалагічны запаведнік у Полацку быў заснаваны яшчэ ў верасні 1967 г. на тэрыторыі плошчай у 31,3 га і першапачаткова ўключаў тэрыторыю Ніжняга і Верхняга замкаў, а таксама Сафійскі сабор. Заснаванне запаведніка стварыла ўмовы не толькі для даследавання, але для рэстаўрацыі і музейнага выкарыстання помнікаў. Гэтыя работы атрымалі далейшы імпульс пасля таго, як у сакавіку 1971 г. запаведніку (перайменаванаму ў гістарычна-археалагічны) былі перададзены памяшканні Сафійскага сабора для захавання калекцый і работы невялікага навуковага калектыву. Наступнай важнай датай у гісторыі Полацкага гістарычна-археалагічнага запаведніка з'яўляецца чэрвень 1985 г., калі яму быў нададзены статус галаўной установы і да яго былі далучаны ўсе помнікі археалогіі, гісторыі і культуры, а таксама музеі горада.

Пасля ўзбуйнення структура запаведніка набыла наступны выгляд. Да нерухомах помнікаў адносіліся: паселішча 1-га тысячагоддзя да н. э. у гістарычным раёне Запалоцце, селішча і гарадзішча VII—VIII стст., Спа-са-Праабражэнская царква з фрэскамі, фундаменты храма-пахавальні XII ст., комплекс Бельчыцкага Барысаглебскага манастыра, Верхні замак з Сафійскім саборам XI—XVIII стст., Ніжні замак з валам Івана Грознага XVI ст., Домік Пятра I XVII ст., Богаяўленскі сабор і жылы будынак XVIII ст., Чырвоны мост XIX ст., Крыжаўзвіжанская царква XIX—XX стст., Лютэранская кірха XX ст., рэшткі езуіцкага калегіума.

Фонд рухомах помнікаў запаведніка быў размеркаваны паміж наступнымі музеямі. У старэйшым з іх, краязнаўчым, найбольш важныя ў навуковых адносінах матэрыялы змяшчаліся ў раздзеле дасавецкай гісторыі, у т. л. вырабы з крэменю, косці, скуры, кераміка, нумізматычная калекцыя, старажытная зброя, адзенне. Этнаграфічны матэрыял быў прадстаўлены комплексам «Куток сялянскай хаты канца XIX — пачатку XX ст.», вырабамі ткацтва, ганчарства, узорами пляцення і дрэваапрацоўкі. Часткай запаведніка з'яўляўся таксама заснаваны ў 1971 г. Музей баявой славы, у пяці залах якога паказвалася гісторыя Полаччыны ў гады Вялікай Айчыннай вайны. У 1981 г. у Богаяўленскім саборы было адкрыта яшчэ адно структурнае падраздзяленне Полацкага запаведніка — Карцінная галерэя. Падчас адкрыцця ў фондах Карціннай галерэі змяшчалася каля 2 тыс. твораў жывапісу, скульптуры, графікі, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, у т. л. В. Бялыніцкага-Бірулі, Г. Вашчанкі, А. Кашкурэвіча, А. Марачкіна, Г. Паплаўскага, М. Савіцкага, У. Стальмашонка, Н. Шчаснай. У 1991 г. адбылася перадача будынка Богаяўленскага сабора праваслаўным веруючым, а пад карцінную галерэю пачалі рыхтаваць адзін з карпусоў езуіцкага калегіума.

Наступны музей, які адыгрываў у запаведніку дамінантную ролю, адкрыўся ў 1987 г. у Сафійскім саборы і быў прысвечаны яго гісторыі і

архітэктурны. Экспазіцыя Музея гісторыі і архітэктурны Сафійскага сабора размяшчалася ў двух залах і ахоплівала храналагічны перыяд з сярэдзіны XI ст. да нашых дзён. Сярод іншага ў ёй дэманстраваліся пліткі падлогі XI ст., фрагменты фрэскавага роспісу, рэчы з пахаванняў XIII—XVI стст., віслая пячатка кіеўскага князя Усевалада (Андрэя) XI ст., вапнавы камень з імёнамі сведак будаўніцтва сабора ў XI ст., найбольш цікавыя плінфы са знакамі і надпісамі. Арганічнай часткай экспазіцыі з’яўляліся фрагменты сцен сабора, якія паказвалі ход рэстаўрацыйных работ у 1969—1983 гг. Акрамя музея, у Сафійскім саборы з 1985 г. дзейнічала арганная канцэртная зала. Самы маленькі музей у складзе запаведніка — Музей-кватэра Героя Савецкага Саюза З. М. Тусналобавай-Марчанка — адкрыўся таксама ў 1987 г. у кватэры, дзе прайшлі апошнія гады знакамітай палачанкі.

У 1990 г. у будынку былой брацкай школы пачаў дзейнічаць Музей беларускага кнігадрукавання, у чатырнаццаці залах якога экспанаты былі згрупаваны па наступных раздзелах: 1) развіццё пісьменства, формаў і матэрыялаў кнігі; 2) рукапісная кніга на беларускіх землях; 3) жыццё і дзейнасць Ф. Скарыны; 4) Скарыніяна; 5) кнігадрукаванне другой паловы XVI—XVIII ст., XIX — пачатку XX ст.; 6) гісторыя кніжнай ілюстрацыі; 7) тыпы і віды друкаванай прадукцыі; 8) развіццё паліграфіі. Былі прадстаўлены інтэр’еры майстэрні перапісчыка XVI ст. і друкарні XVII ст., прылады працы мастакоў-графікаў, друкарскае і паліграфічнае абсталяванне, а таксама слайды і відэафільмы, звязаныя з працэсам кнігадрукавання.

На пачатку 1990-х гг. агульная колькасць калекцый у фондах Полацкага гісторыка-культурнага запаведніка наблізілася да лічбы 40 тыс. Сярод іх найвялікшае навукова-культурнае значэнне мелі скарб арабскіх куфіцкіх дырхемаў, знойдзены ў в. Казьянкі, свінцовая віслая пячатка XI ст., віты залаты пярсцёнак XI ст., залатыя скроневыя кольца паўднёвага тыпу XII ст., каменны абразок «Канстанцін і Алена» XII ст. У ліпені 1990 г. згодна з рашэннем Савета Міністраў БССР Полацкі гісторыка-культурны запаведнік атрымаў статус установы рэспубліканскага значэння з вызначанымі мэтамі і задачамі, рэжымам утрымання помнікаў і зонамі яго аховы.

Прыклад новых адносін да музейнай дзейнасці, пераасэнсавання яе тэарэтычных асноў даў напрыканцы 1980—90-х гг. *Дзяржаўны гісторыка-культурны запаведнік Заслаўе*. Як і ў Полацку, запаведнік быў створаны на аснове існаваўшага з 1967 г. Заслаўскага архітэктурна-археалагічнага запаведніка, у склад якога ўваходзілі гарадзішча «Замэчак» X ст., курганныя могільнікі X—XI стст., гарадзішча «Вал» XVI ст., кальвінскі збор XVI ст. (Спаса-Праабражэнская царква). Рашэнне Савета Міністраў БССР аб стварэнні гісторыка-культурнага запаведніка, прынятае ў 1986 г., дазволіла ўключыць у яго склад некаторыя іншыя помнікі — касцёл Нараджэння

Найсвяцейшай Дзевай Марыі XVIII ст., рэшткі палацавага комплексу «Заслаўе» XIX ст., вуліцы сярэдневякова-га горада, а таксама навакольныя маляўнічыя ландшафты. Рэалізацыя дадзенага рашэння адбывалася на фоне крызісу таталітарнай ідэалогіі, дэмакратызацыі грамадскага жыцця, працэсу адраджэння беларускай культуры. Усё гэта ў атмасферы галаснасці вызначыла склад і характар дзейнасці сфарміраванага ў 1988 г. творчага калектыву запаведніка на чале з А. М. Калбаска і рэалізацыі шэрагу ідэй новай музейалогіі²¹.

У 1989 г. супрацоўнікамі была распрацавана і прынята канцэпцыя запаведніка, у падмурак якой паклалі прынцыпы непарыўнай узаемасувязі самасвядомасці народа і яго культуры, экалагічны падыход да месца і ролі чалавека ў прыродзе і грамадстве. Горад у канцэпцыі разглядаўся як культурная экасістэма, дзе культурныя і прыродныя кампаненты звязаны паміж сабой прынцыпамі самазахавання і самаабнаўлення. Быў праведзены аналіз стану помнікаў у Заслаўі, акрэслены напрамкі дзейнасці, арганізацыйная структура запаведніка, этапы яго развіцця. Адначасова распачаўся збор прадметаў музейнага значэння як у ваколіцах Заслаўя, так і далёка за яго межамі. Сабраныя помнікі рэгістраваліся з дапамогай распрацаванай у 1991 г. сумесна з Мінскім радыётэхнічным інстытутам першай у БССР праграмы «Камп'ютарызацыя фондаў».

З мэтай аб'яднання савецкіх прыхільнікаў ідэй новай музейалогіі кіраўніцтва Заслаўскага запаведніка арганізавала на пачатку 1990 г. канферэнцыю, у якой удзельнічалі прадстаўнікі музеяў-заповеднікаў з Архангельска, Кемерава, Ноўгарада, Львова, Румшышкеса, Таліна. Удзельнікі канферэнцыі, падагульняючы вопыт зробленага на месцах, прынялі дэкларацыю, у якой абвясцілі аб сваім далучэнні да міжнароднага руху «За новую музейалогію».

Чарговым крокам на шляху развіцця запаведніка стала пастанова Савета Міністраў БССР ад 19 верасня 1990 г. «Аб гісторыка-культурным запаведніку «Заслаўе»», што пацвярджала статус запаведніка, фіксаваліся межы яго ахоўнай зоны і межы зон рэгулявання забудовы ахоўваемага прыроднага ландшафту. Неўзабаве, пасля вызначэння заканадаўчых і тэарэтычных асноў сваёй дзейнасці, супрацоўнікі запаведніка распачалі практычныя захады па захаванні помнікаў у кантэксце іх культурнага і прыроднага асяроддзя. Першымі былі створаны этнаграфічны комплекс «Млын», хата завознікаў і

21 Новая музейалогія — новы напрамак у развіцці музейнай тэорыі і практыкі, а таксама міжнародны рух, звязаны з пошукамі шляхоў абнаўлення і дэмакратызацыі музеяў, пераасэнсавання іх ролі ў сучасным грамадстве. Ідэя новай музейалогіі абапіраецца на вынікі эксперыментаў новых музейных устаноў — экамузеяў, якія ўзніклі ў Францыі на пачатку 1970-х гг. Тэарэтычнае абгрунтаванне экамузея было ўпершыню зроблена Ж. А. Рыёрам, які выкарыстаў скандынаўскую мадэль музея пад адкрытым небам з адным адрозненнем — будынкі павінны былі заставацца ў іх арыгінальным кантэксце, без перасоўвання ў спецыяльна адведзенае месца.

свіран. Па суседстве ад дзеючага комплексу «Млын» быў адкрыты жывы музей «Кузня», а таксама ганчарная майстэрня. У выставачным комплексе запаведніка на пачатку 1990-х гг. жыхары Заслаўя і турысты пазнаёміліся з першымі традыцыйнымі музейным! экспазіцыямі: музычныя інструменты «Музыка вячорак», маляваныя дыванкі «Алена Кіш. Паміж двух сусветаў» і, нарэшце, «Мара аб Заслаўі», якая давала прыклад нетрадыцыйнай, мастацка-вобразнай інтэрпрэтацыі тысячагадовай гісторыі горада. Трэба адзначыць, што гэтыя музейныя праекты ажыццявіліся дзякуючы не толькі энтузіязму супрацоўнікаў, але і таму, што ў канцы 1980-х гг. дзяржава дазволіла музеям самастойна размяркоўваць бюджэтныя сродкі.

Тема 2.4. Музейное дело в Беларуси на рубеже XX и XXI в.

1. Деятельность музеев Республики Беларусь в условиях государственного суверенитета. Переоценка социальных функций музеев.
2. Характеристика современного положения музейного дела в Республике Беларусь.

1. Пачатак 1990-х гг. адкрыў новы этап у музейнай справе Беларусі. Распад СССР, пазбаўленне ўлады КПСС, перамены ў палітычнай і эканамічнай сферах карэнным чынам змянілі абставіны жыцця музеяў. Новы статус знаходжання ў культурнай прасторы незалежнай еўрапейскай краіны патрабаваў ад музеяў Беларусі пераасэнсавання ўласнай дзейнасці на філасофскім і функцыянальным узроўнях. З іншага боку перагледзець сваю ролю ў грамадстве, выйсці за рамкі традыцыйных функцый і сістэм, звярнуцца тварам да працэсаў і з'яў, якія адбываюцца ў сучасным свеце, ад музеяў патрабавалі працэсы глабалізацыі.

Закрыліся і былі перапрафіліраваны найбольш адыёзныя экспазіцыі, якія ўсхвалялі савецкі лад жыцця. Адкрыліся новыя экспазіцыі, як спроба даць навуковую інтэрпрэтацыю складаных праблем беларускай гісторыі, а таксама экалагічных праблем. Недастатковае дзяржаўнае фінансаванне пачало ўсё больш пакрывацца за кошт спонсараў, мецэнатаў, камерцыйнай дзейнасці саміх музеяў. Узрасло значэнне грамадскай ініцыятывы ў музейнай справе Беларусі. Адкрыліся прыватныя музеі і галерэі. Дзве буйнейшыя музейныя ўстановы краіны гістарычнага і мастацкага профілю атрымалі статус нацыянальных. Ішлі інтэнсіўныя творчыя пошукі ў галіне музейнага праектавання, экспазіцыйна-выставачнай дзейнасці, музейнай педагогікі, вынікі якіх акумуляраваліся на старонках новых выданняў.

У кантэксце фарміравання новых дзяржаўна-царкоўных адносін пачалася дэмузеефікацыя некаторых канфіскаваных раней у царквы

культавых будынкаў. Богаяўленскі сабор у Полацку, які з 1981 г. выкарыстоўваўся як карцінная галерэя, у 1991 г. быў перададзены веруючым.

У верасні 1992 г. згодна з рашэннем Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь будынак Музея гісторыі войскаў Беларускай ваеннай акругі адышоў Беларускаму экзархату Рускай праваслаўнай царквы. Гісторыка-культурны запаведнік «Заслаўе» перадаў вернікам Спаса-Праабражэнскую царкву XVI ст. і касцёл Нараджэння Найсвяцейшай Дзевы Марыі XVIII ст. У 1994 г. Гродзенскі дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі, які размяшчаўся ў будынку жаночага манастыра Нараджэння Багародзіцы, перадаў яго законным гаспадарам. Адбываўся рух і ў адваротным кірунку — у 1996 г. Музей Беларускага Палесся ў Пінску атрымаў адрэстаўраваны будынак езуіцкага калегіума.

Праіснаваўшы нядоўгі час аддзел музеяў і выставаў Міністэрства культуры падчас скарачэння дзяржаўнага кіраўнічага апарата на пачатку 1990-х гг. быў скасаваны. Было вырашана, што каардынацыяй, вызначэннем агульных напрамкаў і стымуляваннем музейнай работы ў маштабах краіны будзе займацца адзін чалавек — галоўны спецыяліст па музеях Міністэрства культуры. У дапамогу яму на грамадскіх пачатках пачаў працаваць кансультацыйны орган — Савет дырэктараў рэспубліканскіх музеяў. З 2004 г. пры Міністэрстве культуры дзейнічае Рэспубліканскі навукова-метадычны савет па пытаннях музейнай справы, на абмеркаванне якога выносяцца найбольш складаныя прафесійныя праблемы. На рэгіянальным узроўні канкрэтныя меры развіцця існуючай музейнай сеткі і фарміравання новых музеяў аднесены да кампетэнцыі мясцовых органаў улады і саміх музеяў.

7 ліпеня 2004 г. Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь зацвердзіла «Канцэпцыю развіцця музейнай справы». Гэты стратэгічны дакумент вызначыў перспектывы і кірункі развіцця музейнай галіны Беларусі. 22 верасня 2005 г. Калегія Міністэрства культуры ўхваліла Праграму развіцця музейнай справы краіны на 2006—2010 гг. Яна прадугледжвала далейшае ўдасканаленне сістэмы кіравання, мадэрнізацыю матэрыяльна-тэхнічнай базы, структурнае рэфармаванне ўсіх відаў музейнай дзейнасці, развіццё новых інфармацыйных тэхналогій і павышэнне прафесійнага патэнцыялу, а таксама рацыянальную камерцыялізацыю дзейнасці, накіраваную на павышэнне даходаў музейных устаноў.

У ліпені 2008 г. пры Нацыянальным гістарычным музеі быў створаны Цэнтр дзяржаўнага каталога Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь. Ён ажыццяўляе цэнтралізаваны ўлік асабліва каштоўных музейных прадметаў і калекцый музеяў Беларусі ў аўтаматызаваным рэжыме, а таксама метадычнае і лінгвістычнае забеспячэнне гэтай дзейнасці, у т. л. распрацоўку даведнікаў, слоўнікаў і стандартаў.

У дзяржаўнай праграме «Культура Беларусі», размеркаванай Саветам Міністраў Рэспублікі Беларусь на тэрмін з 2011 па 2015 г., галоўны акцэнт зроблены на павышэнне сацыяльнай і эканамічнай эфектыўнасці функцыянавання сферы культуры, інавацыйныя да яе падыходы. Перад музейнымі ўстановамі краіны праграма ставіць задачы прыцягнення пазабюджэтных сродкаў, стварэння апякунскіх саветаў, поўнай камп'ютарызацыі, адкрыцця новых стацыянарных экспазіцый у Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь і Белдзяржмузеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, запуску інтэрнэт-партала «Музеі Беларусі», правядзення нацыянальнага фестывалю «Інтэрмузей — Беларусь».

Першыя крокі па мадэрнізацыі музейнай дзейнасці паказалі, што без стварэння сучаснай заканадаўчай базы гэты працэс не будзе эфектыўны. Стала відавочна супрацьлегласць паміж сучаснымі прафесійнымі стандартамі музейнай работы і яе састарэлым юрыдычным падмуркам, а ў шэрагу выпадкаў адсутнасцю адпаведнай заканадаўчай базы ўвогуле.

Дзяржаўны абавязак захоўваць гістарычна-культурную спадчыну зафіксаваў артыкул № 15 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь. 4 ліпеня 1991 г. Вярхоўны Савет прыняў Закон Рэспублікі Беларусь аб культуры, які заклаў асноўныя прынцыпы культурнай дзейнасці ў краіне. 9 студзеня 2006 г. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь падпісаў закон «Аб ахове гістарычна-культурнай спадчыны», накіраваны пераважна на яе нерухомую частку. Прыняцце гэтага закона было выклікана неабходнасцю пазбавіцца ад недахопаў прававога рэгулявання, выяўленых у працэсе рэалізацыі нормаў закона «Аб ахове гістарычна-культурнай спадчыны», прынятага ў 1992 г.

З 5 верасня 1996 г. работа музеяў у краіне пачала рэгулявацца законам «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь», які пазней быў прыняты ў дзвюх новых рэдакцыях 12 снежня 2005 г. і 6 ліпеня 2011 г. Закон вызначыў напрамкі дзяржаўнай палітыкі ў сферы музейнай справы, сфармуляваў змест музейнай дзейнасці, зацвердзіў прынцыпова новыя канцэпцыі музея і музейнага фонду, дэклараваў цэнтралізаваны ўлік музеяў усіх формаў уласнасці і стварэнне дзяржаўнага электроннага каталога найбольш каштоўнай часткі Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь.

Апошняя рэдакцыя закона ўдакладніла тэрміны «музейны прадмет», «музейны фонд», «нематэрыяльная гістарычна-культурная каштоўнасць». Замацаваны новыя падыходы да рэгулявання міжнароднага супрацоўніцтва ў сферы музейнай справы. Упершыню атрымалі заканадаўчае забеспячэнне такія пытанні, як стварэнне рэестра музеяў краіны, дзейнасць Рэспубліканскай рады дырэктараў музея, асаблівасці прававога стану музеяў пад адкрытым небам і інш.

Пасля прыняцця закона «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь» пачалася распрацоўка механізму яго праваўжывання, які пра- дугледжвае неабходнасць змен у падатковым, крымінальным, адміні- страцыйным, грамадзянскім заканадаўстве, распрацоўку новых палажэнняў і інструкцый. Гэты працэс працягваецца і сёння. Прыняты ўказ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «Аб некаторых пытаннях перамяшчэння музейных прадметаў і (альбо) музейных калекцый праз мяжу Рэспублікі Беларусь» ад 10 ліпеня 2006 г., пастановы Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь «Палажэнне аб Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь» ад 10 чэрвеня 2006 г., «Палажэнне аб парадку работы наведвальнікаў музеяў з музейнымі прадметамі і (альбо) музейнымі калекцыямі» ад 3 жніўня 2006 г., інструкцыі Міністэрства культуры «Аб парадку стварэння і адкрыцця экспазіцый і выставаў музеяў» (2006), «Аб парадку камплектавання, унутрымзейнага ўліку і захавання музейных прадметаў і музейных калекцый, уключаных у Музейны фонд Рэспублікі Беларусь, навукова-дапаможных і сыравінных матэрыялаў» (2007), «Аб устанаўленні пераліку відаў культурных каштоўнасцей, якія вызваляюцца ад падатку на дабаўлены кошт пры іх увозе на тэрыторыю Рэспублікі Беларусь, а таксама пры рэалізацыі на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь» (2011). Усе гэтыя нарматыўныя акты юрыдычна аформілі і замацавалі асноўныя рэгламентуючыя нормы музейнай дзейнасці ў краіне.

На мяжы стагоддзяў адначасова з павышэннем патрабаванняў гра- мадства да музеяў, назіралася ўзмацненне канкурэнцыі на рынку культурных паслуг, што ўскладняла іх фінансавое становішча. Сёння музеі ўсё больш адчуваюць патрэбу ў дадатковых сродках для ўзбуйнення сваіх ка- лекцый, захавання і прэзентацыі публіцы сабранага з дапамогай новых адукацыйных тэхналогій. Аднак дзяржава не ў стане задаволіць усе гэ- тыя патрабаванні. Прагноз на будучыню таксама не надта аптымістычны, калі ўзяць пад увагу стабільную тэндэнцыю павелічэння колькасці музейных устаноў. Сёння амаль кожны населены пункт, кожны рэгіён імкнецца захаваць і паказаць сваю гісторыю і традыцыі ва ўласных музеях. А гэта патрабуе актыўнага пошуку сродкаў для іх эфектыўнай дзейнасці.

Нягледзячы на артыкул закона «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь», які дазваляе музеям займацца камерцыйнай дзейнасцю і атрымліваць спонсарскую дапамогу, а таксама давядзенне Міністэрствам культуры гадавых планавых паказчыкаў па аб'ёмах пазабюджэтных фінансавых паступленняў, вызначальную ролю для абсалютнай большасці музеяў Беларусі адыгрывае дзяржаўнае фінансаванне. Пазабюджэтныя сродкі складаюць у сярэднім 10—15 % ад іх бюджэту. Тым не менш камерцыялізацыя музейнай дзейнасці — прыкметная асаблівасць сённяшняга дня. Многія музеі Беларусі пачынаюць актыўна развіваць платныя паслугі,

займацца рэкламай, уводзіць у музейную інфраструктуру дадатковыя функцыі. Прыкладам найбольш плённага супрацоўніцтва музейнай сферы з бізнесам з'яўляецца рэгулярная падтрымка дзейнасці Нацыянальнага мастацкага музея, якую ажыццяўляе з 2001 г. кампанія «Брыціш амерыкэн табако». Гэты працэс, аднак, стрымліваецца з прычыны абмежаванай эканамічнай свабоды беларускіх музеяў і нераспрацаванага заканадаўства ў галіне эканамічных зносін. Напрыклад, для музеяў няма падатковых ільгот, існуе практыка абавязковага ліцэнзавання многіх відаў камерцыйнай дзейнасці, рэгламентацыя і планаванне платных паслуг музеяў, недахоп кваліфікаваных менеджараў і інш.

Як важны крок наперад на шляху пераадолення гэтых бар'ераў трэба разглядаць навукова-практычную канферэнцыю «Культурная спадчына, менеджмент, маркетынг. Іх роля ў развіцці музеяў», якая адбылася ў Беларускім дзяржаўным музеі народнай архітэктуры і побыту ў снежні 2009 г. Разам з прэзентацыяй лепшага вопыту выкарыстання сучасных маркетынгавых тэхналогій, прыёмаў менеджменту некамерцыйных устаноў у беларускай музейнай практыцы на ёй гучалі перасцярогі аб тым, што дзелавае актыўнасць музеяў, развіццё сферы культурнага адпачынку не павінны пераважаць над іх традыцыйнымі сацыяльнымі функцыямі, абавязкамі перад грамадствам. Прагнастычны аналіз сведчыць, што найбольш запатрабаваныя ў XXI ст. будуць тыя музейныя ўстановы, якія знойдуць гібкую мяжу, баланс паміж навукай, адукацыяй, з аднаго боку, і забавай, адпачынкам — з другога.

2. Музейная сетка Рэспублікі Беларусь сёння — гэта сукупнасць музейных устаноў розных профіляў, тыпаў, ведамаснага падпарадкавання і формаў уласнасці, якая гістарычна склалася на тэрыторыі краіны. Музейная сетка Беларусі ўвесь час расце. Кожны год на карце краіны з'яўляецца дзясятка новых музеяў і іх філіялаў. Новыя музеі ўзнікаюць не толькі ў сталіцы, але і ў рэгіёнах. Гэта — вынік іх культурнага самавызначэння, пошуку ўласнай ідэнтычнасці. Абагульненыя даныя аб музеях Беларусі збіраюцца і сістэматызуюцца ў рэестры музейных устаноў краіны. Найлепш вывучана частка музейнай сеткі Беларусі, падпарадкаваная Міністэрству культуры. Збудаваная згодна з адміністрацыйна-тэрытарыяльным прынцыпам, яна складаецца са 153 музеяў і 60 іх філіялаў, з якіх 13 маюць рэспубліканскае і 140 — рэгіянальнае (абласное, гарадское і раённае) падпарадкаванні. Гэтыя музеі займаюць 312 будынкаў.

Усю сукупнасць музеяў Беларусі можна структураваць па розных крытэрыях. *Крытэрыі профілю* музея паказвае тэндэнцыю стабільнага колькаснага і якаснага развіцця ў краіне традыцыйных профільных груп. Адначасова адбываецца далейшая профільная спецыялізацыя музеяў

адпавед- на больш вузкім навуковым дысцыплінам і сферам чалавечай дзейнасці. Усе музеі Міністэрства культуры размеркаваны па профільных групам наступным чынам: краянаўчыя — 50 %, гістарычныя — 23, мастацкія — 13, літаратурныя — 10, іншыя — 4 %.

Як бачна з прыведзеных лічбаў, палова ад агульнай колькасці музеяў Міністэрства культуры мае краянаўчы профіль. Абсалютная большасць іх была створана ў савецкі час адпаведна задачам і стандартам той эпохі. У 1990-я гг. у сувязі з трансфармацыямі ў грамадскім жыцці змяніўся статус краянаўчага музея. Масавай перапрафілізацыі гэтых музеяў, да чаго заклікалі найбольш радыкальныя рэфарматары, не адбылося. Іх дзейнасць паранейшаму мае комплексны характар, але змянілася сацыяльная роля. Паступова з прапагандысцкіх устаноў, дзе культура і асвета займалі падпарадкаванае становішча, краянаўчыя музеі пераўтвараюцца ў навукова-адукацыйныя цэнтры рэгіянальнай культуры.

Як адзін з прыкладаў — праца *Гомельскага-палаца-паркавага-ансамбля- Румянцавых-Паскевічаў*. Тут упершыню ў беларускай музейнай практыцы з мэтай пашырэння адукацыйна-рэкрэацыйных паслуг быў створаны аддзел турызму. Рэалізаваны шэраг наватарскіх выставачных праектаў, напрыклад «Таямніцы высокай моды» з удзелам В. Юдашкіна (2010).

На працягу 1990—2000-х гг. сфарміравалася новае аблічча *Віцебскага-абласнога-краянаўчага-музея*. У 1995 г. тут адкрылася стацыянарная экспазіцыя, прысвечаная Вялікай Айчыннай вайне, у 1998 г. — выстава «Старажытны Віцебск», у 2003 г. — экспазіцыя, якая распавядае пра прыроду краю.

У 1990-я гг. сучасны выгляд набыла экспазіцыя *Магілёўскага-абласнога-краянаўчага-музея-імя-Е. -Р. -Раманова*.

Да раённых краянаўчых музеяў новага пакалення адносяцца: *Краснапольскі-раённы-гістарычна-этнаграфічны-музей* (1991), *Івацэвіцкі-раённы гістарычна-краянаўчы музей* (1993), *Дрыбінскі раённы гістарычна-этнаграфічны-музей-(1995)*, *Хоцімскі-раённы-гістарычна-краянаўчы-музей* (1998), *«Пружанскі-палац»* (1999), *Чачэрскі-гістарычна-этнаграфічны-музей* (2004), *Добрушскі-раённы-краянаўчы-музей* (2005), *Шклоўскі-раённы-гістарычна- краянаўчы-музей* (2007). Яны пашыраюць сферу свайго ўплыву на мясцовую супольнасць і развіваюцца тэрытарыяльна. Сёння гэта ўжо не адзін музей, а кангламерат музеяў, якія адлюстроўваюць гістарычнае мінулае і прыродныя асаблівасці краю і дэманструюць разнастайнасць музейных формаў — ад традыцыйных калекцыйных музеяў да экамузеяў: *Музейны -комплекс-гісторыі і культуры Аришанишчыны, Барысаўскі -дзяржаўны- аб'яднаны -музей*.

Буйнейшы музей гістарычнага профілю паўстаў у краіне ў 1992 г., калі Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь надаў Дзяржаўнаму музею БССР статус нацыянальнага. Тады ж да **Нацыянальнага-гістарычнага- музея-Рэспублікі- Беларусь** у якасці філіяла далучылі Дом-музей І з’езда РСДРП, дзе неўзабаве з’явілася новая экспазіцыя, пазбаўленая старых ідэалагічных штампаў.

Значныя перспектывы развіцця маюць музеі гістарычнага профілю за кошт іх спецыялізацыі, напрыклад, стварэння археалагічных і этна- графічных музеяў і тых, якія з’явіліся на месцах падзей. **Музей-этнаграфіі-філіял- Магілёўскага-абласнога-краязнаўчага-музея-імя-Е.-Р.-Раманава** адкрыў стацыянарныя экспазіцыі «Зямлі роднай кругаварот» (1999) пра побыт сялян канца XIX — пачатку XX ст. і «Магілёў губернскі» (2004) пра жыццё гараджан у той жа час. Экспазіцыя **Мотальскага-музея- фальклору, этнаграфіі і -народнай-творчасці**, адкрытага ў 1995 г., накіравана на раскрыццё рэгіянальных адметнасцей матэрыяльнай і духоўнай культуры заходняй тэрыторыі Палесся. У 2008 г. адкрыўся новы раздзел экспазіцыі музея ў будынку ветранага млына, якая знаёміць з унікальнымі драўлянымі механізмамі, тэхналогіяй размолу зерня. Фарміраванню культурнага плюралізму, засваенню насельніцтвам каштоўнасцей сваёй і іншых культур рэгіёна спрыяе **Іўеўскі-музей-нацыянальных-культур**, адкрыты ў 2009 г.

Характэрнай адметнасцю апошняга часу было стварэнне **музеяў- гісторыі** гарадоў Беларусі — **Брэста** ў 1998 г., **Магілёва** ў 2002 г., **Наваполацка** ў 2008 г., **Оршы** ў 2008 г., **Гомеля** ў 2009 г., **Светлагорска** ў 2009 г.

Як і ў савецкі час, вялікая ўвага з боку беларускіх улад надавалася музейнай інтэрпрэтацыі падзей Вялікай Айчыннай вайны. Гэта праявілася ў шматлікіх юбілейных выставах, а таксама ў здзяйсненні такіх маштабных праектаў як «**5-ы-форт**»—**філіял мемарыяльнага-комплексу-«Брэсцкая крэпасць -герой»** (2000), **Гомельскі-абласны -музей -ваеннай -славы** (2005) з філіялам — **Музеём-крыміналістыкі** (2010), новы **Белдзяржмузей-гісторыі- Вялікай-Айчыннай-вайны**. Падзеі беларускай ваеннай гісторыі, аддаленыя ў часе, атрымалі больш сціплае экспазіцыйнае ўвасабленне, напрыклад у **Музеі-сядзібе-Т.-Касцюшкі**, адкрытым у 2004 г. ва ўрочышчы Мерачоўшчына Брэсцкай вобласці.

На мяжы стагоддзяў у Беларусі дынамічна развіваліся музеі мастацкага профілю. У 1992 г. паводле рашэння аблвыканкама ў помніку архітэктуры XIX ст. адкрыўся філіял Віцебскага абласнога краязнаўчага музея — **Віцебскі-мастацкі-музей**. У яго экспазіцыі прадстаўлены творы класікаў беларускага мастацтва (С. Заранкі, І. Хруцкага, В. Бялыніцкага-Бірулі, Ю. Пэна), выкладчыкаў і выпускнікоў Віцебскага мастацкага тэхнікума (В. Сухаверкава, В. Цвірко, І. Ахрэмчыка) і сучасных віцебскіх мастакоў.

Магілёўскі абласны-мастацкі-музей-імя-П.-В.-Масленнікава разгарнуў сваю першую сталую экспазіцыю ў 1994 г. у будынку былога Сялянскага банка (помніку архітэктуры пачатку XX ст.). У музеі прадстаўлены рэтраспекцыя творчасці народнага мастака П. В. Масленікава, прысвечаны яго памяці мемарыяльны пакой, тэматычная зала «Захаваная спадчына». Астатнія дзесяць залаў аддадзены пад часовыя выставы.

У 1997 г. быў адкрыты *Дом-музей-Марка-Шагала* ў яго бацькоўскім доме ў Віцебску. Экспазіцыя змяшчае прадметы побыту гараджан канца XIX — пачатку XX ст., а таксама фотаздымкі і копіі архіўных дакументаў, якія распавядаюць пра гады жыцця М. Шагала і яго сям’і ў Віцебску. У Арт-цэнтры Дома-музея рэгулярна праводзяцца выставы з уласнага фондавага збору, а таксама твораў сучасных беларускіх і замежных мастакоў. Міжнародную вядомасць атрымалі Шагалаўскія дні, якія штогод праводзіць Дом-музей.

У год адкрыцця Дома-музея Марка Шагала ў Мінску пачаліся работы па стварэнні *Музея-сучаснага-выяўленчага-мастацтва*. З моманту ўрачыстага адкрыцця ў 1998 г. музей быў арганізатарам альбо ўдзельнікам больш за 400 выставаў беларускіх і замежных мастакоў. У рамках папулярызацыі айчыннага мастацтва добра вядомымі сталі праграмы музея — «Новыя імёны», «Прадстаўляем рэгіён», «Новая калекцыя».

Падчас святкавання 200-годдзя з дня нараджэння мастака В. Ваньковіча ў Мінску адкрыўся новы *філіял-Нацыянальнага-мастацкага-музея Дом-Ваньковічаў.-Культура-і-мастацтва-першай-паловы-XIX-ст.* Аўтары яго праекта мелі на мэце аднавіць гарадскую сядзібу мастака як адзін з цэнтраў культурнага жыцця сталіцы, месца правядзення мастацкіх выставаў, літаратурных і музычных вечарын. У экспазіцыі музея прадстаўлены арыгіналы твораў сучаснікаў В. Ваньковіча — Я. Рустэма, Я. Дамеля, І. Хруцкага, А. Манюшкі.

Жаданне адкрыць музей у майстэрні, дзе народны мастак Беларусі З. Азгур працаваў апошнія адзінаццаць гадоў свайго жыцця, было выказана самім майстрам. Ён імкнуўся сабраць у майстэрні ўсе гіпсавыя арыгіналы сваіх работ. Таму ў 2000 г., калі *Мемарыяльны-музей-З.І.-Азгура-* адкрыўся для наведвальнікаў, у ім была найбольш поўна прадстаўлена яго творчая спадчына.

У 2002 г. адчынілі свае дзверы два рэгіянальныя мастацкія музеі. Экспазіцыя *Брэсцкага-мастацкага-музея*, створанага ў Паўднёвай казарме Брэсцкай крэпасці ў статусе філіяла абласнога краязнаўчага музея, дазваляе ўявіць шлях развіцця мастацтва на Брэстчыне ў XX — пачатку XXI ст. *Карцітая-галерэя Г.-Х.-Ваішчанкі-ў Гомелі* знаёміць наведвальнікаў з

творами народнага мастака Беларусі і іншымі выдатнымі прадстаўнікамі сучаснага айчыннага мастацтва.

У снежні 2010 г. пасля заканчэння рэстаўрацыі і музеефікацыі адбылося ўрачыстае адкрыццё **фміяла-Нацыянальнага-мастацкага-музея — зам-кавага-комплексу«Мір»**. Прыцягненню ўвагі з боку дзяржавы і шырокай публікі паспрыяла ўключэнне замкавага комплексу ў Спіс помнікаў сусветнай культурнай і прыроднай спадчыны ЮНЕСКА.

Да новых літаратурных музеяў Беларусі адносіцца **Музей-«Аконы» філіял-Літаратурнага-музея-Янкі-Купалы**, адкрыты ў 1992 г. да 110-годдзя песняра ў адноўленай сядзібе, якую арандавала яго маці і дзе ў поўнай **меры раскрыўся геній паэта. Музей-Максіма-Гарэцкага філіялДзяржаўнага-музея-гісторыі-беларускай-літаратуры**, адкрыўся ў 1993 г. у адноўленай бацькоўскай хаце пісьменніка ў в. Багацькаўка Мсціслаўскага раёна. Падчас святкавання 200-годдзя з дня нараджэння А. Міцкевіча, у 1998 г. на месцы яго нараджэння адкрыўся **Музей-сядзіба-«Завоссе» – філіялДзяржаўнага-музея-гісторыі-беларускай-літаратуры**. Ён уяўляе рэканструкцыю шляхецкага фальварка канца XVIII ст. У залах сядзібнага дома разгорнута літаратурна-дакументальная экспазіцыя «Вяртанне пана Тадэвуша», якая знаёміць з гісторыяй фальварка, дэманструе адноўленыя інтэр'еры сядзібы, малюе вобразы яе жыхароў. Адною з найважнейшых спроб ушанаваць памяць славітага беларускага пісьменніка з бліжэйшай да нас эпохі з'явілася адкрыццё новага **філіяла-Музейнага-комплексу-гісторыі-і-культуры Аршанішчыны—Музея-Уладзіміра-Караткевіча**. Гэта падзея была прымеркавана да святкавання 70-годдзя пісьменніка ў 2000 г. Класіку беларускай літаратуры прысвячаны **Музей-сядзіба-Васіля-Быкава**, адкрыты ў якасці **філіяла Ушацкага-музея-народнай-славыімя-У.Е.Лабанкаў** 2004 г.

Зусім нешматлікая ў Рэспубліцы Беларусь профільная група прыродазнаўчых музеяў. **Музей-прыроды-і-экалогіРэспублікі-Беларусь-(1992)**, які знаходзіцца ў падпарадкаванні Міністэрства прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя Рэспублікі Беларусь, увабраў прыродазнаўчыя калекцыі былога Дзяржаўнага музея БССР. лепшыя ўзоры флоры і фаўны Беларусі захоўваюцца ў **музеях-прыроды-нацыянальных-паркаў «Белавежская-пушча»-(1950),«Бярэзтскі-біясферны-запаведтк» (1960), «Прыпяцкі» (2001).**

Крытэрыі ведамаснай падпарадкаванасці дазваляе прыйсці да высновы пра рэзкае павелічэнне ў канцы XX — пачатку XXI ст. запатрабаванасці музея з боку розных дзяржаўных структур. У гэты час музейная сетка краіны павялічвалася пераважна за кошт разнастайных ведамасных музеяў, лепшыя з якіх наблізіліся па ўзроўні да музейных устаноў Міністэрства культуры. Усяго ў рэспубліцы каля 200 ведамасных музеяў.

Большасць з іх мае гістарычны профіль, прэзентуючы ў экспазіцыі біяграфію ўстановы-стваральніка альбо нейкай галіны. Да буйнейшых ведамасных музеяў Беларусі адносяцца *Музей-гісторыі-медыцыны-Беларусі-Міністэрства-аховы-здароўя-(1993)*, *Музей-сувязі-РУП-«Белтэлекам» (1993)*, *Музей-мастацтва-цацкі пры-Тэатры-цацак (1996)*, *Музей-Мінскага-аддзялення-Беларускай-чыгункі (1998)*, *Музей-пажарнай-і-аварыйна-выратавальнай-справы-МНС (2001)*, *Музей-крыміналістыкі-МУС (2001)*, *Музей-Нацыянальна-га-банка-Рэспублікі-Беларусь (2001)*, *Музей-ваеннай-гісторыі-Рэспублікі-Беларусь-Міністэрства-абароны і др.*

Арганічнай часткай музейнай сеткі Рэспублікі Беларусь з'яўляюцца музеі Міністэрства адукацыі, пераважная большасць якіх па-ранейшаму знаходзіцца ў сярэдніх навучальных установах. Іх каля 1,4 тыс. Арганізацыйна-метадычнае забеспячэнне работы музеяў школ і прафесійна-тэхнічных устаноў адукацыі ажыццяўляюць турысцка-экалагічныя цэнтры дзяцей і моладзі.

Крытэрыі формы ўласнасці дэманструе сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні, якія адбыліся ў беларускім грамадстве на працягу апошніх дваццаці гадоў. Ён дазваляе аналізаваць рост музейнай сеткі за кошт не толькі дзяржаўных, але прыватных музеяў. Новы маральна-палітычны клімат, які ўзнік пасля абвяшчэння Рэспублікі Беларусь, працэс дэмакратызацыі жыцця ў краіне не маглі не адбіцца на прыватным калекцыяніраванні. Нацыянальнае заканадаўства вызначыла статус прыватных музеяў Беларусі, падзяліўшы музейны фонд на дзяржаўную і недзяржаўную часткі. Першы музей як вынік прыватнай калекцыянерскай дзейнасці з'явіўся ў ліпені 1993 г. на падмурку збору вядомага віцебскага калекцыянера І. Д. Галькевіча. Экспазіцыя адзінага ў рэспубліцы *Музея-прыватных-калекцый-філіяла-Віцебскага абласнога-краязнаўчага-музея* займае чатыры залы і знаёміць наведвальнікаў з прадметамі побыту, археалогіі, нумізматыкай, пячаткамі, скульптурамі, значкамі, знакамі і жэтонамі розных дзяржаў і перыядаў. Літаратурная частка калекцыі прадстаўлена комплексам дакументаў і кнігамі з аўтаграфамі вядомых пісьменнікаў. Акрамя пастаяннай экспазіцыі, у музеі праходзяць выставы з прыватных збораў гараджан і фондаў Віцебскага абласнога краязнаўчага музея.

У 1994 г. у выніку намаганняў літаратара і прадпрымальніка Я. Д. Будзінаса адчыніла свае дзверы прыватнае ўнітарнае прадпрыемства *Музейны-комплекс-старажытных-народных-рамёстваў і тэхналогій-Дудуткі*. Сёння комплекс «Дудуткі», з'яўляючыся неад'емнай часткай турыстычнай інфраструктуры Беларусі, атрымаў міжнародную вядомасць. Адзіная ў краіне аптэка-музей была адроджана ў 1996 г. у памяшканні аптэкі Гродзенскага езуіцкага кляштара навукова-вытворчым кааператывам «Біятэст». У снежні

1999 г. у Старых Дарогах Мінскай вобласці адбылося адкрыццё *прыватнага-музея-А.-Я.-Белага*. Падмурак музея склала калекцыя па гісторыі і культуры Беларусі (жывапіс, графіка, скульптура, медалі, нумізматыка), якая стваралася ўладальнікам на працягу ўсяго жыцця. Экспазіцыя музея разгорнута ў васьмі залах і змяшчае каля 4 тыс. прадметаў.

Сведчаннем сацыяльна-эканамічных змен сталі таксама музеі, створаныя грамадскімі арганізацыямі Беларусі — Віцебскі-музей-воінаў-інтэрнацыяналістаў (1995), Музей-гісторыі-і-культурыяўрэяў Беларусі (2002), Музей-беларускіх-остарбайтэраў-фонду-«Узаемапаразуменне-і-прымірэнне» (2005), Музей-камсамольскага-і-маладзёжнага руху БРСМ (2005), Музей-авіяцыйнай-тэхнікі-Цэнтральнага-аэраклуба-ДТСААФ-у-г.-п.-Баравая-Мінскага-раёна (2009). З'явіліся таксама муніцыпальныя — Музей-гісторыі-горада-Мінска (2010) — і царкоўныя — Царкоўна-археалагічны-кабінет-Мінскай-духоўнай-акадэміі-ў Жыровічах (2001) — музеі.

*Крытэрыі спосабу захавання і прэзентацыі культурнай спадчыны сведчыць пра пераасэнсаванне, пашырэнне паняцця «музейны прадмет» і «музей». Гэты крытэрыі дазваляе выдзеліць музеі-запаведнікі, скансэны, экамузеі з асноўнай масы традыцыйных музейных устаноў і разглядаць іх як самастойныя тыпы музеяў, якія склаліся пад уплывам новага разумення помнікаахоўнай дзейнасці. Канец XX — пачатак XXI ст. былі часам плённага развіцця *Нацыянальнага-Полацкага-гісторыка-культурнага-музея-запаведніка*. У 1998 г. у яго складзе адкрыўся *Музей-традыцыйнага-ручнага-ткацтва-Паазер'я*, у 2004 г. — *Дзіцячы-музей*, у 2005 г. — *Прырода-экалагічны-музей*.*

У *гісторыка-культурным-запаведніку-«Заслаўе»* ў 1992 г. адчыніў свае дзверы *музейна-выставачны-комплекс*, дзе пачалі працаваць сталыя экспазіцыі «Зала габеленаў» і «Музыка вячорак», а таксама зала часовых выставаў. Адбылася музеефікацыя аб'ектаў *этнаграфічнага-комплексу* — млына, хаты завознікаў, кузні і свірна, дзе адразу ж пачаліся музейна-педагагічныя заняткі і тэатралізаваныя экскурсіі. У 2005 г. у складзе запаведніка адкрыўся *Дзіцячы-музей-міфалогіі-і-лесу*. Ідуць работы па музеефікацыі гарадзішча «Замэчак» і Заслаўскага замка.

Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 2 ліпеня 1993 г. «Аб мерах па адраджэнні гістарычна-культурнай спадчыны і развіцця г. Нясвіжа» была прынята прапанова Міністэрства культуры, Мінскага аблвыканкама і Нясвіжскага райвыканкама аб стварэнні на падмурку палаца-паркавага ансамбля і іншых помнікаў гісторыі і культуры горада *Нацыянальнага-гістарычна-культурнага-запаведніка «Нясвіж»*. Пры гэтым улічвалася выключная каштоўнасць, значнае месца і роля

старажытнага горада і помнікаў гісторыі, археалогіі, архітэктуры, што захаваліся ў ім у агульнанацыянальнай спадчыне. Сёння музей-запаведнік — гэта складаная сістэма аб'ектаў і ахоўных тэрыторый, аб'яднаных паміж сабою гістарычна, тэматычна і функцыянальна. У яго склад уваходзяць палаца-паркавы ансамбль XV—XIX стст., комплекс былога кляштара езуітаў XVI—XIX стст., паркавы комплекс «Альба» XVII—стст., тэрыторыя былога калегіума з ацалелымі будынкамі казармаў 18 ст., былы заезны двор XIX ст., будынак былой плябаніі XVII ст., гарадская ратуша з гандлёвымі радамі XVI—XVIII стст., Слуцкая брама XVI—XVIII стст., Дом рамесніка 1721 г., комплекс былога кляштара бенедыкцінак XVI—XVIII стст. У 2005 г. «Архітэктурна-культурны комплекс рэзідэнцыі роду Радзівілаў у Нясвіжы» быў уключаны ў Спіс помнікаў сусветнай культурнай і прыроднай спадчыны ЮНЕСКА.

На мяжы XX—XXI стст. супрацоўнікі *Беларускага-дзяржаўнага-музея-народнай-архітэктуры-і-нобыту* фарміравалі новыя экспазіцыйныя сектары «Паазер'е» і «Падняпроўе», частка якіх яшчэ знаходзіцца ў стадыі рэстаўрацыі.

Музейны фонд Беларусі з'яўляецца неад'емнай часткай нацыянальнай культурнай спадчыны, і яго ахова — гэта найважнейшы абавязак музея як сацыяльнага інстытута. У музеях падпарадкавання Міністэрства культуры захоўваецца каля 3 млн прадметаў калекцый асноўнага і каля 1 млн навукова-дапаможнага фонду. Штогод дзяржаўны музейны фонд павялічваецца на 2 %. Паказчыкам вывучанасці музейнага фонду, яго ўвядзення ў навуковае і культурнае абарачэнне з'яўляецца ўлік і навуковая інвентарызацыя музейных прадметаў. Паводле апошніх даных, навуковую інвентарызацыю прайшлі 54 % ад агульнай колькасці музейных прадметаў. Гэта значыць, што толькі крыху больш паловы дзяржаўнага музейнага фонду можа быць уведзена ў навуковы і культурны ўжытак. Інтэнсіфікацыя працэсу непасрэдна звязана са стварэннем электронных баз даных фондавых калекцый музеяў. Да гэтай справы прыступілі 54 дзяржаўныя музеі, якія перавялі на электронныя носбіты каля 5 % дзяржаўнага музейнага фонду. З іх 15 маюць уласныя сайты ў інтэрнэце. Ёсць сайты музеяў Мінскай і Гомельскай абласцей, дзе кожны музей мае ўласную старонку. Гэта і іншая інфармацыя пра айчыныя музеі з 2008 г. была аб'яднана ў партале «Музеі Беларусі». Вынікам укаранення новых інфармацыйных тэхналогій у музейную практыку павінна стаць адзіная агульная база даных, прадстаўленая ў інтэрнэце, — Дзяржаўны электронны каталог Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь.

Экспазіцыі дзяржаўных музеяў сістэмы Міністэрства культуры на працягу года ў сярэднім аглядаюць каля 4 млн чалавек, 46 % з якіх складаюць навучэнцы. Напярэдадні распаду Савецкага Саюза ў БССР гэты паказчык

складаў 3,5 млн, у сярэдзіне 1990-х гг. у Рэспубліцы Беларусь ён паменшыўся да 2,5 млн, але ўжо напрыканцы дзесяцігоддзя дасягнуў «савецкага» ўзроўню, пасля чаго ўвесь час павялічваецца. У экспазіцыйна-выставачнай музейнай прасторы краіны выкарыстоўваецца ў сярэднім 7 % ад агульнай колькасці дзяржаўнага музейнага фонду. Ва ўмовах абмежаванага дзяржаўнага фінансавання ў Рэспубліцы Беларусь прыярытэты аддаваліся найбольш значным стацыянарным экспазіцыйным праектам, рэалізаваным у Нацыянальным мастацкім музеі (2006), Мірскім і Нясвіжскім замках.

На працягу двух апошніх дзесяцігоддзяў сталае месца ў беларускай музейнай практыцы заняла новая дысцыпліна пад назвай «музейная педагогіка», якая трактуе музей як месца дыялогу культур, а наведвальніка як раўнапраўнага суб'екта, партнёра. Сучасны музей не з'яўляецца пасіўным адлюстраваннем культуры — ён актыўна ўключаны ў культурнае жыццё грамадства і нават фарміруе яго. Акывізацыя культурнай, асветніцкай, адукацыйнай ролі музея знайшла адлюстраванне ў практычнай дзейнасці шматлікіх беларускіх музеяў, якія распрацоўваюць новыя формы камунікацыі — музейна-педагагічныя заняткі, праграмы і нават аўтарскія арыгінальныя методыкі па рабоце з асобнымі катэгорыямі наведвальнікаў. Найбольш распрацавана сістэма ўзаемадзеяння музея з вучнёўскай аўдыторыяй.

Вялікай папулярнасцю сярод жыхароў Беларусі і турыстаў карыстаюцца фестываль арганнай музыкі «Званы Сафіі» ў Нацыянальным Полацкім музеі-запаведніку, фестываль этнічнай музыкі «Сымон-музыка» на Стаўбцоўшчыне, што праводзіцца Літаратурным музеем Якуба Коласа, канцэрты класічнай музыкі ў Нацыянальным мастацкім музеі. Асаблівасцю асветніцкай работы *Музея-гісторыі-тэатральнай-і-музычнай-культуры-Рэспублікі-Беларусь* (2002) з'яўляецца яе тэатралізаванасць — правядзенне батлеечных спектакляў, праслухоўванне музычных твораў, тэатральныя і літаратурныя вечарыны ў *філіяле-музея — Гасцёўні-Уладзіслава-Галубка*. Новымі прыкметамі музейнага жыцця сталі нетрадыцыйныя формы работы з наведвальнікамі, накіраваныя «Ночы музеяў», якая звычайна прымяраецца да Міжнароднага дня музеяў, што святкуецца штогод 18 мая, музейныя фестывалі і святы.

У музеях, падпарадкаваных Міністэрству культуры, працуюць каля 3 тыс. чалавек, з якіх трэцюю частку складаюць навуковыя супрацоўнікі. Іх мэтанакіраваная падрыхтоўка па спецыяльнасці «Музейная справа і ахова гістарычна-культурнай спадчыны» вядзецца з 1992 г. — у Беларускай дзяржаўнай універсітэце, з 1994 г. — у Беларускай дзяржаўнай універсітэце культуры і мастацтва, з 2001 г. — у Віцебскім дзяржаўным універсітэце імя П. М. Машэрава з прысваеннем ступеней бакалаўра і магістра. Падрыхтоўку кадраў вышэйшай кваліфікацыі ажыццяўляе аспірантура па спецыяльнасці

«Музеязнаўства. Кансервацыя і рэстаўрацыя гісторыка-культурных аб'ектаў». Пачынаючы з 1994 г. у рамках двухгадовай школы музейлогіі перападрыхтоўка практыкуючых музейных супрацоўнікаў з прысваеннем кваліфікацыі «музеязнаўца» праходзіць у Інстытуце культуры Беларусі. З 2008 г. у Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў рыхтуюць кадры па спецыяльнасці «рэстаўратар жывапісу».

Галоўнай пляцоўкай міжнароднага музейнага супрацоўніцтва ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляецца Беларускі нацыянальны камітэт Міжнароднага савета музеяў (ICOM), створаны ў лютым 1999 г. на канферэнцыі музейных работнікаў Беларусі ў Мінску.

Прызнаным лідэрам сярод музеяў Беларусі ў галіне міжнароднага супрацоўніцтва на мяжы стагоддзяў стаў Нацыянальны мастацкі музей. Апошнім часам яго кіраўніцтва падпісала дагаворы аб супрацоўніцтве з Эрмітажам, Траццякоўскай галерэяй, Каралеўскім замкам на Вавелі, Венскім мастацка-гістарычным музеем, Нацыянальным музеем Тайваня і інш.

Да ключавых праблем музейнай справы Беларусі на мяжы XX і XXI стст., якія адначасова ўтвараюць праблемнае поле сучаснай айчынай музейлогіі, адносяцца:

1. Развіццё музейнай сеткі:

- яе версіфікацыя, з'яўленне новых тыпаў музеяў і ўдасканаленне старых;
- развіццё прыватнага і грамадскага сектара ў музейнай сферы;
- развіццё гарызантальных сувязей музеяў, удасканаленне сістэмы кіравання музейнай справай, пашырэнне інфармацыйных магчымасцей беларускіх музеяў.

2. Матэрыяльна-тэхнічная база музеяў:

- развіццё і ўмацаванне музейнай інфраструктуры (дарогі, добраўпарадкаванне будынкаў, стварэнне інфармацыйных службаў, рэкрэацыйных і гандлёвых зон);
- рэканструкцыя старых музейных будынкаў і прыстасаванне іх пад музейныя патрэбы;
- узвядзенне новых музейных будынкаў, распрацоўка крытэрыяў развіцця спецыфічна музейнай архітэктуры;
- сістэмы аховы, распрацоўкі тыпавога фондасховішча музея і сістэмы жыццязабеспячэння музейных прадметаў;
- мадэрнізацыя тэхнічнага абсталявання музеяў, у тым ліку іх камп'ютарызацыя і інтэрнэтызацыя.

3. Дзяржаўная фінансавая палітыка ў дачыненні да музеяў:

- дзяржаўнае фінансаванне базавых музейных функцый, уключаючы камплектаванне асноўнага фонду;

- стварэнне рынкавых гаспадарчых механізмаў, якія б стымулявалі творчую актыўнасць музеяў;
- змяненне падатковай палітыкі ў дачыненні да музеяў, фарміраванне сістэмы падатковых ільгот;
- фінансаванне міжнароднага супрацоўніцтва музеяў, іх удзел у між-народных арганізацыях і асацыяцыях;
- стымуляванне творчасці музейных супрацоўнікаў і заахвочван-ня іх;
- укараненне праектных метадаў фінансавання музейнага працэсу;
- камерцыялізацыя асобных формаў музейнай дзейнасці.

4. Захаванне, вывучэнне і выкарыстанне Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь:

- развіццё камп'ютарных тэхналогій у музейнай практыцы, музейная інтэрнэтызацыя, інтэграцыя існуючых музейных інфармацыйных рэсурсаў у нацыянальны інтэрнэт-партал;
- стварэнне дзяржаўнага зводнага каталога музейных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, асноўныя кірункі яго дзейнасці;
- развіццё прэвентыўнай кансервацыі і рэстаўрацыі музейных прадметаў, стварэнне рэспубліканскага цэнтра музейнай кансервацыі і рэстаўрацыі, а таксама нацыянальнай школы па падрыхтоўцы музейных кансерватараў і рэстаўратараў;
- распрацоўка рэспубліканскай праграмы камплектавання Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь і прыярытэтнае накіраванне на набыццё асабліва каштоўных рэчаў музейнага значэння цэнтралізаваных дзяржаўных сродкаў, арганізацыя рэспубліканскага фонду з рэгіянальнымі прадстаўніцтвамі па камплектаванні асабліва каштоўных помнікаў гісторыі і культуры;
- актывізацыя цыркуляцыі музейных прадметаў, іх шырокай прэзентацыі шляхам экспанавання на пастаянных і часовых музейных экспазіцыях;
- развіццё выставачнай дзейнасці музеяў як на ўзроўні ўнутраных, так і на ўзроўні знешніх карпаратыўных праектаў;
- стварэнне сістэмы музейнай індустрыі па праектаванні і вырабе фондавага і экспазіцыйнага абсталявання;
- маніторынг захавання Музейнага фонду і ажыццяўленне сістэмы мер па забеспячэнні яго бяспекі.

5. Музейна-камунікатыўная палітыка:

- развіццё актыўных сувязей музеяў з рознымі грамадскімі інстытутамі, у тым ліку з адукацыйнымі, фарміраванне эфектыўнай сістэмы сацыяльнага партнёрства;

- стварэнне адукацыйных праграм для розных катэгорый наведвальнікаў, іх далучэнне, перш за ўсё моладзі, да розных музейных інтэграцыйных праграм і праектаў;

пашырэнне кола музейных наведвальнікаў за кошт патэнцыяльнай і мэтавай аўдыторыі;

сістэма інфармавання грамадскасці пра дзейнасць музеяў, выкарыстанне сродкаў масавай інфармацыі, рэкламы і ўнутраных музейна-камунікатыўных каналаў;

выкарыстанне магчымасцей музеяў ва ўнутраным і міжнародным турызме. Разгляд музейных устаноў як арганічнай часткі турысцкіх маршрутаў;

- развіццё міжнародных сувязей і супрацоўніцтва ў межах розных помнікаахоўных арганізацый, у т. л. Міжнароднага савета музеяў;

- выкарыстанне навуковага патэнцыялу музеяў для ідэнтыфікацыі і папулярызацыі нацыянальнай культурнай спадчыны;

- удасканаленне музейнага сервісу.

6. Фарміраванне музейнага лідэрства і прафесіяналізму:

- стварэнне сістэмы музейнай акрэдытацыі, якая накіравана на павышэнне прэстыжу музейных устаноў, удасканаленне іх арганізацыйнай структуры, стымуляванне творчага патэнцыялу і павышэнне прафесійных стандартаў;

- развіццё музейнага менеджменту і стварэнне дзяржаўнай праграмы па фарміраванні музейнага лідэрства;

- удасканаленне сістэмы прафесійнай падрыхтоўкі і перападрыхтоўкі музейных спецыялістаў;

- развіццё базавых музеалагічных ведаў для ўдасканалення музейнай практыкі, фарміраванне беларускай музеалагічнай навуковай школы.

7. Паляпшэнне нарматыўна-прававой базы:

- удасканаленне закона «Аб музеях і музейным фондзе Рэспублікі Беларусь» згодна з сучаснымі міжнароднымі музейнымі стандартамі;

- распрацоўка і ўкараненне сістэмы нарматыўна-прававой дакументацыі ў адпаведнасці з новымі палажэннямі Закона;

- прававое рэгуляванне музейнай дзейнасці ў кантэксце помнікаахоўнага заканадаўства.

ТЕМА 3. КЛАССИФИКАЦИЯ И ТИПОЛОГИЯ МУЗЕЕВ

1. Потребность в классификации музеев. Системы классификации музеев и их характеристика.

2. Профильные группы музеев.

3. Комплексные музеи.

1. Вопросы классификации и типологии музеев – наиболее важные проблемы музееведения. Их изучение позволяет специалисту ориентироваться в многообразном музейном мире, оптимально организовать научно-исследовательскую работу, упорядочивать и регулировать процессы, протекающие в музейной среде.

Музеи различной направленности начинают выделяться в XVIII в. в связи с дифференциацией знания и становлением новых научных дисциплин. Необходимость систематизации музеев появилась в результате развития музейного мира, когда резко возросло число музеев и зародились разнообразные формы музейных учреждений.

В нашей стране организационно-управленческая потребность в классификации музеев впервые возникла в 1920-е гг. во время формирования государственной музейной сети. В этот период сложилась систематизация музеев, учитывавшая профиль, статус, ведомственную принадлежность. Тем не менее, всеобъемлющей классификации не создано до сих пор. Она невозможна в силу разнообразия музеев и постоянно меняющихся условий их деятельности.

Научная классификация музеев – это система группировки по признакам, существенным для организации и развития музейной сети. Современное музееведение выделяет несколько **систем классификации музеев**:

1. Типы музеев по общественному назначению (доминирующему направлению деятельности и адресату).
2. Типы музеев по характеру хранимого наследия.
3. Группы музеев по принадлежности к определенному собственнику.
4. Группы музеев по масштабу деятельности (административно-территориальному признаку).
5. Группы музеев по статусу (статусной позиции).
6. Группы музеев по профилю.

Рассмотрим данные системы подробнее.

1. Типология музеев **по общественному назначению** была принята в советском музееведении и связана с основной категорией посетителей, с которой работает музей: специалисты, широкий круг экскурсантов, учащиеся, дети. Данная типология включает:

- научно-исследовательские музеи;
- учебные музеи;
- научно-просветительские музеи;
- детские музеи.

Установление принадлежности музея к определенному типу

происходит в зависимости от выполнения музеем своих социальных функций и приоритета в деятельности. *Исследовательские музеи* создаются обычно при научных учреждениях. Коллекции таких музеев служат базой для проведения научных исследований.

Учебные музеи нацелены на выполнение образовательной функции. Как правило, они создаются при школах, вузах и других учебных заведениях. Такого рода музеи формируют коллекции, помогающие приобрести необходимые навыки в образовательном процессе.

Просветительские музеи (наиболее массовые музеи) ориентированы на посетителей всех возрастов, социальных групп. Основная задача их деятельности заключается в организации работы с посетителями, проведении рекреационной работы. Эти музеи в полной мере общедоступны.

Детские музеи ориентированы на специфическую детскую аудиторию, психологические и возрастные особенности детей. С развивающей целью в экспозиции таких музеев включают экспонаты, которые можно потрогать, привести в движение, использовать в игре и тому подобное.

Первым детским музеем, появившимся в мировой музейной практике, принято считать основанный в 1899 г. Бруклинский музей (США). В России прообразом такого музейного учреждения стал детский клуб, организованный в 1905 г. группой педагогов во главе с С.Т. Шацким, Л.К. Шлегер и А. У. Зеленко с целью культурно-просветительской работы с детьми из малообеспеченных семей. Зеленко стал автором неосуществленного проекта Детского музея-дворца с отделами «света и тьмы», «шумов и музыки», «смешных и вкусных вещей» (1926).

2. **Типы музеев по характеру хранимого наследия.** Эта классификация возникла в 1960–1980-е гг. в связи с развитием сети музеев-ансамблей, музеев-заповедников. В соответствии с ней выделяют музеи коллекционного и ансамблевого типов. К *коллекционным музеям* относятся музеи, основой деятельности которых выступают собрания движимых материальных предметов. Этот тип музея сформировался первым и на протяжении XVIII – начала XX в. безраздельно господствовал в музейном мире России.

Музеи *ансамблевого типа* осуществляют функцию документирования посредством сохранения недвижимых памятников, интерьеров, ландшафтов. К ним можно отнести музеи, основные усилия которых направлены на сохранение сложившейся природной и культурно-исторической среды (музеи-заповедники, дворцы-музеи, музеи-усадьбы и тому подобное).

Таким образом, типология музеев направлена на выявление групп сопоставимых музеев. Это позволяет координировать работу музеев одного типа, поскольку принадлежность к тому или иному типу оказывает влияние

на комплектование фондов, построение экспозиций и другие виды музейной деятельности.

3. **Группы музеев по принадлежности к определенному собственнику.** Развитие музейной сети привело к усложнению классификаций. Если в советское время функционировали только государственные, ведомственные (по сути являвшиеся тоже государственными) и общественные музеи (музеи комсомола, партии, боевой и трудовой славы), то на современном этапе картина выглядит намного сложнее. Современное законодательство разделяет все музеи на государственные и негосударственные.

Государственные музеи – собственность государства и финансируются из государственного бюджета. *Ведомственные музеи* также финансируются из государственного бюджета, но посредством соответствующих министерств и ведомств.

Общественные музеи организуются по инициативе общественности, действуют на средства их основавших общественных организаций, под научно-методическим руководством государственных музеев. Создаются при органах культуры, организациях, предприятиях. В их фондах чаще преобладают материалы, связанные с местной историей.

В основе *частных музеев* лежат собрания, принадлежащие частным лицам, но доступные для осмотра. Возрождение частных музеев происходило в 1990-х гг.

4. К группам музеев **по масштабу деятельности** можно отнести музеи: национальные, республиканские, областные, районные и городские. Классификация связана с административно-территориальным признаком деятельности музея и его значением – общегосударственным, региональным, местным.

5. **Группы музеев по статусу** (статусной позиции). Статус музея определяет положение музея в музейной иерархии, круг его особых прав и обязанностей. В этой классификации выделяют **головные музеи** (координируют деятельность определенной профильной группы музеев), *филиалы музеев* и *музеи-заповедники*.

6. Наиболее универсальной является классификация музеев по **профилю**. Она отражает связь музеев с определенной отраслью научного знания, производственной деятельности, видом искусства, отраслью культуры или производства. Профиль музея определяет состав коллекций, тематику экспозиций, содержание научных исследований и оказывает влияние на основные направления и формы музейной деятельности.

2. Развитие науки, культуры и производства приводит к выделению новых профильных дисциплин, что соответственно отражается и на данной классификации - профильных групп становится все больше. При всех

сложностях создания полноценной классификации можно выделить **следующие профильные группы музеев:**

I. *Гуманитарные музеи:* исторические музеи, музеи искусства (художественные, театральные, музыкальные, музеи киноискусства), литературные музеи.

II. *Естественнонаучные музеи:* биологические (ботанические, зоологические, музеи живых объектов), геологические (палеонтологические, минералогические), музеи почвоведения.

III. *Музеи науки и техники* (научно-технические музеи): многопрофильные (политехнические) музеи, отраслевые музеи.

В зависимости от структуры профильной дисциплины или отрасли знаний музеи разделяются на профильные группы, внутри которых можно выделить более узкую специализацию. Впоследствии эти подгруппы могут преобразоваться в новую профильную группу музеев.

I. Наиболее многочисленной группой гуманитарных музеев считаются **исторические музеи** (составляют более 34 %). Их коллекции документируют историю человечества с древнейших времен, могут включать материал по истории человечества в целом, ориентироваться только на национальную историю, могут быть и узкоспециализированными.

В целом исторические музеи подразделяются на общеисторические (вся история человечества); национальной истории (история отдельных стран); региональной истории (история отдельного края); узкоспециализированные: военно-исторические, этнографические, историко-бытовые, археологические, музеи истории религии и так далее.

Следующей по численности профильной группой являются **художественные музеи**. Составляют более 17 % всей музейной сети. Они хранят коллекции, документирующие историю развития изобразительного искусства, призваны удовлетворять эстетические потребности человека.

Среди музеев этой профильной группы выделяют музеи изобразительного искусства (в целом), национального, зарубежного искусства; музеи слепков (возникли в XVI в. в Европе как собрания точных воспроизведений предметов декоративно-прикладного искусства и скульптуры); музеи декоративно-прикладного искусства; художественно-промышленные музеи; музеи народного искусства, мемориальные музеи выдающихся художников (дома-музеи, музеи-квартиры, музеи-мастерские).

На третьем месте находится профильная группа **литературных музеев** (14 %). Литературные музеи – это музеи, специализирующиеся на сборе, хранении и экспонировании материалов, связанных с историей литературы и творческого процесса:

- историко-литературные музеи документируют материалы,

характеризующие развитие литературы;

- монографические литературные музеи – содержат только тематические коллекции и не включают мемориальные комплексы;
- литературно-мемориальные музеи включают в себя мемориальные комплексы (усадьбы, дома, квартиры, кабинеты) и личные вещи писателей, а также литературную экспозицию, рассказывающую о жизненном и творческом пути писателя.

К отдельной подгруппе искусствоведческих музеев можно отнести **музеи театрального и музыкального искусства** (составляют 2 %). Театральные музеи – документируют историю театра и театрального искусства.

II. **Естественнонаучные музеи** документируют процессы, происходящие в природе, в том числе в ходе взаимодействия человека и общества с окружающей средой.

Выделяют *комплексные музеи*, ведущие коллекционирование сразу по нескольким естественнонаучным направлениям; и музеи, имеющие коллекции в рамках отдельной дисциплины: *биологические* (ботанические, зоологические), *геологические* (палеонтологические, минералогические), *музеи почвоведения, медицинские* и так далее.

На современном этапе активно развиваются музеи «живых объектов» (музеи-аквариумы, музеи-террариумы, музеи-дендрарии, ботанические сады, зоопарки), национальные парки и тому подобное.

Сельскохозяйственные музеи – это группа музеев, как правило, естественнонаучного профиля, собрания которых документируют историю развития и современный уровень сельского хозяйства и сельскохозяйственного производства в целом или его отдельных отраслей. При экспонировании сельхозтехники музей может быть отнесен к группе технических музеев.

III. Профильная группа **музеев науки и техники** (научнотехнических музеев) документирует историю развития и современное состояние науки и техники (или отдельных технологий) и их влияние на эволюцию человеческого общества. Это профильная группа музеев не многочисленна.

Многопрофильные музеи документируют историю науки и техники в целом; отраслевые музеи – отдельной отрасли науки, техники и технологии, промышленного производства: музеи *связи; авиации; транспорта* и др.

Промышленные музеи документируют историю развития и современное состояние отраслей производства (ремесленного, кустарного, мануфактурного и фабрично-заводского), отдельных предприятий. Включают собственно промышленные и художественно-промышленные музеи, музеи истории предприятий, музеефицированные промышленные объекты.

3. Следует принять во внимание, что любая классификация условна, и

многие музеи можно отнести к нескольким профильным группам. Музеи, совмещающие признаки двух и более профилей, а иногда профильных групп (историко-архитектурные, литературно-художественные музеи), принято определять как комплексные.

Комплексные музеи – музеи, собрания которых документируют социально значимые феномены, относящиеся к разным профильным дисциплинам. В их коллекциях представлены источники различных отраслей знания. Деятельность такого рода музея может быть представлена комплексом гуманитарных и естественнонаучных (как в краеведческих музеях), только гуманитарных (историко-художественные, историкоархитектурные, литературно-художественные и другие музеи), или только естественнонаучных дисциплин (музеи науки и техники, политехнические музеи и так далее).

Комплексные музеи – многочисленная и постоянно растущая группа, к которой относится большинство краеведческих музеев, ансамблевых и средовых музеев, музеев-заповедников, экомузеев.

Наиболее распространенный вид комплексных музеев - **краеведческие музеи**. Краеведческие музеи документируют особенности природного развития, истории, хозяйственной жизни, культуры и быта определенной территории или населенного пункта (республики, края, области, района, города, села). Краеведческие музеи – самая массовая и активно развивающаяся группа в музейной сети.

К комплексным музеям можно отнести и большую часть мемориальных музеев. Как и краеведческие они не являются профильными группами, выделены в отдельную группу не по связи с определенной отраслью, а в связи с общими особенностями документирования.

Среди современных мемориальных музеев преобладают такие виды, как музеи-мастерские, музеи-квартиры, дома-музеи, музеи-усадыбы. В последние десятилетия XX в. в связи с тенденцией к комплексному сохранению среды многие мемориальные музеи стали многопрофильными и получили статус музеев-заповедников.

Особое место в музейном и образовательном пространстве занимают школьные музеи. **Школьный музей** (музей образовательного учреждения) - это центр краеведческой, музейно-педагогической работы в школе, основными элементами которого являются музейное собрание, экспозиция и музейный актив. В школьном музее осуществляется сотворчество детей и взрослых (учителей, родителей, общественности) в процессе комплектования, учета, хранения и использования музейных коллекций. **Школьный музей** - это общественная организация, возникающая при взаимном сотрудничестве детей и взрослых, в результате их взаимодействия. Впервые

термин «школьный музей» был употреблен в 1913 г. учителем истории из Казани. По мнению организатора, целью создания такого рода музея являлось изучение курса истории.

Таким образом, предложенная классификация музеев не окончательная. Вопрос о выделении некоторых групп музеев (технических музеев из естественнонаучных, промышленных и сельскохозяйственных музеев) до сих пор остается дискуссионным, несмотря даже на организационное оформление определенных профильных групп. Классификации музеев различны и в различных национальных традициях музееведения.

ТЕМА 4. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ МУЗЕЙНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

4.1. НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА МУЗЕЕВ

1. Задачи и направления научно-исследовательской работы.

2. Изучение музейных памятников. Музееведческие поиски. Консервация и реставрация музейных предметов.

3. Формы презентации и публикации музейных исследований.

1. Научно-исследовательская работа в музее – одно из ведущих направлений деятельности музея, связанное с накоплением, обработкой и введением в научный и общекультурный оборот материальных и нематериальных объектов наследия.

Научно-исследовательская деятельность решает **задачи**, которые определяются следующим образом:

- изучение процессов, связанных с обработкой музейных коллекций (музееведческие задачи);
- исследование музейных предметов как источников знания (источниковедческие задачи);
- отраслевые задачи, которые в основном совпадают с задачами других научно-исследовательских учреждений.

2. Научно-исследовательская деятельность музеев – основа функционирования, одно из ведущих направлений деятельности любого музея. Она развивается в **двух направлениях**: 1) изучение музейного собрания и памятников; 2) музееведческие изыскания.

Первое направление характеризуется тем, что ориентировано на выявление документирующих свойств музейных предметов и их значения для развития профильных дисциплин музея. Иными словами, музейные предметы в этих исследованиях изучаются с точки зрения того нового знания, которое они могут дать профильной научной дисциплине. Музейные исследования по научным дисциплинам, как правило, направлены на возможность их дальнейшего использования в музейной работе. Первостепенны

для музеев проблемы, связанные с изучением музейных предметов и среды их бытования, а также вопросы, способствующие постоянному пополнению фондов, максимально продолжительному хранению и эффективному использованию собранных материалов.

Музееведческие исследования призваны формировать новые знания в области теории и методики сбора, хранения, обработки и использования музейных предметов. В этой сфере выделяют следующие **направления исследовательской деятельности музеев**:

- формирование научной концепции музея;
- методологические разработки в культурно-образовательной деятельности музеев;
- исследования в области хранения и охраны фондов;
- научное проектирование экспозиций и выставок;
- исследования в области музейной коммуникации;
- изучение истории музейного дела;
- общетеоретические исследования музееведческого характера.

Охарактеризуем часть из музееведческих исследований.

А) Разработка научной концепции музея представляет собой всестороннее обоснование целей и задач создания, функционирования и развития музея, а также способов и средств их реализации.

Б) Исследования в области хранения и охраны музейных фондов направлены, прежде всего, на выработку оптимальных условий обеспечения физической сохранности музейных предметов и могут непосредственно осуществляться только в тех музеях, где есть соответствующее оборудование и специалисты: реставраторы, препараторы, таксидермисты.

Консервация – сохранение предметов путем создания определенного режима хранения, тормозящего процессы их собственного старения (температурно-влажностного, светового, биологического режимов); а также путем активного пресечения разрушительных процессов с последующим укреплением предметов.

Реставрация – восстановление облика предмета, максимально приближающегося к первоначальному, посредством устранения искажений предмета, произошедших в результате его естественного старения, нанесенных повреждений или преднамеренных изменений.

В) Исследования в области истории, теории и методики музейного дела могут проводиться в каждом музее, но на практике ими занимаются в основном крупные музеи, имеющие для этого необходимый опыт и кадры. Кроме того, общие проблемы музееведения изучаются специализированными научными учреждениями (научно-исследовательскими институтами и кафедрами высших учебных заведений).

Научно-исследовательская работа в музеях нуждается в правильной организации и планировании, чтобы отдельные темы согласовывались между собой, становясь звеньями единой цепи проблем, решение которых имеет большое значение для развития музея. Важно, чтобы научные исследования были связаны с концепцией музея. В концепции музея должны находить отражение планы научно-исследовательской работы. Сроки такого планирования определяются «объемностью» и сложностью темы, новизной задачи. Перспективное планирование отечественных государственных музеев составляется на срок до 5 лет.

Музеи отличаются от прочих научных учреждений формами публикации результатов своих исследований. Сложился ряд специфических форм для введения в научный оборот результатов научно-исследовательской деятельности музея.

3. Важнейшая форма публикации результатов исследования музейного собрания – **музейная экспозиция** и **выставка**. Экспозиция представляется как синтез результатов: научной обработки музейных предметов, коллекций; изучения объектов и явлений в предметной области; трактовки результатов научной обработки музейного собрания и результатов научно-исследовательской работы по изучению процессов и явлений в предметной области. Здесь музейная экспозиция выступает как основа для реализации образовательной и воспитательной функций музея, как база для массовой научно-просветительской работы.

Для публикации результатов своих исследований музеи используют и традиционные общепризнанные формы: проблемные сборники трудов, монографии, отчеты об экспедициях, научно-популярные брошюры, а также каталоги коллекций, путеводители по фондам и экспозициям.

В публикации результатов научно-исследовательской деятельности современные музеи активно задействуют новые информационные технологии. Среди CD-ROM публикаций о российском и мировом культурном наследии, появившихся на современном этапе, можно встретить путеводители по музеям; каталоги музейных коллекций; художественные альбомы; научные монографии; энциклопедии и многое другое.

Итак, научная направленность исследовательской деятельности музеев широка и многообразна. И успешная жизнедеятельность музеев в значительной степени зависит от продуманной программы реализации музейных исследований.

4.2. ФОНДОВАЯ РАБОТА МУЗЕЕВ

1. *Требования к музейным фондам. Направления фондовой работы. Понятие о музейном предмете и их типах.*

2. *Определение музейной ценности предметов. Основной и научно-вспомогательный фонды музея. Музейная коллекция.*

3. *Комплектование музейных фондов, его цель, способы и формы реализации.*

4. *Учет музейных фондов.*

5. *Хранение музейных предметов: задачи, режим, системы хранения.*

1. Понятием **«фонды музея»** обозначают всю научно организованную совокупность материалов, принятых музеем на постоянное хранение. При этом они могут находиться не только в фондохранилище и экспозиции, но и быть переданными на экспертизу или реставрацию, а также во временное пользование другому учреждению или музею.

Музейные фонды должны отвечать **следующим требованиям**: содержать профильные музею предметы; находящиеся в фондах музейные предметы должны соответствовать уровню развития профильной науки и музееведения; фонды должны постоянно, непрерывно и целенаправленно пополняться; должны быть научно организованы.

Фондовая работа в музее многогранна и включает в себя такие **направления**: сохранение, изучение и использование музейных предметов.

Основу музейных фондов составляют музейные предметы (МП). **Музейный предмет** – одно из центральных понятий музееведения. Разработка теоретического обоснования МП проводилась исследователями с момента развития музееведения. Непосредственно сам термин *музейный предмет* появился в начале 1930-х гг. в трудах Н. М. Дружинина. На практике он применяется с 1950-х гг. с выходом «Основ советского музееведения». В отношении к фондовой работе более широким понятие стало в 60 – 70-е гг. прошлого века.

Музейный предмет – движимый объект культурного и природного наследия, первоисточник знаний и эмоций, изъятый из среды бытования или музеефицированный вместе с фрагментом среды и включенный в музейное собрание. Обладает значимым для социума информационным потенциалом, музейной ценностью и свойствами музейного предмета.

Исходя из современных музееведческих тенденций можно выделить следующие типы музейных предметов:

> **Вещественные источники** – памятники материальной культуры (орудия труда, средства передвижения, предметы быта и другое). Здесь информация передается через материальную сторону предмета: форму, устройство, материал, способ изготовления, назначение (утилитарное, эстетическое). Виды вещественных источников подразделяются по материалу изготовления (металл, дерево, стекло, ткани и так далее) и функциональному

назначению (нумизматика, оружие, мебель и тому подобное).

> **Письменные источники** – тип музейных предметов, информация в которых зафиксирована посредством письменных знаков. Они имеют широкие информативные возможности. Это хроники, летописи, материалы законодательств, документы учреждений, статистические материалы, научные труды, литературные произведения, частная переписка. Письменные источники подразделяются по содержанию, происхождению, способу воспроизведения, а также по типам и видам. В музее они классифицируются по формальному признаку: рукописи, книги, бланки, газеты.

> **Изобразительные источники** – это музейные предметы, которые содержат информацию, зафиксированную посредством зрительного образа. В свою очередь можно выделить: графические изобразительные материалы (карты, диаграммы); технические изобразительные источники (кино, фотодокументы); художественные изобразительные источники – иконы, фрески, картины, графика, изображения на произведениях декоративноприкладного искусства.

> **Фонические источники** – специфический тип источников, на которых с помощью специальных технических приспособлений зафиксирована информация в виде звуков человеческой речи, шумов, музыки и так далее. Это восковые валики или цилиндры – первоначальные носители записи, патефонные и граммофонные пластинки, магнитные ленты, компактные диски.

2. Для характеристики МП рассматривают его общие свойства и конкретные признаки, а также устанавливают его научную, мемориальную, историческую, художественную и источниковедческую ценность. **Музейная ценность** предметов определяется совокупностью качеств. Для определения ценности предмета разработаны следующие критерии отбора: 1) *информативность*;

2) *репрезентативность* – представительность музейных предметов в ряду других, ему подобных (наиболее полно отражает событие);

3) *аттрактивность* – способность предметов привлекать внимание внешним видом (обусловлена трехмерностью предмета, разнообразием форм, цвета, размеров);

4) *экспрессивность* – способность МП оказать на человека эмоциональное воздействие.

Более подробно рассмотрим такое важное свойство МП как *информативность* – это свойство предмета отражать какой-либо факт, событие в историческом процессе, то есть давать информацию, быть источником знания. К характеристикам информативности можно отнести:

функциональное и целевое назначение; способ изготовления; время и место изготовления предмета; авторство; среду бытования; связь с определенными событиями или принадлежность определенному лицу.

По содержанию информации МП делятся на типовые и уникальные. *Типовые музейные предметы* отражают типичные явления и обладают свойствами, характерными для большого числа предметов (например, каменные орудия неолита, предметы серийных производств).

Уникальные музейные предметы – это предметы, отражающие типичные явления, но сохранившиеся в очень небольшом количестве (информация, которую они содержат, приобретает исключительный характер), а также предметы, отражающие выдающиеся явления, обладающие высокой художественной ценностью.

К этой группе относят и *мемориальные предметы* – личные вещи выдающихся государственных и общественных деятелей, представителей науки, культуры, искусства, а также вещи, связанные со знаменательными событиями. Среди них выделяют особую группу – *реликвии*.

Реликвии – это мемориальные предметы, связанные с особо выдающимися событиями и обладающие исключительной силой эмоционального воздействия, особо чтимые как память об историческом событии или выдающемся человеке.

Итак, **фонды музея** – это научно-организованная совокупность принадлежащих музею музейных предметов и научно-вспомогательных материалов. Научная организация фондов музея решает две основные задачи: фиксирует значение предмета для науки и культуры в целом и определяет юридическое положение предмета для музея, а также создает условия, способствующие формированию, сохранению, изучению и использованию фондов музея.

Состав фондов разделяет МП по их значимости на **основной фонд** и **научно-вспомогательный фонд**. В музейной практике существует более детальное деление фондов. Фонды музея могут подразделяться на основной, научно-вспомогательный, а также на дублетный, обменный, временного хранения, коллекционный, фонд сырьевых материалов (в естественнонаучных музеях). Вопрос об отнесении предмета к тому или иному фонду музея решает фондово-закупочная комиссия.

Музейные предметы, которые составляют основу собрания и на базе которых осуществляется вся деятельность музея, образуют **основной фонд**. Главными критериями отбора в основной фонд выступают, во-первых, достаточная социальная информация; во-вторых, возможность длительного хранения.

Ядро основного фонда – музейные коллекции. **Музейной коллекцией**

называется совокупность музейных предметов, связанных общностью одного или нескольких признаков и представляющих научный, художественный или познавательный интерес как единое целое. Здесь основообразующий принцип – общий признак предмета, что позволяет выделять коллекции *систематические* (из однотипных предметов), *тематические* (из различных по типу предметов, раскрывающих определённую тему), *мемориальные* (из предметов, связанных с историческим событием или личностью), *персональные* (из предметов, принадлежащих определённому лицу).

Научно-вспомогательный фонд формируется из предметов, выполняющих вспомогательную функцию, то есть научно-вспомогательных материалов. *Научно-вспомогательные материалы* – это предметы, не обладающие свойствами музейных предметов, но помогающие их изучению и экспонированию. К ним относят экспозиционные научно-вспомогательные материалы (муляжи, копии, макеты, модели, реконструкции, планы).

По своим функциям научно-вспомогательные материалы помогают представить внешний облик предмета в случае его отсутствия в музее, или в целях его сохранности (копии, муляжи); помогают уяснить строение предмета (схемы машин, механизмов); раскрывают связи между предметами (схемы); показывают связи МП с историческими событиями (диаграммы, карты-схемы).

Кроме того, к научно-вспомогательным материалам относят МП очень плохой сохранности, которые не отвечают критерию отбора в основной фонд, но могут иметь вспомогательное значение. Однако отнесение таких предметов к научно-вспомогательному фонду является спорным вопросом в современном музееведении.

В некоторых случаях возможен переход научно-вспомогательных материалов в основной фонд. Например, при утрате уникального предмета копия приобретает значение музейного предмета.

Музейные предметы всех музеев страны образуют Музейный фонд Республики Беларусь.

3. Комплектование музейных фондов

Основное условие эффективной деятельности музея – наличие достаточно полных разнообразных по составу, интересных по содержанию музейных коллекций. Следовательно, одно из основных направлений музейной деятельности – **комплектование музейных фондов** (КМФ). Именно здесь проявляется ведущая социальная функция музея – документирование процессов и явлений, происходящих в природе и обществе. Комплектование развивается на всех этапах существования музея и происходит планомерно в соответствии с программой научного комплектования фондов.

Комплектование фондов – одна из сложнейших и наименее

разработанных проблем современной теории и практики музейного дела. Термин «комплектование музейных фондов» появился в отечественном музееведении в конце 1940-х гг. и на протяжении почти трех десятилетий отождествлялся с понятием «собираТЕЛЬская работа».

Разграничение этих терминов впервые появилось в трудах Н.П. Финягиной и Ю.П. Пищулина, которые определяли **комплектование фондов** как планомерную и целенаправленную деятельность музея по выявлению предметов музейного значения, их приобретению и систематизации в фондах. Под **собираТЕЛЬской работой** стала пониматься составная часть комплектования музейных фондов – практическая деятельность по реализации программы комплектования. Таким образом, понятие «комплектование музейных фондов», наполнившись новым содержанием, стало отражать иной уровень работы с музейным собранием – концептуальный.

Цель комплектования – создание и постоянное развитие фондов – источниковой базы музея. Содержательная направленность комплектования фондов зависит от профильной разновидности музея. В музейной практике различают три основных вида или способа комплектования: систематическое, тематическое и комплексное.

Систематическое – планомерное формирование и регулярное пополнение музейных коллекций однотипными музейными предметами. Как правило, оно направлено на формирование и пополнение систематических типологических коллекций.

Тематическое – заключается в выявлении и сборе разнотипных предметов музейного значения, отражающих конкретную тему. Оно позволяет документировать процессы и явления по исследуемым музеем проблемам, а также формировать и пополнять тематические коллекции и комплексы. Этот вид КМФ важен для создания экспозиций и выставок.

Комплексное – наиболее распространено в небольших музеях и объединяет задачи систематического и тематического комплектования.

Реализация основных способов комплектования обеспечивается **разнообразными формами:**

- А) экспедициями (естественнонаучные, археологические, этнографические, историко-бытовые, комплексные и другие. Нередко они проводятся совместно с другими музеями или научными учреждениями);
- Б) научными командировками;
- В) безвозмездной передачей в дар от организаций, отдельных лиц;
- Г) обменом между музеями;
- Д) покупкой отдельных предметов или коллекций за счет средств музея;

Е) целевыми заказами на выполнение работ и так далее.

Все **формы музейного комплектования** можно распределить следующим образом:

1. *Текущее комплектование* объединяет такие формы, как закупка, обмен, дарение, безвозмездная передача, заказы на выполнение копий и специальных произведений искусства для музея.

2. *Полевые исследования* условно делятся на три группы:

1) маршрутное экспедиционное исследование – ограниченное во времени одноразовое или многоактное обследование музейными работниками конкретного региона;

2) репортажный сбор в момент события или по «по горячим следам»;

3) постоянно действующая экспедиция - сбор материалов в том населенном пункте или регионе, где расположен музей.

Структура КМФ представляет собой ряд последовательных этапов: разработку концепции комплектования, формирование научной программы комплектования, собирательскую работу, экспертизу и включение материалов в музейный фонд.

Научная концепция комплектования содержит системное представление о задачах и принципах, основных направлениях, формах и методах комплектования и служит основой для составления программы и планов комплектования. Следует отметить, что научная концепция комплектования является открытым документом и здесь закономерно и целесообразно его развитие и уточнение. Научная концепция комплектования создается либо главным хранителем, либо заведующим экспозиционным отделом. Концепция обсуждается и утверждается на методическом совете музея.

Научная программа комплектования музейных фондов разрабатывается на основе концепции, это конкретизирующая проработка концепции.

Цели научной программы заключаются в выявлении событий, фактов, имен, подлежащих документированию, а также источников и форм комплектования. На этом же этапе составляются планы комплектования. *Перспективный план* отражает организацию поступления из постоянных источников, перспективы развития связей с авторами и владельцами предметов; включает определение тематики и географии музейно-полевых исследований; ставит исследовательскую музееведческую задачу. Он утверждается ученым советом музея и служит основой годовых планов.

Годовой план обсуждается и принимается коллективом в составе общего годового плана работы музея.

Собирательская работа - это комплекс подготовительных мероприятий и практических действий по комплектованию музейных фондов и реа-

лизации программ-планов комплектования.

В ходе подготовки к собирательной работе изучается литература, архивные фонды, анализируются коллекции других музеев, создаются программы и планы сбора по каждой теме. В процессе работы уточняются формы комплектования (дар, закупка, обмен, командировки, экспедиции), а также пути, способствующие работе (объявления по радио, в печати, работа с общественным активом).

В период непосредственно собирательской работы изучается среда бытования, ведется сбор предметов музейного значения и составляется необходимая полевая документация.

Экспертиза и включение материалов в музейный фонд. На данном этапе проводится включение памятников истории и культуры в музейное собрание. Предметы музейного значения, вся документация, отчеты представляются на *фондово-закупочную комиссию*, происходит экспертиза и отбор музейных предметов. Результаты комплектования музейных фондов находят реальное воплощение в составе и содержании музейных фондов

Таким образом, комплектование, являясь необходимым звеном в деятельности музеев, представляет собой важнейшее направление в процессе документирования развития общества и природы.

4. Учет музейных фондов – направление фондовой работы, целью которого является юридическая охрана музейных фондов и права музея на полученные в результате изучения музейных предметов, коллекций, собраний научные данные о них.

В процессе учета музейных фондов осуществляется закрепление предметов за определенным музеем, оформление принадлежности предмета к основному фонду или научно-вспомогательным материалам. Закрепление предметов за определенным фондовым подразделением и конкретным научным сотрудником музея, оформление предметов, находящихся в музее на временном хранении, контроль за наличием предметов, входящих в фонды музея, и предметов, находящихся в музее на временном хранении, создание научно-справочного аппарата музейных фондов - задача сотрудников фондов.

Документы, имеющие законную силу, подлежат регистрации и вечному хранению. Ряд документов, относящихся к правовой охране музейных фондов, юридической силы не имеют (таковы, например, учетные, топографические картотеки).

Направление фондовой работы, целью которой является юридическая охрана музейных фондов и права музея на полученные в результате изучения предметов научные данные о них, называется *учетом музейных фондов*.

На этапе первичного учета производится активирование поступающих

предметов. Законность пребывания предметов в музее оформляется актом приема.

Акты приема на постоянное хранение содержат следующие сведения: год, месяц, число, от кого, для какой цели приняты предметы. При этом предметы перечисляются один за другим по наименованию, указываются сведения о предмете (отличительные признаки; размеры, материал, техника; степень сохранности; цена; подписи).

Акты составляются в трех экземплярах при закупке (в отдел учета, хранителю, в бухгалтерию музея), при дарении – в двух экземплярах.

Акты фиксируются в книге регистрации актов, нумеруются и подшиваются в порядке восходящих номеров. Нумерация актов ежегодно начинается с первого номера. В конце года акты передаются на постоянное хранение в отдел учета музейных фондов.

Акты приема предметов на временное хранение – в данном документе фиксируются сведения о том, для какой цели и на какой срок переданы предметы, все предметы имеют шифр (ВР – временно). Составляются в трех экземплярах.

На втором этапе первичного учета предметы (коллекции) вносятся в *книгу поступлений (КП)* музейных предметов основного фонда или в книгу учета научно-вспомогательных материалов.

В книге поступлений принятые на постоянное хранение предметы регистрируются под порядковыми номерами. В данном документе дается описание предмета в соответствии с актом приема на постоянное хранение.

Книга поступлений должна быть пронумерована, прошнурована, подписана главным хранителем и директором музея, скреплена печатью музея. Отметим, что перед записью в книгу поступлений заполняют учетную карточку, содержание которой полностью дублирует графы вышеназванного документа, что позволяет избежать ошибок при описании. Учетные карточки, расположенные в порядке возрастания номеров книги поступления, образуют учетные картотеки основного-фонда (ОФ) и научно-вспомогательного фонда (НВФ), которые являются основой для установления необходимых данных о музейных материалах, а также для составления других картотек музея.

На втором этапе учета музейные предметы, поступая в соответствующее фондовое подразделение, проходит *научную инвентаризацию*, фиксирующую принадлежность предмета к данному подразделению, а также данные, полученные в процессе дальнейшего изучения предмета.

Заполнение книг научной инвентаризации (научных инвентарей) ведется по типам источников, а внутри них по группам материалов и только по предметно.

Ведение научных инвентарей, являющихся, по сути, книгами научного

описания музейных предметов, требует от музейных сотрудников специальной подготовки и знаний в области профильных музейных наук и вспомогательных исторических дисциплин.

Перед записью в научный инвентарь заполняют инвентарную карточку (карточку научного описания), дублирующую его графы. Расположенные в порядке возрастания номеров инвентарные карточки образуют картотеки, идентичные по функциям учетным.

В ходе учета на музейных предметах проставляются *учетные обозначения* – буквенные и цифровые знаки, которые включают шифр музея; номер по книге поступлений; через дробь пишется шифр инвентарной книги и порядковый номер. Отметим, что не допускается хранение и экспонирование музейных предметов без учетных обозначений. Существуют определенные способы нанесения обозначений на каждый вид музейных предметов с соблюдением основных параметров. Здесь главные принципы – не повредить предмет и при этом номер должен быть долговечным.

Движение фондов, включающее все внемузейные и музейные выдачи, осуществляется по предусмотренным инструкцией правилам. Так, все передвижения музейных фондов внутри музея фиксируются в учетной документации, регистрируемой через сектор учета. Выдача музейных предметов за пределы музея оформляется с разрешения вышестоящей инстанции.

Обязательны меры по учету музейных фондов – сверки сохранности музейных предметов с учетной документацией. К учетно-фондовой документации, хранящейся в негорючих шкафах и специальных помещениях, доступ строго ограничен. Процесс каталогизации музейных фондов, то есть работа по созданию фондовых каталогов, позволяет вводить в научный оборот предметы из фондов музея путем создания различных указателей, справочников, путеводителей.

5. Хранение музейных фондов – направление фондовой работы по обеспечению физической сохранности музейных предметов путём оптимально выбранных режима и системы хранения. Хранение фондов осуществляется на всем протяжении существования предметов в музее: в фондохранилище, в экспозиции, во время всякого рода перемещений. Хранение музейных предметов проводится по их типам (вещевые, письменные, изобразительные и другие) и обязательно отдельно, в соответствующих хранилищах.

Основные положения по организации хранения, зафиксированные в государственных нормативных документах, обязательны для всех музеев и зависят от состава, структуры и объёма фондов, характеристик музейного здания. Однако фонды каждого музея имеют свою специфику, влияющую на организацию хранения. Это проявляется в содержании, составе, структуре

фондов, в количестве и сохранности предметов. Кроме того, свои особенности имеет каждое музейное здание. Поэтому в дополнение к основным нормативным документам в музеях создаются внутренние инструкции по хранению фондов.

Итак, **главные задачи организации хранения музейных фондов** – обеспечивать полную сохранность и безопасность музейных предметов; предотвращать повреждения, разрушения, старение предметов; создавать благоприятные условия для предоставления музейных предметов в экспозицию и для научно-исследовательской работы.

Режим хранения – это совокупность мер температурно-влажностного режима; мероприятий по защите от загрязнителей воздуха; биологических, механических повреждений;

Температурно-влажностный режим в музее важно создать и поддерживать в помещениях, где хранятся или экспонируются музейные предметы и научно-вспомогательные материалы. Температуру и влажность необходимо зафиксировать на уровне, который максимально задерживает их естественное старение.

Уровни температуры и влажности оказывают на процесс естественного старения предмета самое активное воздействие. Характер и сила этого воздействия зависят от материала, из которого сделан предмет, от его устройства, сохранности, среды, в которой он находился до того, как попал в музей.

Существует ряд мер по созданию оптимального температурно-влажностного режима.

1. *Кондиционирование воздуха* – самый эффективный способ сохранения температурно-влажностного режима. При помощи кондиционеров подается увлажненный или осушенный, нагретый или охлажденный до определенных показателей воздух.

2. *Проветривание* – распространенное средство регулирования температурно-влажностного режима, уменьшает влажность воздуха. Проводят в сухие дни при температурах близких снаружи и внутри помещения. Колебания температуры при проветривании не должны выходить за пределы + 2 °С.

3. *Использование отопительной системы* для ослабления сезонных колебаний: для этого отопление включают ранней осенью, выключают поздней весной. При повышении влажности отопление усиливают.

4. *Применение увлажнителей* при пониженной влажности: применяют сосуды с водой с большой поверхностью испарения, для усиления испарения они помещаются около отопительных батарей.

Световой режим – это регулирование доступа световых лучей к

предметам. Световой режим необходим для торможения процесса естественного старения МП. Устанавливается в зависимости от материала предмета и от степени сохранности предмета. Действие света вызывает изменения предмета: фотохимические и физические.

Биологический режим – это создание условий, препятствующих появлению и распространению биологических вредителей: плесневых грибов, насекомых, грызунов. Благоприятные условия их распространения:

- 1) нарушение температурно-влажностного режима;
- 2) загрязнение предметов;
- 3) использование в фондохранилищах продуктов питания;
- 4) захламленность музея и фондохранилищ;
- 5) поступление в фонды зараженных предметов.

Действенными мерами борьбы с биологическими вредителями могут быть дезинфекция и дезинсекция.

В музее предусмотрено соблюдение всех противопожарных мероприятий: пропитка чердачных перекрытий огнезащитным составом; соблюдение пожарных норм при размещении оборудования; оснащение противопожарным инвентарем; оснащение системами автоматического пожаротушения; установка противопожарной сигнализации.

Музей должен находиться под круглосуточным пожарным надзором, необходимо постоянно следить за исправностью электросети, а также за исправностью водопроводной сети и отопительной системы.

Режим охраны, направленный на предотвращение хищений, предполагает наличие:

- 1) специальной служебной охраны (милицейская и гражданская);
- 2) служб материально-ответственного хранения;
- 3) охранной сигнализации;
- 4) решеток на окнах подвала и 1-го этажа;
- 5) шкафов или специальных помещений для хранения ценных МП.

Существуют две системы хранения фондов музеев: отдельная и комплексная.

Отдельная система хранения: размещение в изолированных помещениях предметов из однородного материала или из материалов, близких по режиму хранения. Отметим, что условия, необходимые для сохранения фондов, с наибольшим успехом могут быть созданы при отдельной системе хранения.

Комплексная система хранения: размещение в одном помещении предметов из разных материалов. В режиме хранения придерживаются усредненных показателей. К комплексной системе хранения музеи вынуждены прибегать из-за недостатка площадей, отводимых под фондохрани-

лица, отсутствия в них изолированных помещений, а также в том случае, когда музей имеет очень небольшое собрание.

Внутри этих систем распределение предметов производится: по типам источников; затем по материалам, назначению, содержанию. А также возможна группировка по размерам, по инвентарным номерам (что удобно для сверки наличия фондов).

Расположение музейных предметов в музейных хранилищах производится в соответствии с основными структурными делениями фондов, распределение предметов идет по назначению, размерам, содержанию, инвентарным номерам.

Каждый вид музейных предметов имеет свои особенности хранения и размещения, определяемые музейными инструкциями. Оптимальным вариантом оборудования хранения являются передвижные металлические многосекционные стеллажи, металлические шкафы и сетки. Они позволяют правильно расположить музейные предметы, обеспечить режим их хранения, допустить их быстрый поиск по топографическим описям и картотекам.

Обратим внимание на то, что хранению музейных ценностей уделяется особое внимание в деятельности международных музейных организаций. Так в *Кодексе музейной этики ИКОМ* утверждается, что музей должен разработать и применять политику, направленную на то, чтобы музейные коллекции (постоянные и временные) и сопровождающая их правильно документированная информация были доступны для текущего пользования и были переданы грядущим поколениям в состоянии сохранности и пригодности к употреблению, уделяя внимание современному знанию и источникам.

4.3. ЭКСПОЗИЦИОННАЯ РАБОТА МУЗЕЕВ

- 1. Музейная экспозиция, ее назначение и принципы построения.*
- 2. Экспозиционные материалы. Экспонат.*
- 3. Методы и последовательность этапов построения экспозиции.*

1. Экспозиционная работа – одно из направлений музейной деятельности, в центре внимания которого находится музейная экспозиция. Музейная экспозиция (от лат. *exposition*) – выставление, на показ, это демонстрация музейных предметов, организованных, объясненных и размещенных в соответствии с разработанной музеем научной концепцией и современным принципам архитектурно-художественных решений.

Музейная экспозиция – это синтез результатов научной обработки МП, коллекций; изучения объектов и явлений в предметной области, трактовки результатов научной обработки музейного собрания и результатов научно-

исследовательской работы по изучению процессов и явлений в предметной области.

Согласно современным представлениям, **музейная экспозиция** – это целенаправленная и научно обоснованная демонстрация музейных предметов, которые организованы композиционно, снабжены комментарием, технически и художественно оформлены и в итоге создают специфический музейный образ природных и общественных явлений.

Экспозиция музея должна основываться на четких идейных, научных и художественных принципах. Существуют следующие общие принципы музейной экспозиции:

- научность выражается в предварительной научной обработке каждого МП, помещаемого в экспозицию, в научном исследовании темы.
- принцип предметности – опора на подлинные музейные предметы;
- коммуникативность – построение экспозиции должно быть ориентировано на восприятие разных групп посетителей.

Существуют два принципа **формирования музейной экспозиции**: историко-хронологический – каждый раздел экспозиции последовательно показывает развитие того или иного явления, той или иной стороны исторического процесса и тематический – музейные материалы собраны в каждом разделе в соответствии с его темой, причем внутри раздела их группировка осуществляется в хронологическом порядке. В практике школьных музеев часто встречается сочетание указанных принципов. Логическое построение экспозиции обеспечивается ее тематической структурой. Порядок размещения частей в экспозиции определяет **экспозиционный маршрут** – последовательность просмотра экспозиции.

2. Основа экспозиционной коммуникации – подлинные музейные предметы. Музейный предмет, будучи выставлен в экспозиции, приобретает статус *экспоната*. Он сохраняет основные свойства музейного предмета (информативность, экспрессивность, аттрактивность, репрезентативность, ассоциативность – но теперь его свойства приобретают другое, более емкое значение). В экспозиционном процессе музейные предметы становятся экспонатами, то есть они выстраиваются в определенную систему образов, раскрывающих поставленную тему, воздействующих на познавательную и эмоциональные сферы посетителя. Таким образом, экспозиционер должен ясно представлять, как воздействует каждое из свойств экспоната на посетителя и какими приемами достигается их выявление и усиление.

Музейные экспонаты, раскрывающие определенное конкретный вопрос, тему, объединяются в тематико-экспозиционные комплексы.

Несколько таких комплексов создают музейный раздел. Разделы составляют музейную экспозицию в целом.

Экспонаты музейного фонда располагают в трех планах: вертикальном (стенды, турникеты, витрины), горизонтальном (подставки, горизонтальные витрины) и скрытым (створки турникета, альбомы). Все экспонаты должны иметь аннотации, в содержании которых не допускаются искажения, ошибки, различные исправления.

Наряду с ними в качестве экспозиционных материалов нередко выступают и воспроизведения музейных предметов и внемузейных объектов, то есть предметы, специально созданные для экспонирования вместо музейного предмета или внемузейного объекта, имеющие с ним внешнее сходство и передающие все его существенные черты и свойства. Это – *копии, репродукции, слепки, муляжи, модели, макеты, научные реконструкции, новоделы, голограммы.*

Для установления смысловых связей между отдельными группами предметов в экспозицию вводятся карты, схемы, диаграммы, таблицы и другие научно-вспомогательные материалы. Однако их неправильное использование может отвлекать внимание посетителя от музейных предметов и тем самым нарушать специфику экспозиции. Поэтому они не должны «забивать» экспонаты-подлинники своей излишней яркостью или оформительскими эффектами.

Особое место в экспозиции принадлежит текстам. Необходимость включения текстов в экспозицию определяется особенностями музейной формы коммуникации. Музейный предмет в экспозиции обладает двумя уровнями коммуникативности. Первый уровень характеризует информацию, которая выражается через внешние признаки предмета. Второй уровень – те признаки, которые скрыты от непосредственного восприятия и могут быть раскрыты только с помощью дополнительного словесного комментария. По своему содержанию они должны быть однозначными, ясными, по возможности лаконичными и доступными для всех категорий посетителей. Тексты обычно подразделяются на заглавные (оглаводительные), ведущие, пояснительные, этикетаж и указатели.

3. Важнейший вопрос, который необходимо решить до начала проектных работ – определение метода построения экспозиции. Материал в экспозиции может группироваться по-разному. Научно обоснованный, исходящий из содержания экспозиции, порядок группировки и организации экспозиционных материалов называется методом построения экспозиции. В отечественном музееведении традиционно выделяют следующие основные методы экспонирования: систематический, ансамблевый, ландшафтный и тематический.

Систематический метод – это демонстрация однородных музейных предметов (коллекций) в соответствии с классификацией профильной науки или принятой в музее. Здесь музейный предмет служит целью исследования в экспозиции, выстроенной в хронологическом порядке, раскрывающей эволюцию предмета, его устройства. Здесь основная структурная единица – систематический ряд. Этот метод сложился в XIX в., когда формировались постоянные экспозиции и на первый план выдвигался научный аспект экспозиции. Другими словами, создателей музеев начинает интересовать предмет в контексте научного знания.

Ансамблевый метод используется при создании экспозиции и выражается, главным образом, в интерьере. Его цель – сохранение или восстановление на документальной основе подлинной среды бытования данного предмета в определенный исторический период (например, этнографические, мемориальные дома-музеи).

Тематический метод отражает факт, явление, процессы в их диалектическом развитии, рассмотренные в хронологическом или проблемном аспекте. Музейные предметы здесь – средства выражения определенных идей, рассмотренных в их взаимосвязях. Основная структурная единица – тематико-экспозиционный комплекс. Становление этого метода происходит в 20-е гг. прошлого столетия в новых историко-революционных музеях.

С 70-х гг. XX в. происходит развитие новых экспозиционных методов. Так, наполнение тематического комплекса образностью, эмоциональностью ведет его к трансформации в *музейно-образный метод*. Основой образности экспозиции в оптимальном варианте должен стать сам подбор и дальнейшая группировка экспонатов. При наличии выразительных музейных предметов образ можно создать практически без использования вспомогательных средств. Здесь активно привлекаются для создания образа научно-вспомогательные материалы, оборудование, специально созданные художником произведения пластического искусства и нередко само оборудование превращается в произведение пластического искусства, чрезвычайно важную роль начинают играть цвет и свет, подключаются также аудиовизуальные системы.

Для проведения экспозиционной работы **необходимы следующие условия:** определение темы будущей экспозиции (или выставки), наличие фондов музейных предметов, относящихся к поставленной теме, научного коллектива экспозиционеров, экспозиционного помещения, материально-технической базы. Поэтому создание музейной экспозиции – сложный творческий и технологический процесс, в котором участвуют музейные работники различной специализации, педагоги, художники, дизайнеры и

инженеры.

Следовательно, составные части проектирования экспозиции следующие:

- *научное проектирование*, в ходе которого разрабатываются основные идеи экспозиции и ее конкретное содержание;
- *художественное проектирование*, призванное обеспечить образное, пластическое воплощение темы;
- *техническое и рабочее проектирование*, фиксирующее место каждого экспоната, текста и технических средств.

Работа по созданию экспозиции имеет определенную последовательность:

- разработка научной концепции экспозиции;
- составление тематической структуры;
- разработка тематико-экспозиционного плана (ТЭП).

Результатом каждого этапа является разработка соответствующего пакета документов, необходимых для дальнейшей работы над экспозицией. Разработка концепции, как правило, включает три стадии. Первая охватывает процесс подготовки и анализа исходных данных: изучение литературы, связанной с тематикой экспозиции; знакомство с экспозициями музеев, близких по профилю; анализ социокультурной ситуации в населенном пункте. Следующая стадия создания научной концепции - разработка основной идеи будущей экспозиции. Дальнейшая работа по подготовке научной концепции заключается в разработке плана создания экспозиции, в котором предусмотрены конкретные практические мероприятия по реализации основных идей.

Второй этап научного проектирования экспозиции – это детализация ее научного и художественного решения. Для этого создается развернутая тематическая структура, представляющая собой документ, в котором содержатся точные названия разделов, тем и подтем экспозиции в хронологической и логической последовательности, перечисляются основные группы экспонатов, относящихся к теме (экспозиционные комплексы). Параллельно с составлением развернутой тематической структуры происходит отбор экспонатов в фондах музея.

Заключительным документом научного проектирования экспозиции является тематико-экспозиционный план (ТЭП), который включает точный перечень предметов, сгруппированных в соответствии с тематической структурой, а также ведущих текстов к тем, подтем, разделов. В связи с тем, что возможности школьного музея в экспонировании музейных предметов ограничен, целесообразно определить, какие предметы отобрать в первую очередь, как представить событие наиболее полно и всесторонне, используя

наименьшее количество предметов. Необходимо помнить, что экспозиция школьного музея должно быть по возможности мобильной и обновляться как можно чаще. Это объясняется тем, что аудитория таких музеев является достаточно однородной и постоянной.

4.4. ЭКСКУРСИОННАЯ РАБОТА МУЗЕЕВ

1. Понятие экскурсии.

2. Классификация экскурсий.

3. Требования к содержанию экскурсии.

4. Этапы и методика подготовки и проведения экскурсии.

1. В познании истории родного края, его материальной и духовной культуры, развитии творческих умений и навыков учащихся, повышении и поддержании их интереса к истории неопределимую роль может оказать проведение уроков-экскурсий.

Экскурсия – коллективное посещение памятных мест, музеев с учебными и культурно-просветительскими целями, которое часто соединяется с туризмом. Кроме этого, под экскурсией понимается форма и метод образовательно-воспитательной работы с учащимися, которые позволяют организовать наблюдение и изучение разнообразных явлений и предметов в естественных условиях или в музеях.

Необходимо особо подчеркнуть, что во время экскурсии в процессе изучения объектов действительности осуществляется совместная деятельность экскурсовода и экскурсантов. Вот почему она является действенной формой нравственного, гражданско-патриотического, эстетического воспитания. С помощью экскурсий учащиеся активно познают историю, природу, культуру и хозяйство своего края, вырабатывают правильное представление об окружающей действительности, повышают свою общую культуру и расширяют кругозор. Экскурсии содействуют повышению интереса учащихся к предмету, развитию умения внимательно наблюдать и точно воспринимать объекты, активизации мышления и познавательной деятельности.

Главное преимущество экскурсий, благодаря которому удаётся достичь всего перечисленного выше – «эффект присутствия» учащихся. Они видят памятники истории и культуры в естественном состоянии или грамотно оформленными в музейной экспозиции. Это способствует высокой познавательности урока-экскурсии, т.к. при этом затрагиваются чувственное восприятие и эмоции учащихся, а сила эмоционального воздействия при его правильной организации в состоянии дать большой воспитательный эффект.

Для более глубокого понимания экскурсионных возможностей уроков истории проведём **сравнение** обычного урока и урока-экскурсии. Конечно

же, они имеют ряд общих черт. **Главная из них** – единство цели и принципов обучения и воспитания. Кроме того, задачи, поставленные перед экскурсией, подчинены задачам, вытекающим из программы и материала курса по истории и плана воспитательной работы. И там, и там происходит познание учебного материала, причём познаёт один и тот же субъект – учащийся, усвоение материала идёт под руководством учителя.

Вместе с тем есть и ряд **специфических черт**, присущих уроку-экскурсии. Главная его особенность – построение урока-экскурсии на предметной основе памятников истории и культуры. Следовательно, на экскурсии объект познания – всегда наглядность и связанный с ней материал. Это придаёт такому уроку конкретность, доступность, убедительность. На обычном же уроке подлинные предметы – памятники истории и культуры скорее редкость, исключение.

2. Чтобы правильно определить место и роль экскурсии в образовательном процессе, необходимо познакомиться с их **классификацией**. Так, по степени соответствия тематики экскурсии учебной программе выделяют экскурсии учебные (программные) и внеучебные (внепрограммные); по степени использования музейной экспозиции – обзорные, тематические и комплексные. По месту же и роли экскурсии в учебном процессе выделяют вводные, заключительные, повторительно-обобщающие экскурсии и экскурсии по изучению нового материала.

Методический уровень урока-экскурсии определяется степенью его соответствия основным требованиям экскурсионной методики, степенью профессиональности учителя-экскурсовода, включающей знание материала, творческий характер работы, культуру речи.

3. При подготовке и проведении урока-экскурсии необходимо помнить, что **основными требованиями** к его содержанию и проведению являются: научная актуальность; соответствие содержания теме и современному уровню профильной науки, образовательным и воспитательным целям; полнота раскрытия темы; правильное соотношение общеисторического и местного материала; связь с жизнью; учёт возрастных и индивидуальных особенностей учащихся; живая доступная форма изложения материала.

В зависимости от степени владения учителем изучаемым на уроке-экскурсии материалом, его знания экспозиции данного государственного музея, уровня подготовки и возраста учащихся экскурсию может проводить как учитель, так и экскурсовод данного музея. В первом случае учителю следует глубоко и серьёзно познакомиться с экспозицией музея, определить круг экспонатов и вопросов, раскрываемых на экскурсии, продумать

методику её проведения, а в случае необходимости – получить консультацию музейного работника.

Проведение урока-экскурсии самим учителем даёт такие преимущества, как знание им требований учебной программы, уровня подготовки и индивидуальных особенностей учащихся, возможность широко применять и комбинировать в её ходе экскурсионные методы и ставить познавательные задания учащимся. В случае, когда учитель не вполне владеет специальными знаниями и навыками, необходимыми для проведения урока-экскурсии, целесообразно прибегнуть к услугам профессионального экскурсовода данного музея.

4. Как показывает практика, наиболее часто встречающимися недостатками экскурсии являются: лекционность – отрыв от показа объектов и увлечение рассказом; фрагментарность раскрытия отдельных объектов без выявления их взаимосвязей; несоблюдение логической и хронологической последовательности изучаемых событий. Чтобы избежать этих недостатков, необходимо владеть методикой подготовки и проведения экскурсии. В его подготовке выделяется пять основных этапов.

1. Выбор темы и определение цели.

Каждая тема состоит из отдельных вопросов-подтем, которые необходимо раскрыть в ходе урока-экскурсии, поэтому его содержание требует соблюдения связи отдельных подтем между собой. Цель урока-экскурсии определяется обучающими, развивающими и воспитательными задачами, которые должны быть достигнуты в результате усвоения учащимися учебного материала. Методически грамотный выбор темы и цели урока-экскурсии особенно важен, т. к. они определяют круг источников, отбор объектов и методы его проведения.

2. Отбор и изучение литературы, источников и объектов.

На этом этапе необходимо составить библиографию источников по теме, при необходимости получить консультацию музейного работника или профессионального экскурсовода. Далее нужно выбрать и изучить необходимые объекты для показа, учитывая, что музейные экспозиции, как правило, созданы по хронологически-тематическому принципу. После этого можно приступать к созданию плана и текста экскурсии.

3. Работа над структурой и текстом.

Изучаемый на экскурсии материал должен иметь свое начало, развитие и завершение, причем осмотренное в начале должно подготавливать восприятие последующего материала. Поэтому экскурсия состоит из трех основных частей: вступления, основной части и заключения. Цель вступления – привлечь внимание учащихся и подготовить их к восприятию учебного материала. Считается, что по протяженности оно должно занимать

5-7 минут и быть целенаправленным, актуальным, интересным. Необходимо назвать тему и цель, сообщить основные вопросы и главные объекты, которые будут рассмотрены в ходе экскурсии.

Основная часть – главное содержание экскурсии. При ее разработке необходимо уделять внимание внутренним связям между подтемами и логическим переходам от одной подтемы к другой. В заключении необходимо сделать нужные обобщения, сформулировать выводы и подвести итоги урока-экскурсии. Необходимо учитывать, что если время экскурсии будет превышать время обычного урока, то его протяженность не должна быть более 1 часа для младших школьников и 1 часа 15 минут для старшеклассников.

4. Работа над методикой проведения урока-экскурсии.

От качества осуществления данного этапа зависит уровень познавательной деятельности учащихся, полнота усвоения исторического материала и глубина его осмысления. Выделяются следующие основные методы, применяемые в ходе экскурсии: показ, рассказ, беседа. Как правило, они не применяются отдельно. Каждый из названных методов рассчитан на активное восприятие учащимися учебного материала. В зависимости от темы, цели, характера объектов экскурсии, возраста и уровня знаний учащихся роль и взаимоотношение экскурсионных методов может изменяться.

Говоря о соотношении показа и рассказа, нужно отметить, что на экскурсии ведущим источником знаний является не только слово экскурсовода, но и экскурсионный объект. Поэтому экскурсовод должен стремиться связать зрительные впечатления с излагаемым материалом. Этому помогают использование мимики и жестов, которые могут дополнить слово учителя, а также расстановка учащихся полуовалом. При такой расстановке все экспонаты хорошо видны учащимся и экскурсоводу, причем в поле зрения последнего находятся и все экскурсанты.

Среди наиболее используемых приемов **рассказа** выделяют описание – последовательное перечисление и изложение сведений об объекте; словесную характеристику – выяснение наиболее существенных сторон объекта, взятых в их внутренней связи; комментирование – словесное сопровождение сведений, указывающих на особенности происхождения какого-либо процесса. Кроме этого, в зависимости от темы, цели и характера объектов возможно использование словесной реконструкции, картинного описания, а также привлечение текстов исторических документов или художественной литературы для конкретизации или иллюстрации изучаемого материала.

Способ изложения материала в ходе экскурсии может быть как

репродуктивным, когда экскурсантам предлагается готовый материал, или им предлагается воспроизвести в ее ходе уже известный им материал, либо проблемным, что ведет к применению **беседы**. Главная цель беседы – активизация познавательной деятельности учащихся, чтобы они не получали знания в готовом виде. Различают несколько ее видов. В ходе эвристической беседы учащиеся приходят к самостоятельному ответу в ходе мыслительных операций. В ее ходе может применяться как частично-поисковый способ проведения, при котором учащиеся сами ищут ответ, выделяют связи и отношения между объектами, не образуя целостной системы решения проблемы, так и исследовательский способ, когда под руководством экскурсовода учащиеся сами извлекают знания и формулируют выводы в процессе восприятия учебного материала. Проверочная беседа представляет собой опрос, в ходе которого проверяются, уточняются и расширяются знания учащихся, а закрепляющая – вопросы по уже разобранному материалу.

Показ – один из ведущих методов, используемых на уроке-экскурсии. Эффективности его применения способствует придание ему целенаправленного характера и планомерное осуществление в соответствии с целью и планом экскурсии. Он часто сочетается с анализом – процессом, предполагающим мысленное выделение наглядных существенных сторон объекта. Различают три уровня показа. В ходе предварительного обзора происходит первичная ориентировка экскурсантов, когда они знакомятся с объектами, как включенными в обзор, так и с выпадающими из него. Он дает первые и обобщенные впечатления об объектах, что служит предпосылкой для последующего выделения нужных из них, и служит направленности экскурсантов на реализацию цели экскурсии. Второй уровень показа – наблюдение. Под ним понимается направление внимания учащихся на нужные с точки зрения темы и цели объекты. Третьим же видом показа является собственно показ, сочетаемый с анализом, который включает в себя демонстрацию, зрительную реконструкцию посредством слова или демонстрации экспонатов, сравнение по сходству и различию, использование наглядных пособий.

Четвертый экскурсионный метод – **моторный** – связан больше с путями и приемами перехода и осмотра экскурсионных объектов на пеших, автобусных и дальних экскурсиях, а потому, как правило, не используются при проведении экскурсий в музеях.

При подготовке экскурсии желательно продумывать познавательные задания для учащихся – как опережающие, так и для домашней работы по его итогам. Их использование способствует лучшему усвоению изученного материала, осознанию исторических закономерностей, выводов и

обобщений, развитию творческого мышления. Разрабатывая такие задания, следует учитывать их связь с темой, степень посильности для учащихся в зависимости от уровня их подготовки. Основным требованием к познавательным заданиям является их направленность на активизацию познавательной деятельности, развитие творческих способностей, учет выбора и желания самих учащихся. Примерами таких заданий могут быть следующие: сфотографировать или зарисовать экспонат (объект) экскурсии; выделить главное, общее и особенное; сравнить явления или объекты; применить ранее полученные знания или межпредметные связи, написать отчет (сочинение) об уроке-экскурсии.

5. Заключительный этап представляет собой работу над совершенствованием содержания и методов проведения экскурсии по определённой теме. Учителем накапливается опыт его проведения, анализируется восприятие учащимися материала на различных этапах экскурсии, привлекается новый материал.

Таково содержание пяти основных этапов работы по подготовке к экскурсии и основные методические требования к её проведению.

4.5. КУЛЬТУРНО-РЕКРЕАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУЗЕЕВ

1. Музейная педагогика как основа культурно-досуговой деятельности музеев.

2. Объект и предмет музейной педагогики. Цели и задачи музейной педагогики.

3. Музейная культура и музейная коммуникация. Принципы осуществления музейной коммуникации.

4. Формы культурно-образовательной деятельности музеев. Создание образовательного пространства "музей – школа – музей".

1. Обращение к ценностям, накопленным и сохраняемым человечеством в мировой культуре, предполагает включение индивида в культурно-историческое пространство, что создаёт почву для осознания им себя как субъекта культуры. Особая роль в этом принадлежит музею, который выводит индивида за границы социума, цивилизации в мир культуры. В этой связи для образования представляют интерес социокультурные функции музея.

Подход к музею как к модели многомерного мира, в которой опыт рационального познания переплетается с чувственным, вызывает необходимость существования музейной педагогики. Интерактивность – основной методологический прием в работе современного музея, когда он

перестает быть только хранилищем, а становится живым организмом в процессе познания. Это ставит перед образованием новые задачи:

- Расширение сферы образования через приобщение к музейной педагогике,
- Гармонизация развития творческой личности,
- Формирование национальной идеологии,
- Сохранение традиций, возвращение к исконно духовным ценностям; патриотическое воспитание граждан своего Отечества;
- Создание новой музейной аудитории; расширение пространства влияния музея.

В связи с этим всё большее внимание в теории и практике образования придаётся музейной педагогике. Музейная педагогика, как одно из направлений деятельности музея, становится всё более привычной в практике духовно-нравственного, гражданско-патриотического, историко-краеведческого воспитания личности в едином образовательном процессе.

Музей – это фактически исторически сложившийся институт, построенный по принципу диалога культур, хранящих в подлинных материальных предметах различные картины мира и способы познания бытия. Поэтому он обладает большим образовательным потенциалом, производя отбор событий, фактов, людских судеб через функцию документирования. Музейный предмет, выступая в качестве источника информации о людях и событиях, способен воздействовать эмоционально, вызывать чувство сопричастности, так как роль исследователей истории выполняют не только взрослые, но и дети под руководством взрослых. Продолжая оставаться местом хранения реликвий, раритетов и др., музей становится более эффективной базой для общения, культурно-образовательной средой, местом культурно-образовательного процесса.

В нашей стране понятие музейной педагогики стало употребляться с начала 1970-х гг. и постепенно получило всё большее распространение. Конечно, у нас не дошло до создания музейно-педагогических центров и комплексов, как это сделано на Западе, особенно в Германии, но и в бывшем СССР в начале 80-х гг. обозначились изменения в образовательной концепции музея: музейная аудитория воспринимается как участник коммуникативного процесса, рассматриваются проблемы культурно-образовательной деятельности. В 1990-х гг. музейная педагогика стала своеобразной рамкой сотрудничества учреждений образования и культуры, так как стало понятно, что «в школах не хватает культуры, а в музеях – образования». После осознания этого бесспорного факта и началось продуктивное сотрудничество музеев и школ.

Современная музейная педагогика развивается в русле проблем музейной коммуникации и направлена в первую очередь на расширение задач активизации творческих способностей личности учащихся. Ведущей тенденцией музейной педагогики становится переход от единичных и эпизодических контактов с посетителями к созданию многоступенчатой системы музейного образования, приобщения к музею и его культуре. Это диктуется теми изменениями, которые происходят в глобальном плане в мировой культуре. Это, во-первых, общий процесс визуализации культуры, который проявился в значительном увеличении объёма зрительной информации, что повлияло на восприятие человека, преставшего замечать то, что могло произвести впечатление, и было интересно его родителям. Музейная педагогика пыталась ответить на вопрос, как должен измениться характер музейной коммуникации, в связи с этими переменами? Поэтому центральной в музейной педагогике стала культура посетителя. Во-вторых, на развитие музейной педагогики оказала влияние теория диалога культур М.М. Бахтина и Я.С. Библера, в которой *музей призван стать местом культурного диалога*.

Педагогический словарь даёт следующее определение музейной педагогике: «**Музейная педагогика** – область науки, изучающая историю, особенности культурной образовательной деятельности музеев, методы воздействия музеев на различные категории посетителей, взаимодействие музеев с образовательными учреждениями».

Е.Б. Медведева, М.Ю. Юхневич дают следующее определение: **Музейная педагогика** – есть область научного знания, возникающая на стыке педагогики, психологии, музееведения, искусства (как части общей культуры) и краеведения. Она исследует музейные формы коммуникации, характер использования музейных средств в передаче и восприятии информации с точки зрения педагогики. Таким образом, музейная педагогика формируется на стыке музееведения, педагогики, психологии.

Только через междисциплинарное осмысление музея как образовательной среды можно выйти на определение понятийного ряда музейной педагогики и научную постановку её целей и задач.

2. Объект музейной педагогики – культурно-образовательные аспекты музейной коммуникации, то есть особый подход к происходящим в музее диалоговым процессам, ставящий задачу участия в формировании свободной, творческой, инициативной личности, способной стать активным участником диалога.

Предметом музейной педагогики являются проблемы, связанные с содержанием, методами и формами педагогического воздействия музея, с

особенностями этого воздействия на различные категории населения, а также с определением музея в системе учреждения образования.

Модель музейной педагогики включает в себя:

- цель,
- задачи,
- направления,
- специальные требования,
- формы и методы работы,
- принципы,
- музейные педагогические технологии.

Цель музейной педагогики – создание условий для развития личности путём включения её в многообразную деятельность музея.

Задачи музейной педагогики:

- Воспитание любви к родному краю и людям, заботящимся о его процветании;
- Формирование самосознания, становления активной жизненной позиции, умения успешно адаптироваться в окружающем мире;
- Развитие творческих способностей, предоставление возможности реализоваться в соответствии со своими склонностями и интересами, выявить свою индивидуальность;
- Формирование детско-взрослой совместной деятельности на материале музейной практики;
- Освоение нового типа учебных занятий, формирование профессиональной компетентности музейного педагога;
- Формирование системы критериев и механизмов оценки образовательного результата музейной педагогики.

3. Ключевыми понятиями музейной педагогики, определяющими подходы к организации деятельности музея, являются:

Музейная культура представлена, с одной стороны, как хранилище, набор музейных предметов, с другой – как культура, втягивающая в себя, рефлектирующая процессы производства и воспроизведения (пополнения и хранения) предметов культуры. Ответ на вопрос, почему тот или иной предмет культуры становится музейным предметом, обретает свое место в своеобразном расположении предметов культуры, становится ключевым, без него невозможна музейная культура.

Музейная коммуникация – такая необходимая соорганизация определённых позиций, которые должны обеспечивать существование музейной культуры. Здесь необходимо обозначить следующие позиции:

- *позиция творца* (художника, писателя, учёного, политика), производителя элементов культуры, претендующих на статус музейных предметов;

- *позиция воспринимающего* (зрителя, слушателя, посетителя) музейные предметы;

- *позиция музейного педагога*, который должен не только сообщать посетителям определённый набор знаний в связи с находящимися в экспозиции предметами, но и вступать в диалог с ними, побуждать к самостоятельному творческому поиску, в некоторых случаях играть роль посредника между посетителем и музейным предметом. Кроме того, музейный педагог выступает и как организатор коммуникации между творцом и воспринимающим данный музейный предмет посетителем.

Взаимодействие данных позиций и задаёт ситуацию музейной коммуникации.

Это взаимодействие строится на следующих принципах:

1. *Принцип активного отношения к музейному пространству.* Это означает необходимость формирования позиции интерпретатора.

2. *Принцип толерантности.* Он предполагает возможность видеть многообразие форм жизни, традиций, и равное право на существование.

3. *Принцип авторства.* Диалогичность культурного пространства возможна лишь в том случае, если ученик, входящий в это пространство, действует соразмерно культурным и историческим персонажам.

Авторство может быть различным: от разработки и реализации музейных проектов до создания произведений, показывающих жизненные ценности, установки, мировоззрение автора. Можно сказать, что лишь собственный опыт авторства и его рефлексия позволяют человеку реально, а не умозрительно стать автором, понять авторские позиции других людей и групп.

4. В культурно-рекреационной деятельности музеев можно проследить большое разнообразие форм и методов работы. Их содержание обогащается новым наполнением, подсказанным современностью. Так появились музейные проекты, интерактивные музейные площадки, новые формы учебного взаимодействия в школе и др.

При разработке и проведении мероприятий и культурно-массовых дел на базе музея необходимо учитывать следующие **принципы**:

- *Интерактивность*, ибо человек воспринимает только то, что делает;

- *Комплексность* – включение всех типов восприятия;

■ *Программность*, которая обеспечивает усвоение информации и приобретение умений и навыков на основе специально разработанных программ.

Немецкий учёный **Г. Фройденталь** сформулировал *совокупность требований к проведению занятий в музее*:

- каждое посещение музея – это занятие, и оно должно иметь конкретную (учебную, воспитательную, развивающую) цель;
- учитель и дети должны осознавать, что посещение музея – не развлечение, а серьёзная работа, а поэтому нужно готовиться к нему;
- посещать музей нужно после предварительной подготовки и в процессе школьных занятий, когда дети не устали и готовы к восприятию;
- следует отказаться от обзорных экскурсий, «как безумно тяжёлых не только для сознания ребёнка, но и взрослого»;
- отбирать экспонаты для экскурсионного показа нужно на основе возрастных интересов ребёнка;
- итогом посещения музея должно быть самостоятельное творчество детей (рисунок, сочинение на тему увиденного, создание моделей и т.д.).

Должно быть выстроено образовательное пространство, содержание которого движется по цепочке «музей – школа – музей». Музейные формы работы являются местом деятельности профессионального (в том числе экспертного) сообщества, культурной формой, в которой может быть востребован результат. Это позволяет вовлечь в проект профессионалов, способных выступать экспертами, консультантами и создавать культурную форму, в которой результат деятельности школьников перестаёт быть чисто учебным результатом (и в этом смысле – его личным делом).

Наиболее эффективными формами работы в рамках музейной педагогики являются *массовые, групповые, индивидуальные*. К **массовым формам** относятся: театрализованные экскурсии, походы, экспедиции, вечера, олимпиады, викторины, встречи с участниками и свидетелями исторических событий, краеведческие игры, школьные конференции, дебаты, лекции, поездки по другим музеям и городам.

Групповыми формами работы являются кружок, общество, издание путеводителей, журналов, составление видеофильмов, создание музейных экскурсионных и индивидуально-образовательных маршрутов по карте города, области с техническим или устным (живым) звуковым сопровождением. Они готовятся под руководством педагога, снимаются и монтируются самими учащимися. Такие видеофильмы могут в дальнейшем использоваться в классно-урочной и внеурочной, внеклассной работе.

Индивидуальная работа предполагает работу с документальными материалами архивов, подготовку докладов, рефератов, запись

воспоминаний, наблюдение за жизнью и бытом изучаемого народа, выполнение познавательных заданий, написание научных работ, переписку с ветеранами, персональные выставки учащихся, разработку индивидуально-образовательных маршрутов с экспонатами школьных музеев по экспозициям, городу, области, республике, поиск эпистолярного и литературного материала, помогающего ученикам «озвучить» экспонат в ходе устного рассказа.

Задачами педагога, осуществляющего деятельность в рамках музейной педагогики, являются:

- научить ребёнка видеть историко-культурный контекст окружающих его вещей, т.е. оценивать их с точки зрения развития культуры;
- формировать понимание взаимосвязи исторических эпох и своей причастности к современной культуре, неразрывно связанной с прошлым;
- формировать устойчивую потребность и навыки общения, взаимодействия с памятниками культуры, музеем;
- развивать способность к эстетическому созерцанию, сопереживанию и наслаждению;
- формировать толерантность, уважение к другим культурам, их понимание, принятие.

Сверхзадача музейного педагога, или педагога занимающегося музейной педагогикой, – создание условий для выработки у учащихся позиции созидания; позиции не стороннего наблюдателя, а заинтересованного исследователя; позиции личной ответственности в отношении к прошлому, настоящему и будущему наследию; позиции не столько механического запоминания исторического и прочего материала, а его понимания и эмоционально-нравственной оценки.

Особенно эффективны в музейной педагогике *игровые технологии, технология коллективных творческих дел, технологии проблемного и индивидуального обучения.*

Как один из вариантов технологии индивидуального обучения может быть использован **метод проектов**. Это комплексный обучающий метод, который позволяет индивидуализировать учебный процесс, даёт возможность ребёнку проявить самостоятельность в планировании, организации и контроле своей деятельности.

Если **музейный урок** сохраняет преемственность с традиционными урочными формами работы, такая организация деятельности требует другой формы – детско-взрослых совместных проектов, в которой взрослый выступает отчасти организатором, отчасти консультантом. Кроме того, нужно всякий раз необычно встретить, рассказать, приготовить игры, атрибуты, найти образ. Музейный урок, как спектакль, может быть скучным

и увлекательным, талантливым и заурядным. В музее тоже нужна режиссура, как в театре, здесь тоже важно расставить акценты, показать самое важное, нужное, интересное.

К нетрадиционным формам (технологиям) проведения урока, которые могут применяться и в музейной педагогике, относятся:

- интегрированные уроки, основанные на межпредметных связях;
- уроки в форме соревнований и игр, конкурсов, турниров, эстафет, викторин;
- уроки, основанные на формах, жанрах и методах работы, известных в общественной практике: исследование, изобретательство, анализ первоисточников, комментарий, мозговая атака, репортаж;
- уроки на основе нетрадиционной организации и представления учебного материала: урок мудрости, урок мужества, урок любви, урок-презентация;
- уроки с использованием фантазии: урок-сказка, урок-сюрприз.

Успехи музейно-педагогической деятельности связаны, прежде всего, с тем, насколько владеет педагог умениями развивать и поддерживать познавательные интересы детей, создавать атмосферу творчества, групповой ответственности. Характер педагогической деятельности постоянно ставит учителя в коммуникативные ситуации, требуя проявления качеств, способствующих эффективному межличностному взаимодействию. К таким качествам можно отнести эмпатию, рефлексивность, гибкость, общительность, способность к сотрудничеству. Именно эти качества стимулируют состояние эмоционального комфорта, интеллектуальной активности, творческого поиска. В то же время эти качества составляют гуманистический потенциал учителя и способствуют всестороннему гармоническому развитию личности каждого ребёнка, обеспечивая целесообразность и эффективность педагогического взаимодействия.

ТЭМА 5. МУЗЕЇ ВА ЎСТАНОВАХ АГУЛЬНАЙ СЯРЭДНЯЙ АДУКАЦЫЇ: АСАБЛІВАСЦІ СТВАРЭННЯ І ФУНКЦЫЯНАВАННЯ.

5.1. ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ШКОЛЬНОГО МУЗЕЯ

1. Цели и особенности деятельности школьного музея. Условия, необходимые для его открытия и функционирования.

2. Функции и главные направления работы школьного музея. Профили музеев в учреждениях образования.

3. Документация школьного музея. Деятельность совета музея по сбору, учету и хранению материалов основного и научно-вспомогательного фондов.

4. Экспозиция школьного музея, особенности ее формирования.

1. Экскурсионная дейнасць займае надзвычай важнае месца ў рабоце любога музея, у тым і ліку і таго, што дзейнічае на базе ўстановы адукацыі. **Мэтай** дейнасці школьнага музея з'яўляецца стварэнне ўмоў для развіцця асобы вучняў сродкамі музейнай педагогікі праз стварэнне і развіццё краязнаўчай экспазіцыі як сродку забеспячэння адукацыйнага працэсу. **Асаблівасць** дейнасці школьнага музея заключаецца ў вырашэнні выхаваўчых задач установы адукацыі і далучэнні да грамадска карыснай калектыўнай працы не толькі вучняў, але і настаўнікаў, бацькоў, прадстаўнікоў вытворчых і грамадскіх арганізацый, мясцовых жыхароў.

Школьны музей працуе на грамадскіх пачатках і можа быць адкрыты **пры наяўнасці:**

- актыву вучняў, здольнага ажыццяўляць сістэматычную пошукавую, фондавую, экспазіцыйную, культурна-асветную работу;
- кіраўніка-педагога, а таксама пры ўмове актыўнага ўдзелу ў гэтай працы педагогічнага калектыву, бацькоў і іншых зацікаўленых асоб;
- асобнага памяшкання і абсталявання, якія забяспечваюць захаванасць музейных экспанатаў і адпаведныя ўмовы для іх паказу;
- экспазіцыі, якая адпавядае па зместу і афармленню сучасным патрабаванням і налічвае не менш за 100 сапраўдных экспанатаў;
- сабранай калекцыі музейных прадметаў, зарэгістраванай у інвентарнай кнізе.

Такім чынам, школьны музей можа быць створаны толькі ў тым выпадку, калі ў наяўнасці маюцца сапраўдныя помнікі матэрыяльнай і духоўнай культуры. Гэта абавязковая ўмова, якая робіць немагчымым падмену сапраўдных музейных прадметаў навукова-дапаможнымі матэрыяламі і копіямі.

Не менш важнай для стварэння школьнага музея з'яўляецца наяўнасць **актыву**, здольнага весці працу на аснове сабраных матэрыялаў. Збор матэрыялаў, стварэнне экспазіцыі, культурна-адукацыйная работа праводзяцца сіламі педагогаў, школьнікаў і іх бацькоў. Таму для эфектыўнай працы школьнага музея вялікае значэнне мае склад актыву і формы яго арганізацыі. Як правіла, актывы музеяў ва ўстановах адукацыі дзейнічаюць у форме *саветаў музея*. Весці актыўную плённую працу ў савеце музея могуць толькі педагогі і вучні, сапраўды зацікаўленыя музейнай справай. Варта ўлічваць і тую акалічнасць, што ніводны школьны музей не можа працаваць працяглы час пры адсутнасці калектыву актывістаў, бо аднаму чалавеку немагчыма справіцца з разнастайнымі і складанымі абавязкамі. Гэта можа прывесці да парушэння прынцыпу пераемнасці ў рабоце і спыненні дейнасці

музея. Колькасны склад музейнага актыву не можа быць дакладна рэгламентаваны, больш істотным з'яўляецца яго якасны склад. Вельмі важна, каб у школьным музеі ў складзе актыву супрацоўнічалі школьнікі ўсіх узроставых груп, настаўнікі, бацькі. Не варта адмаўляцца ад прыцягнення выпускнікоў школы, настаўнікаў-пенсіянераў, ветэранаў працы, іншых зацікаўленых асоб.

2. У «Палажэнні аб музеі ўстановы адукацыі» вызначаны **функцыі школьнага музея**: вывучэнне і асэнсаванне гісторыі і культуры ў мэтах развіцця інтэлектуальных, маральных, культурных і творчых магчымасцяў вучняў; ахова і прапаганда помнікаў гісторыі, культуры і прыроды роднага краю. Зыходзячы з гэтага, **галоўнымі напрамкамі работы** школьнага музея з'яўляюцца:

- камплектаванне фондаў праз пошукава-збіральніцкую працу;
- захаванне і дэманстрацыя краязнаўчых экспанатаў;
- улік і захаванне музейных калекцый;
- экспазіцыйная работа;
- культурна-адукацыйная дзейнасць.

Пры стварэнні школьнага музея важна правільна вызначыць яго будучы **профіль**. Выбар профілю вызначаецца многімі фактарамі, але найбольш значнымі з'яўляюцца грамадская патрэба, накіраванасць інтарэсаў педагагічнага і вучнёўскага калектываў школы і канкрэтная сітуацыя, у якой знаходзіцца гэтая навучальная ўстанова. Так, у сельскай мясцовасці і невялікіх гарадах, дзе музеі адсутнічаюць, мэтазгодна будзе ствараць музей шырокага краязнаўчага або комплекснага профілю. У гарадах з шырокай музейнай сеткай можна рэкамендаваць стварэнне музеяў больш вузкага профілю: ваенна-гістарычных, літаратурных, мастацкіх і г. д. Магчымасць стварыць музей пэўнага профілю дае калекцыя музейных прадметаў, зарэгістраваная ў інвентарнай кнізе. Аналіз профіляў школьных музеяў дазваляе сцвярджаць, што найбольш часта ў школах ствараюцца музеі этнаграфічнага, краязнаўчага і ваенна-гістарычнага профіляў. Шырокае распаўсюджванне атрымалі музеі, прысвечаныя гісторыі школы, раёна, жыццю і дзейнасці знакамітых землякоў.

3. Прадметы музейнага значэння, неабходныя для стварэння школьнага музея збіраюцца, як правіла, у выніку *пошукава-збіральніцкай працы*. Яе спецыфіка заключаецца ў цеснай сувязі са школьным краязнаўствам. Аб'ектамі вывучэння школьнага краязнаўства часцей за ўсё становяцца тыя помнікі, якія не патрапілі ў сферу інтарэсаў дзяржаўных музеяў. Найбольш распаўсюджанай формай захавання і выкарыстання помнікаў, знойдзеных падчас краязнаўчых паходаў, экспедыцый, апытанняў мясцовага насельніцтва і г. д., з'яўляецца іх *музеефікацыя*, пры якой выяўлены і апісаны школьнікамі-краязнаўцамі помнік выводзіцца з побытавага асяроддзя і перадаецца ў школьны музей, які забяспечвае іх захаванасць і выкарыстанне ў навучальна-выхаваўчых мэтах.

У адпаведнасці з Законам Рэспублікі Беларусь «Аб музеях і музейным фондзе Рэспублікі Беларусь», усе сапраўдныя помнікі гісторыі, культуры і прыроды, якія захоўваюцца ў фондах музеяў, з'яўляюцца агульнанароднай уласнасцю, уваходзяць у склад Музейнага фонду Беларусі і падлягаюць дзяржаўнаму ўліку ва ўстаноўленым парадку. Прызнанне за школьным музеем права захоўвання агульнанацыянальных каштоўнасцяў павышае сацыяльны прэстыж і значнасць музеяў устаноў адукацыі.

Састаўной часткай работы кожнага музея, у тым ліку і школьнага, з'яўляецца **ўлік музейных фондаў**. Фонды музея – навукова арганізаваная сукупнасць музейных прадметаў і навукова-дапаможнага матэрыялу, неабходнага для іх вывучэння і экспанавання. Наяўнасць і састаў фондаў з'яўляюцца адным з асноўных вынікаў даследчай працы музея і асновай для ўсіх відаў яго дзейнасці.

На школьныя музеі распаўсюджваецца дзеянне нарматыўных дакументаў дзяржаўных музеяў, перш за ўсё «Палажэння аб Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь», зацверджанага Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь № 730 ад 10 чэрвеня 2006 г. Адказнасць за захаванасць фондаў музея нясе дырэктар школы, у якой ён створаны і працуе. У тых выпадках, калі ў музей паступаюць прадметы гісторыі і культуры, якія маюць вялікую гістарычную каштоўнасць, а таксама прадметы, захаванасць якіх не можа быць забяспечана ва ўмовах школьнага музея, музей павінен перадаць іх у дзяржаўны музей, які фіксуе іх як дар школы і дае ўзамен арыгіналаў іх копіі або муляжы. У выпадку спынення дзейнасці школьнага музея пытанне аб перадачы яго фондаў як у дзяржаўныя, так і ў грамадскія музеі вырашаецца органамі адукацыі і культуры і афармляецца адпаведным загадам.

Увесь сабраны матэрыял складае фонд школьнага музея, які падраздзяляецца на асноўны і навукова-дапаможны аддзелы. **Асноўны фонд** – гэта сапраўдныя прадметы, якія прадстаўляюць сабой першакрыніцы звестак аб прыродзе і гісторыі грамадства. Гэтыя матэрыялы складаюць аснову музея. У музеях гісторыка-краязнаўчага профілю *да асноўнага фонду адносяцца:*

- археалагічныя матэрыялы, прадметы этнаграфіі і нумізматыкі;
- узоры прылад працы і прадукцыі;
- навуковыя і бытавыя прыборы і прылады;
- прадметы зброі і абмундзіравання;
- прадметы побыту і адзенне;
- творы выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, якія маюць дакументальнае, мемарыяльнае або мастацкае значэнне;
- фатаграфічныя матэрыялы, якія маюць дакументальнае, мемарыяльнае і мастацкае значэнне;
- рукапісныя і друкаваныя дакументы;

- дакументальныя і мастацкія кінаматэрыялы;
- мемарыяльныя прадметы дзяржаўных і грамадскіх дзеячаў, выдатных прадстаўнікоў навукі і культуры, прыватных асоб.

У музеях усіх профіляў, якія працуюць на грамадскіх пачатках, забараняецца захоўванне прадметаў, выкананых з каштоўных металаў і каштоўных камянёў, і прадметаў, якія іх змяшчаюць (у т. л. ордэнаў і медалёў, а таксама прадметаў старажытнарускога мастацтва). Такія прадметы перадаюцца ў фонды дзяржаўных музеяў і захоўваюцца ў спецыяльна адведзеных для гэтага памяшканнях. Захоўванне халоднай і агнястрэльнай зброі, не прыдатнай да выкарыстання, ажыццяўляецца толькі з дазволу органаў МУС горада (раёна).

Да **навукова-дапаможнага фонду** адносяцца фотакопіі, муляжы, макеты, рэканструкцыі, карты, дыяграмы, схемы, планы, а таксама іншыя матэрыялы, вырабленыя або набытыя музеем у працэсе камплектавання фондаў, вывучэння або экспанавання музейных прадметаў.

Асноўнымі *шляхамі фарміравання* фондаў музея з'яўляюцца: збор матэрыялаў у экспедыцыях, падчас паходаў, экскурсій; прыём дарункаў; выпадковыя паступленні. **Экспедыцыйны збор матэрыялаў** – адзін з асноўных шляхоў камплектавання фондаў. Паслядоўнасць тэм для вывучэння, а пасля і камплектавання, павінна мець планавы характар і вызначацца ў адпаведнасці з крэйзнаўчымі задачамі, патрабаваннямі экспазіцыі і неабходнасцю стварэння сістэматычнай калекцыі музейных прадметаў. Важна правільна фіксаваць дарункі і выпадковыя паступленні, падараныя музею, запісаць звесткі аб прадмеце і чалавеке, які яго падарыў, аформіць акты прыёму-перадачы.

Усе фонды музея падлягаюць строгаму дакументальнаму ўліку, які забяспечвае іх юрыдычную ахову, а таксама стварае ўмовы для іх вывучэння і рацыянальнага выкарыстання. Улік экспанатаў у школьным музеі мае дзве мэты: забеспячэнне захаванасці самога прадмета і навуковую ахову прадмета, г. зн. забеспячэнне захаванасці звестак аб ім. У выпадках неабходнасці рэстаўрацыі ці прафілактычнай кансервацыі прадметаў асноўнага фонду неабходна звяртацца да спецыялістаў-рэстаўратараў.

Улік фондаў прадугледжвае наступныя **этапы**:

- складанне актаў на ўсе матэрыялы, якія паступаюць ў музей;
- рэгістрацыю і апісанне матэрыялаў у кнізе ўліку экспанатаў школьнага музея.

На ўсе матэрыялы, якія паступаюць на пастаяннае або часовае захоўванне ў музей ад дзяржаўных устаноў, грамадскіх арганізацый і прыватных асоб, складаюцца акты прыёму. Для актаў выкарыстоўваюцца спецыяльныя бланкі ці чыстыя аркушы паперы са штампам установы, пры якой дзейнічае музей, і

запаўняюцца ў двух экзэмплярах. Другі экзэмпляр акта застаецца ў асобы, якая перадае экспанат, а першых экзэмпляр захоўваецца ў музеі.

Асноўным **дакументам** уліку і аховы матэрыялаў музея з'яўляецца *кніга ўліку экспанатаў* (інвентарная кніга або кніга паступленняў). Запіс у інвентарную кнігу робіцца адначасова з паступленнем прадмета ў музей. Інвентарная кніга з пранумараванымі лістамі павінна быць прашнуравана і замацавана пячаткай установы адукацыі. На апошнім лісце ўказваецца колькасць пранумараваных старонак, ставяцца подпісы дырэктара школы і кіраўніка музея.

Акрамя інвентарнай кнігі, **дакументацыю школьнага музея** складаюць:

- нарматыўна-прававыя дакументы, якія рэгламентуюць дзейнасць музеяў ва ўстановах адукацыі;

- загад кіраўніка ўстановы адукацыі аб адкрыцці музея і прызначэнні яго кіраўніка;

- пашпарт музея, які выдаецца адпаведнымі органамі адукацыі і культуры горада (раёна, вобласці), а ў г. Мінску – Мінскім гарадскім турыстычна-экалагічным цэнтрам. У ім утрымліваюцца звесткі аб назве і профілі музея, месцы яго знаходжання і кіраўніку. Указваецца дата адкрыцця музея, характарыстыка яго памяшкання, пералічваюцца раздзелы экспазіцыі, прыводзяцца звесткі аб колькасці экспанатаў. Штогод у пашпарт уносяцца адпаведныя змены.

- план работы музея на бягучы навучальны год, які складаецца кіраўніком музея і зацвярджаецца дырэктарам установы адукацыі. План можа ўключаць наступныя *раздзелы*: арганізацыйная і інструктыўна-метадычная работа, пошукавая работа (план камплектавання фондаў), экспазіцыйна-выставачная работа, культурна-адукацыйная дзейнасць;

- кніга ўліку наведвальнікаў;

- графік правядзення экскурсій на бягучы навучальны год

- кніга водгукаў.

У аснове навукова-асветніцкай дзейнасці музея ляжыць **музейны прадмет**. Ён з'яўляецца аб'ектам камплектавання, навуковага вывучэння і апісання, выкарыстання ў экспазіцыйнай, выставачнай, адукацыйнай і іншых формах музейнай дзейнасці. *Музейны прадмет* – гэта помнік гісторыі і культуры, які выключаны з бытавога асяроддзя, прайшоў усе стадыі навуковай апрацоўкі і ўключаны ў склад музейнага збору. **Галоўная функцыя музейнага прадмета** – быць крыніцай інфармацыі аб тых працэсах, падзях і з'явах, з якімі ён быў звязаны. Матэрыяльныя прадметы, якія страцілі сваё функцыянальнае значэнне і набылі значэнне сімвалаў, памятных знакаў, – гэта **рарытэты** (прадметы побыту розных эпох, якія захаваліся ў абмежаванай колькасці) і **рэліквіі** (рэчы, якія захоўваюцца з асаблівай беражлівасцю, бо нагадваюць пра пэўную асобу ці падзею).

4. Асноўнай базай, на якой вядзецца сістэматычная выхаваўчая і культурна-адукацыйная работа з вучнямі, з'яўляецца **экспазіцыя** музея. Стварэнне экспазіцыі – працэс творчы і прадугледжвае веданне спецыфікі музейнай работы. Таму перад пачаткам работы неабходна азнаёміцца са спецыяльнай музейзнаўчай літаратурай і атрымаць кансультацыю ў бліжэйшым дзяржаўным музеі. Праца па стварэнні экспазіцыі мае пэўную **паслядоўнасць**:

- распрацоўка навуковай канцэпцыі экспазіцыі;
- складанне тэматычнай структуры;
- распрацоўка тэматыка-экспазіцыйнага плана (ТЭП).

Вынікам кожнага этапу з'яўляецца распрацоўка адпаведнага пакета дакументаў, неабходных для далейшай працы над экспазіцыяй. Распрацоўка **канцэпцыі**, як правіла, уключае тры стадыі. *Першая* ахоплівае працэс падрыхтоўкі і аналізу зыходных дадзеных: вывучэнне літаратуры, звязанай з тэматыкай экспазіцыі; знаёмства з экспазіцыямі музеяў, блізкіх па профілю; аналіз сацыякультурнай сітуацыі ў населеным пункце. Наступная стадыя стварэння навуковай канцэпцыі – распрацоўка *асноўнай ідэі* будучай экспазіцыі. Далейшая работа па падрыхтоўцы навуковай канцэпцыі заключаецца ў распрацоўцы *плана стварэння экспазіцыі*, у якім прадугледжаны канкрэтныя практычныя мерапрыемствы па рэалізацыі асноўных ідэй.

Другі этап навуковага праектавання экспазіцыі – гэта дэталізацыя яе навуковага і мастацкага рашэння. Для гэтага ствараецца разгорнутая *тэматычная структура*, якая прадстаўляе сабой дакумент, у якім змяшчаюцца дакладныя назвы раздзелаў, тэм і падтэм экспазіцыі ў храналагічнай і лагічнай паслядоўнасці, пералічваюцца асноўныя групы экспанатаў, якія адносяцца да тэмы (экспазіцыйныя комплексы). Паралельна са складаннем разгорнутай тэматычнай структуры адбываецца адбор экспанатаў ў фондах музея.

Заклучным дакументам навуковага праектавання экспазіцыі з'яўляецца **тэматыка-экспазіцыйны план** (ТЭП), які ўключае дакладны пералік прадметаў, згрупаваных у адпаведнасці з тэматычнай структурай, а таксама вядучых тэкстаў да тэм, падтэм, раздзелаў. У сувязі з тым, што магчымасці школьнага музея ў экспанаванні музейных прадметаў абмежаваны, мэтазгодна вызначыцца, якія прадметы адабраць у першую чаргу, як прадставіць падзею найбольш поўна і ўсебакова, выкарыстоўваючы найменшую колькасць прадметаў. Неабходна памятаць, што экспазіцыя школьнага музея павінна быць па магчымасці мабільнай і абнаўляцца як мага часцей. Гэта тлумачыцца тым, што аўдыторыя такіх музеяў з'яўляецца дастаткова аднастайнай і пастаяннай.

Існуюць два **прынцыпы фарміравання** музейнай экспазіцыі: *гісторыка-храналагічны* – кожны раздзел экспазіцыі паслядоўна іаказвае развіццё той ці іншай з’явы, таго ці іншага боку гістарычнага працэсу і *тэматычны* – музейныя матэрыялы сабраны ў кожным раздзеле ў адпаведнасці з яго тэмай, прычым унутры раздзела іх групойка ажыццяўляецца у храналагічным парадку. У практыцы школьных музеяў часта сустракаецца спалучэнне названых прынцыпаў. Лагічная пабудова экспазіцыі забяспечваецца яе тэматычнай структурай. Парадак размяшчэння частак у экспазіцыі вызначае *экспазіцыйны маршрут* – паслядоўнасць прагляду экспазіцыі.

Першаснай адзінкай экспазіцыі з’яўляецца **экспанат** — прадмет, выстаўлены для прагляду. Музейныя экспанаты, якія раскрываюць пэўнае канкрэтнае пытанне, тэму, аб’ядноўваюцца ў *тэматыка-экспазіцыйныя комплексы*. Некалькі такіх комплексаў ствараюць *музейны раздзел*. Раздзелы складаюць музейную экспазіцыю ў цэлым.

Экспанаты музейнага фонду размяшчаюць у *трох планах*: **вертыкальным** (стэнды, турнікеты, вітрыны), **гарызантальным** (падстаўкі, гарызантальныя вітрыны) і **схаваным** (створкі турнікета, альбомы). Усе экспанаты павінны мець анатацыі, у змесце якіх не дапускаюцца скажэнні, памылкі, розныя выпраўленні.

Да базавых **форм арганізацыі работы** музея традыцыйна адносяць экскурсіі, музейныя лекцыі, кансультацыі, навуковыя чытанні, клубы, гурткі, тэматычныя сустрэчы. Менавіта гэтыя формы сталі асновай для з’яўлення новых, запазычаных з іншых сфер культуры, адукацыі, навукі. Усё часцей у культурна-адукацыйнай працы музеяў выкарыстоўваюцца такія формы, як канцэрты, музейныя святы, вучэбныя музейна-педагагічныя праграмы.

Культурна-адукацыйная работа школьнага музея мае шэраг асаблівасцяў, галоўная з якіх – выкарыстанне матэрыялаў школьнага музея ў навучальна-выхаваўчым працэсе. Існуюць разнастайныя **формы і метады**, якія дазваляюць уключыць музейныя матэрыялы ў навучальны працэс. Самымі распаўсюджанымі з іх з’яўляюцца:

- экскурсіі;
- выкарыстанне музейных прадметаў у якасці наглядных сродкаў навучання на асобных уроках;
- тэматычныя лекцыі з выкарыстаннем музейных прадметаў;
- самастойная падрыхтоўка паведамленняў і дакладаў вучнямі для выкарыстання на ўроках;
- праца на базе музея факультатываў, гурткоў, навуковых вучнёўскіх таварыстваў;
- правядзенне канферэнцый.

Школьны музей стымулюе самастойную навукова-даследчую працу школьнікаў: яны могуць працаваць у фондах музея з матэрыяламі, не ўключанымі ў экспазіцыю і выкарыстоўваць іх для напісання рэфератаў, дакладаў, а таксама для самастойных даследаванняў па гісторыі, культуры і прыродзе роднага краю. Даволі вялікае пазнавальнае і выхаваўчае значэнне мае далучэнне школьнікаў да працэсу збору матэрыялаў для папаўнення фондаў музея, вывучэння мемуарнай літаратуры, Інтэрнэт-рэсурсаў, архіўнага пошуку пад кіраўніцтвам настаўніка.

Музеям, якія ўваходзяць у склад юрыдычнай асобы ў якасці структурных падраздзяленняў (у тым ліку і ва ўстановах адукацыі), можа быць прысвоены статус **«народны музей»**. Для гэтага яны павінны адпавядаць наступным *патрабаванням*:

- ажыццяўляць сваю дзейнасць не менш за 10 гадоў;
- мець не менш за 600 музейных прадметаў;
- мець уліковую дакументацыю на ўсе музейныя прадметы;
- мець асобны будынак (або памяшканне) пад пастаянную экспазіцыю і для размяшчэння музейных фондаў;
- мець пастаянную музейную экспазіцыю, створаную на аснове ўласных музейных калекцый;
- абслугоўваць не менш як 3000 наведвальнікаў за апошнія тры гады.

Парадак прысваення музеям статусу «народны», перыядычнага пацвярджэння і пазбаўлення іх гэтага статусу рэгулюецца адпаведным Палажэннем, якое было зацверджана Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь № 733 ад 10 чэрвеня 2006 г.

5.2. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕРИАЛОВ ШКОЛЬНОГО МУЗЕЯ В УЧЕБНОЙ И ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ

1. Краеведческий материал на уроках истории и обществознания.
2. Методические требования к проведению учебных занятий в музее.
3. Основные формы организации внеклассной и внешкольной работы на базе школьного музея.
4. Музей как база для самостоятельной исследовательской работы учащихся.

1. Мясцовы матэрыял можа складаць змест цэлага краязнаўчага ўрока або стаць яго асобным элементам. У першым выпадку ўрок поўнасьцю прысьвачаецца вывучэнню гісторыі краю, а ў другім – толькі часткова. На ўроках з выкарыстаннем элементаў краязнаўчага матэрыялу яго разгляд можа ажыццяўляцца на любым этапе ўрока: у час праверкі ведаў, вывучэння новага матэрыялу ці замацавання вывучанага. Краязнаўчы матэрыял можа

выкладацца на ўроку як настаўнікам, так і вучнямі. Настаўнік гісторыі павінен імкнуцца да таго, каб у выніку сістэматычнага ўключэння краязнаўчага матэрыялу ў вучэбны працэс у вучняў сфарміравалася пэўная сістэма ведаў аб родным краі, аб асноўных этапах і асаблівасцях яго развіцця, месцы і значэнні ў гістарычным развіцці ўсёй краіны. Вучэбная праграма па гісторыі Беларусі прадугледжвае правядзенне *дзесяці спецыяльных ўрокаў*, заснаваных на выкарыстанні краязнаўчага матэрыялу, якія праводзяцца па наступных тэмах:

VI клас (2 урокі): “Наш край у найстаражытнейшыя часы; “Наш край у IX–XIII стст.”;

VII клас (2 урокі): “Наш край у XIII–XVI стст.”; “Наш край у XIV–XVI стст.”;

VIII клас (1 урок): “Наш край у другой палове XVI–XVIII ст.”;

IX клас (1 урок): “Наш край у канцы XVIII – пачатку XX ст.”;

X клас (2 урокі): “Наш край у 1920–30-я гг.”; “Наш край ў гады Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў”;

XI клас (2 урокі): “Наш край у другой палове 1950–1980-х гг.”; “Наш край у перыяд станаўлення і ўмацавання дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь”.

Акрамя спецыяльна вызначаных праграмай урокаў, краязнаўчы матэрыял можа выкарыстоўвацца на іншых уроках гісторыі Беларусі як сродак ілюстрацыі агульных паняццяў і заканамернасцей грамадскага развіцця, асабліва, калі вывучаемыя гістарычныя падзеі знайшлі выразнае праяўленне на тэрыторыі роднага краю. Мясцовы матэрыял можа выступаць як эфектыўны сродак канкрэтызацыі вучэбнага матэрыялу побач з такімі сродкамі навучання, як лічбавы матэрыял, фрагменты мастацкай літаратуры, урыўкі з мемуараў, біяграфічныя звесткі і г. д.

Можна вызначыць *асноўныя прыёмы* ўсталявання сувязі краязнаўчага матэрыялу з матэрыялам зместу гісторыі Беларусі:

1. Фарміраванне цэласных ведаў па агульных пытаннях гісторыі Беларусі і гісторыі роднага краю, раёна, вобласці. Так, напрыклад, пры вывучэнні тэмы “Разгортванне народнай барацьбы на тэрыторыі Беларусі” ў X класе можна прапанаваць вучням скласці тэматычную абагульняющую табліцу, у якой побач з агульнагістарычным адлюстраваннем мясцовы краязнаўчы матэрыял аб узнікненні і баявой дзейнасці мясцовых партызанскіх фарміраванняў, іх удзеле ў партызанскіх рэйдах, “рэйкавай вайне”, стварэнні партызанскіх зон і краёў і г. д.

2. Выяўленне агульнага і асаблівага ў вывучаемых падзеях і з’явах агульнагістарычнага і мясцовага значэння. Так, вывучаючы тэму “Сталыпінская рэформа і асаблівасці яе ажыццяўлення ў Беларусі”, вучні

даследуюць і высвятляюць асаблівасці яе правядзення ў сваёй мясцовасці.

3. Усталяванне сінхроннасці падзей у гісторыі Беларусі і гісторыі роднага краю. З гэтай мэтай можна скласці сінхраністычную табліцу, якую можна прадставіць у наступным выглядзе:

Стагоддзе, год	Падзея	
	гісторыя Беларусі	гісторыя краю

Пералічаныя вышэй прыёмы нельга лічыць універсальнымі. Выбар таго ці іншага прыёма вызначаецца асаблівасцямі зместу вучэбнага матэрыялу, навучальнымі і выхаваўчымі мэтамі ўрока, узроўнем уменняў і навыкаў вучняў. Прычым сувязь паміж гісторыяй краіны і гісторыяй краю найбольш эфектыўна ажыццяўляецца тады, калі яна лагічна і педагагічна абгрунтаваная. Так, вывучаючы падзеі Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў у Беларусі, амаль на кожным уроку можна выкарыстоўваць факты мясцовай гісторыі і ўспаміны людзей-сведак і ўдзельнікаў падзей. Гэта стварае магчымасць для правядзення такой формы ўрока, як *урок-сустрэча*. У кожным населеным пункце нашай краіны яшчэ ёсць жывыя ўдзельнікі тых падзей. Аднак да такіх сведчанняў неабходна адносіцца крытычна, бо многія з ветэранаў успамінаюць не аб сваім уласным удзеле ў гістарычных, а расказваюць аб іх так, як гэта прынята рабіць у падручніках ці ў сродках масавай інфармацыі. Таму запрашаючы на ўрок гісторыі сведкаў і ўдзельнікаў гістарычных падзей, настаўнік павінен папярэдне абавязкова сустрэцца з імі і ў гутарцы вызначыць кола тых пытанняў, якія будуць закранацца ў час выступлення, папрасіць асвятліць тыя факты, якія маюць непасрэдняе сувязі з праграмным матэрыялам.

Краязнаўчыя ўрокі могуць праводзіцца ў форме *экскурсіі* ў школьныя і дзяржаўныя краязнаўчыя музеі, да помнікаў гісторыі і культуры роднага краю і памятных мясцін. У старэйшых класах краязнаўчыя ўрокі могуць праводзіцца ў форме *семінараў, канферэнцый, абароны маршрутаў краязнаўчых экскурсій і экспедыцый, урокаў-гуляняў, конкурсаў, віктарын* і г.д.

Вопыт выкарыстання краязнаўчага матэрыялу на ўроках гісторыі Беларусі, асноўныя формы, метады, прыёмы і сродкі навучання зручна будзе сістэматызаваць у выглядзе табліцы. У гэтым выпадку яна будзе служыць дадаткам да каляндарна-тэматычнага планавання па прадмету.

2. Нямецкі навуковец Г. Фрайдэнталь сфармуляваў шэраг *патрабаванняў да правядзення вучэбных заняткаў* у музеі, якія настаўніку варта ўлічваць пры іх планаванні і арганізацыі:

- кожнае наведванне музея – гэта занятак, і ён павінен мець канкрэтную (вучэбную, развіццёвую, выхаваўчую) мэту;
- настаўнік і школьнікі павінны ўсведамляць, што наведванне музея – не забава, а сур'ёзная праца, а таму трэба загадзя рыхтавацца да яе;
- наведваць музей трэба пасля папярэдняй падрыхтоўкі і ў працэсе вучэбных заняткаў, калі вучні яшчэ не стаміліся і гатовы\ да ўспрымання інфармацыі;
- варта адмовіцца ад аглядных экскурсій, «як надзвычай цяжкіх не толькі для свядомасці дзіцяці, але і дарослага»;
- адбіраць экспанаты для паказу трэба на аснове ўзроставых асаблівасцей вучняў;
- вынікам наведвання музея павінна быць прадукты самастойнай творчасці вучняў (малюнак, фотарэпартаж, сачыненне на тэму ўбачанага).

3. Правядзенне гісторыка-краязнаўчага вечара звычайна з'яўляецца вынікам той краязнаўчай работы, што вядзецца ў навучальнай установе. Яго падрыхтоўкай займаюцца члены краязнаўчага гуртка, таварыства ці клуба. Мэта гісторыка-краязнаўчага вечара, як правіла, заключаецца ў забеспячэнні эмацыянальнага ўспрымання вучнямі зместу і значэння гістарычных фактаў і падзей, што адбываліся ў родным краі, у мастацкай форме (музыка, спевы, інсцэніроўка, мастацкае чытанне і г. д.), абуджэнне ў іх пазнавальнага інтарэсу да яго вывучэння і краязнаўчай работы ў цэлым.

Правядзенню вечара заўсёды папярэднічае вялікая арганізацыйная работа: стварэнне аргкамітэта, падрыхтоўка праграмы і напісанне сцэнарыя, арганізацыя мастацкай самадзейнасці, афармленне памяшканняў, рассылка запрашэнняў на вечар, правядзенне рэпетыцый і г. д. Калі на вечар запрашаюцца ўдзельнікі і сведкі гістарычных падзей, якія адбываліся ў родным краі, настаўніку неабходна папярэдне сустрэцца з імі і абгаварыць ступень удзелу запрошаных у ходзе вечара, каб не ператварыць яго ў “вечар успамінаў аб былым” выключна для саміх гасцей вечара. Асаблівасць вечарыны заключаецца ў тым, што пры ўсёй разнастайнасці выкарыстоўваемых у яе ходзе жанраў назіраецца тэматычная мэтанакіраванасць як паведамленняў, так і мастацкай часткі.

Пры арганізацыі і правядзенні гісторыка-краязнаўчага вечара неабходна ўлічваць пэўныя **метадычныя патрабаванні**: вечар заўсёды павінен быць накіраваны на дасягненне навучальных, развіваючых і выхаваўчых задач; ён павінен быць цікавым, насіць святочны характар і складацца з дзвюх частак. Навукова-пазнавальную частку вечара можна прадставіць у выглядзе калектыўнай справаздачы, тэкст якой перадаецца з дапамогай кароткіх паведамленняў і дэкламацый, музыкі, спеваў, невялікіх

інсцэніровак. Усе гэта можа спалучацца з мультымедыйнымі прэзентацыямі. У мастацкай частцы вечара можна прадугледзець правядзенне гульні і конкурсаў па гісторыі роднага краю.

Зместам краязнаўчага вечара могуць быць:

- сустрэчы з цікавымі людзьмі (ветэранамі вайны і працы, доўгажыхарамі, знакамітымі выпускнікамі школы, супрацоўнікамі музеяў, карэспандэнтамі СМІ, супрацоўнікамі органаў улады і правапарадку і г.д.);

- аповед пра працу школьнага краязнаўчага таварыства, музея ўстановы адукацыі;

- тэматычныя гутаркі («Кухня нашага краю», «Мода нашай мясцовасці», «Літаратурны край» і інш.).

Па выніках правядзення вечара можа быць аформлена фотасправаздача або сценгазета, якія адлюстроўваюць яго найбольш цікавыя моманты. Заўважым, што сцэнарыі лепшых вечароў, віктарын і конкурсаў на гісторыка-краязнаўчую тэматыку амаль штомесяц друкуюцца ў навукова-метадычных часопісах «Беларускі гістарычны часопіс» і «Гісторыя: праблемы выкладання» (з ліпеня 2011 г. – «Гісторыя і грамадазнаўства»).

Калі для гісторыка-краязнаўчага вечара характэрна выкарыстанне разнастайных жанраў, то для *гісторыка-краязнаўчай канферэнцыі* – большая дасціпнасць і навуковасць. Галоўнай мэтай правядзення канферэнцыі з’яўляецца пашырэнне краязнаўчага кругагляду вучняў, фарміраванне навыкаў даследчай працы. Тэматыка канферэнцыі вызначаецца праблемамі рэгіёна або накірункамі даследчай дзейнасці школьнікаў. Такая канферэнцыя праводзіцца па выніках гісторыка-краязнаўчай работы за пэўны перыяд часу (паўгоддзе, год), або па пэўнай тэме (напрыклад, наш край у гады Другой сусветнай вайны, пасляваеннага аднаўлення гаспадаркі і г. д.).

Пры яе падрыхтоўцы асаблівая ўвага звяртаецца на выкарыстанне крыніц: краязнаўчай літаратуры, дакументальных, газетных і іншых матэрыялаў. У канферэнцыі могуць прымаць удзел краязнаўцы адной установы адукацыі ці некалькіх, калі яна носіць статус раённай, гарадской ці абласной. У любым выпадку з членаў краязнаўчага гуртка, настаўнікаў, спецыялістаў навукова-даследчых устаноў ствараецца аргкамітэт канферэнцыі, які рыхтуе інфармацыйнае пісьмо, дзе абвешчаецца тэма, вызначаюцца ўмовы ўдзелу ў яе рабоце, час і месца правядзення пленарнага пасяджэння і работы секцый, а таксама патрабаванні да дакладаў і паведамленняў. Інфармацыйнае пісьмо даводзіцца да ведама вучняў школы або іншых устаноў адукацыі, навучэнцы якіх могуць прыняць удзел у яе рабоце.

Напярэдадні канферэнцыі аргкамітэт разглядае дасланыя матэрыялы, вызначае іх адпаведнасць абвешчанай тэме і навуковую каштоўнасць і

высылае запрашэнні ўдзельнікам канферэнцыі. Перад пачаткам канферэнцыі можа быць арганізавана выстава краязнаўчай літаратуры або рэчавага матэрыялу, сабранага ўдзельнікамі канферэнцыі ў час краязнаўчых экспедыцый. Пасля завяршэння работы канферэнцыі на заключным пасяджэнні падводзяцца яе вынікі, аўтары лепшых дакладаў і выступленняў адзначаюцца ўзнагародамі (дыпламамі і падзякамі).

Краязнаўчыя **алімпіяды** ў апошні час праводзяцца рэдка, хаця гэта форма пазакласнай работы мае выключна важнае значэнне для выяўлення таленавітых юных краязнаўцаў і развіцця гістарычнага краязнаўства ў цэлым. Алімпіяда – гэта форма работы з той часткай вучнёўскай моладзі, якая праяўляе ўстойлівы пазнавальны інтарэс да навуковага вывучэння гісторыі і культуры роднага краю. Мэта яе правядзення – садзейнічаць развіццю цікавасці да вывучэння роднага краю, выявіць адораных школьнікаў для арганізацыі іх далейшага развіцця. У ёй могуць прымаць удзел усе жадаючыя школьнікі.

Для яе арганізацыі і правядзення ствараецца аргкамітэт, які распрацоўвае заданні на кожны тур алімпіяды. Колькасць тураў залежыць ад колькасці ўдзельнікаў і ўзроўню лакалізацыі яе правядзення (школьная, раённая, гарадская). Безумоўна, што кожны наступны тур алімпіяды патрабуе распрацоўкі новых, больш складаных заданняў. Формы правядзення алімпіяды могуць быць розныя для кожнай групы ўдзельнікаў: віктарыны, тэставыя заданні, міні-сачыненні і інш. Пасля правядзення алімпіяды настаўнік знаёміць усіх удзельнікаў з правільнымі адказамі. Неабходна вызначыць меры маральнага і матэрыяльнага заахвочвання да ўдзелу ў краязнаўчых алімпіядах, што немагчыма без дапамогі адміністрацыі ўстаноў адукацыі і фундатарскай падтрымкі.

Краязнаўчыя **віктарыны** могуць арганізоўвацца як на ўроках, так і ў пазакласнай рабоце. Для іх правядзення распрацоўваюцца спецыяльныя рознаўзроўневыя заданні па гісторыі роднага краю, якія патрабуюць ад вучняў як узнаўленчай, так і творча-пошукавай пазнавальнай дзейнасці. Для таго, каб унесці элемент спаборніцтва і актывізаваць пазнавальную дзейнасць школьнікаў, іх можна разбіць на 2–3 каманды, а за адказы на пытанні налічваць балы ў залежнасці ад іх складанасці.

Краязнаўчыя **выставы** звычайна праводзяцца па выніках праведзеных паходаў, краязнаўчых, археалагічных і этнаграфічных экспедыцый для дэманстрацыі сабраных рэчавых матэрыялаў (археалагічных артэфактаў, прадметаў быту, манет, грашовых знакаў, кніг, прылад працы, вопраткі), а таксама фотасправаздач, палявых дзённікаў і г. д. На падрыхтоўчым этапе настаўніку неабходна вызначыць мэту, тэматыку, віды экспанатаў, час і месца правядзення выставы, крытэрыі ацэнкі работ (калі выстава

конкурсная). Яе тэматыка можа ахопліваць любыя аспекты жыцця роднага краю, напрыклад: «Мой любімы куточак радзімы»; «Кантрасты нашага краю»; «Архітэктурныя (скульптурныя, прыродныя і інш.) помнікі нашага краю»; «Людзі нашага краю»; «Наш край у будучым» і інш.

Інфармацыю аб выставе неабходна давесці да ўсіх вучняў школы. Падчас правядзення выставы неабходна арганізаваць яе наведванне ўсімі вучнямі школы. Краязнаўчыя выставы ў перспектыве могуць стаць асновай стварэння краязнаўчага кутка, а затым і школьнага гісторыка-краязнаўчага музея.

Конкурсы арганізуюцца і праводзяцца аднаразова ці некалькі разоў на працягу навучальнага года. Падрыхтоўка і правядзенне конкурсаў садзейнічае паглыбленню ведаў, фарміраванню і развіццю інтэлектуальных і камунікатыўных уменняў і навыкаў вучняў. Тэматыка конкурсаў можа тычыцца разнастайных пытанняў жыцця краю, яны могуць праводзіцца па любым сцэнарыі. Як правіла, падрыхтоўка і правядзенне конкурса складаецца з некалькіх этапаў:

I. Падрыхтоўчы этап, на якім адбываецца:

- а) вызначэнне тэматыкі, мэты правядзення конкурсу і яго ўдзельнікаў;
- б) вызначэнне сумесна з вучнямі задач мерапрыемства, асноўных пытанняў яго зместу, крытэрыяў ацэнкі выступленняў, формы правядзення, тэрмінаў, месца правядзення конкурсу;
- в) фарміраванне рабочых груп па падрыхтоўцы да конкурсу (каманды, афарміцелі, журы, вядучыя і інш.);
- г) збор і афармленне неабходных матэрыялаў для правядзення мерапрыемства;
- д) кансультаванне настаўнікаў рабочых груп, аказанне неабходнай дапамогі.

II. Этап правядзення конкурсу, які ўключае ў сябе:

- а) уступнае слова настаўніка пра мэты конкурсу, парадак яго правядзення, склад удзельнікаў;
- б) выступленні ўдзельнікаў, каманд;
- в) падвядзенне вынікаў, узнагароджванне ўдзельнікаў;

III. Заключны этап, на якім адбываецца:

- а) заключнае слова настаўніка, у якім даецца якасная ацэнка падрыхтоўкі і правядзення конкурсу, магчымасці практычнага выкарыстання яго вынікаў;
- б) рэфлексія ўдзельнікаў мерапрыемства.

Выпуск газет. У многіх школах наладжаны рэгулярны выпуск тэматычных газет, прысвечаных асобным гістарычным падзеям, знакамітым землякам або сучаснаму развіццю рэгіёна. Над газетай могуць працаваць

некалькі груп вучняў, кожная з якіх выконвае сваю частку працы: збор інфармацыі, рэдагаванне, афармленне і інш., што дазваляе максімальна поўна ўлічваць і развіваць індывідуальныя магчымасці і здольнасці школьнікаў. Змест газеты можа адлюстроўваць сучаснае жыццё рэгіёна, расказваць пра мінулае “малой Радзімы”, змяшчаць займальныя матэрыялы: крыжаванкі, рэбусы, забаўляльныя гісторыі і інш. Побач з газетамі можна арганізаваць афармленне тэматычных стэндаў, стварэнне мультымедыйных прэзентацый якія будуць расказваць пра родны край, яго жыхароў, сваю школу.

Грамадска карысная дзейнасць, формамі якой могуць быць акцыі па добраўпарадкаванні тэрыторыі школы, населенага пункта і яго ваколіц, арганізацыя экалагічных сцэжак і дэсантаў, удзел у рэстаўрацыйных работах і інш.

Такім чынам, у арсенале настаўніка гісторыі ёсць вялікае мноства форм і метадаў ажыццяўлення гісторыка-краязнаўчай работы, якія дазваляюць эфектыўна яе арганізаваць і задаволіць пазнавальныя інтарэсы вучняў, спрыяць іх патрыятычнаму і грамадзянскаму выхаванню.

4. Адной з індывідуальных форм пазакласнай краязнаўчай работы з’яўляецца напісанне вучнямі даследчых работ краязнаўчага характару. У працэсе іх падрыхтоўкі і напісання паглыбляецца знаёмства з гісторыка-культурнай спадчынай Беларусі, метадамі яе зберажэння і выкарыстання, ствараюцца неабходныя ўмовы для патрыятычнага выхавання вучняў, фарміравання ў іх беражлівых адносін да гісторыка-культурных каштоўнасцей.

Адзначым, што тэматыка вучнёўскіх навуковых работ павінна адпавядаць наступным **патрабаванням**:

- цесная сувязь са зместам вучэбнай праграмы па гісторыі Беларусі;
- наяўнасць ўзаемасувязі паміж гістарычным мінулым краіны і роднага краю;
- садзейнічанне раскрыццю спецыфічных рыс і асаблівасцей гістарычнага развіцця пэўнага краю;
- забяспечанасць неабходнай колькасцю разнастайных крыніц;
- адпаведнасць узроставым пазнавальным магчымасцям вучняў.

Работа над пачынаецца з выбару тэмы. Пажадана, каб яна была не вельмі доўгай і адлюстроўвала асноўны змест даследавання. Навуковая работа можа быць прысвечана комплекснаму апісанню пэўнага помніка гісторыі і культуры або іх групы, даследаванню жыцця і дзейнасці славурых ураджэнцаў дадзенага рэгіёну і г. д. Тэма работы ў пэўнай ступені абумоўлівае адбор літаратуры, неабходнай для яе напісання. Яе пошук праходзіць, як правіла, у бібліятэках пры дапамозе *алфавітнага і*

сістэматычнага каталогаў. У першым з іх прадстаўлены ўсе кнігі і брашуры, што захоўваюцца ў фондах бібліятэкі, у алфавітным парадку прозвішчаў аўтараў або загаловаўкаў. У другім – яны сістэматызаваны па тэматычных раздзелах (архітэктура, гісторыя Беларусі, археалогія, правазнаўства, педагогічныя навукі і г. д.), што можа аблегчыць працэс пошуку неабходнай літаратуры.

Поспех выканання даследчых работ юных краязнаўцаў залежыць ад **наступных умоў:**

- дасканаласць веданне самім настаўнікам гісторыі краю і асноўных крыніц па яго гісторыі;
- валоданне настаўнікам спецыяльна-гістарычнымі метадамі даследавання ў спалучэнні з агульнанавуковымі, адаптаванымі да асаблівасцяў даследавання гістарычных аб'ектаў;
- валоданне метадыкай навучання школьнікаў элементам даследчай працы;
- кампетэнтнае і зацікаўленае кіраўніцтва настаўнікам вучнёўскай даследчай работай;
- пазнавальная самастойнасць вучня ў працэсе даследавання;
- матэрыяльна-тэхнічная забеспячэнне кіраўнікоў і выканаўцаў даследчых работ;
- прадстаўленне вынікаў даследавання, іх абмеркаванне, заахвочванне і публікацыя лепшых даследчыцкіх работ у перыядычным друку.

Варта таксама прытрымлівацца асноўных **этапаў гістарычнага даследавання**, кожны з якіх арыентаваны на рашэнне пэўных інфармацыйных і даследчых задач:

1. *Гістарыяграфічны*, на якім адбываецца фармулёўка праблемы, вызначэнне аб'екта, прадмета, мэтай, задач даследавання і ступені яго распрацаванасці.
2. *Крыніцазнаўчы* – уключае вызначэнне круга асноўных і другарадных крыніц і фарміраванне інфармацыйнай базы даследавання.
3. *Стварэнне мадэлі гістарычных дадзеных* звязана з сістэматызацыяй і абагульненнем сабранай гістарычнай інфармацыі.
4. *Аналітычны* – прадугледжвае раскрыццё вывучаемай праблемы з выкарыстаннем метадаў аналізу і сінтэзу інфармацыі і афармленне высноў у выглядзе навуковай працы.

Агульнапрынятай з'яўляецца наступная **структура афармлення** вучнёўскай даследчай работы:

1. *Тытульны ліст* (на ім утрымліваюцца назва навучальнай установы, дзе выконваецца праца; тэма работы; прозвішча, імя, імя па бацьку і клас

аўтара; прозвішча, імя, імя па бацьку навуковага кіраўніка; горад (вёска), дзе знаходзіцца ўстанова адукацыі; год выканання).

2. *Змест* (утрымлівае назвы ўсіх частак работы з указаннем нумара старонкі іх пачатку).

3. *Уводзіны* (у змесце якіх раскрываецца актуальнасць, мэты, задачы, метады даследавання, агляд літаратуры па тэме даследавання, практычная значнасць выкананай работы).

4. *Асноўная частка* (некалькі глаў (у адпаведнасці з мэтай і задачамі работы), у якіх змяшчаецца матэрыял па даследуемай тэме, выкладаюцца і аналізуюцца атрыманыя вынікі).

5. *Заклучэнне* (кароткія высновы па выніках выкананай працы).

6. *Спіс літаратуры* (уключае выкарыстаныя крыніцы і літаратуру).

7. *Дадаткі*, на якія спасылаецца аўтар у тэксце работы, і якія неабходны для ілюстрацыі і канкрэтызацыі зместу асноўнай часткі.

У тэксце работы аўтар абавязаны даваць спасылкі на крыніцы, у тым ліку і электронныя рэсурсы, звесткі з якіх прыводзяцца ў яго змесце. Такія спасылкі даюць магчымасць знайсці адпаведныя крыніцы і праверыць дакладнасць цытавання, а таксама неабходную інфармацыю аб гэтай крыніцы. Спасылкі на крыніцы ў тэксце ажыццяўляюцца шляхам прывядзення яе нумара ў адпаведнасці з бібліяграфічных спісам. Нумар крыніцы па спісе заключаецца ў квадратныя дужкі. Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры фарміруецца ў парадку з'яўлення спасылак у тэксце работы, альбо ў алфавітным парадку прозвішчаў першых аўтараў і (або) загалоўкаў. Пры выкарыстанні звестак з крыніцы з вялікай колькасцю старонак, трэба пазначыць іх нумары, а таксама нумары ілюстрацый або табліц, на якія спасылаецца аўтар, напрыклад: [4, с. 12, табліца 3]. У гэтым выпадку 4 – нумар крыніцы ў бібліяграфічным спісе, 12 – нумар старонкі, 3 – нумар табліцы.

Напісанне даследчыцкай работы можна выкарыстоўваць пры правядзенні факультатыўных заняткаў па краязнаўстве або ў ходзе пазакласнай гісторыка-краязнаўчай работы з вучнямі старэйшых класаў.

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Планы семінарскіх заняткаў

Семінар 1. Асноўныя формы пазакласнай гісторыка-краязнаўчай работы ў школе. Масавая, групавая і індывідуальная работа па краязнаўстве і іх узаемасувязь. Гурток як асноўная форма арганізацыі пазакласнай краязнаўчай работы. Планаванне, састаў і змест працы гуртка. Экскурсіі, экспедыцыі і паходы па родным краі, іх падрыхтоўка, правядзенне, афармленне матэрыялаў, падвядзенне вынікаў. Гісторыка-краязнаўчыя вечары, канферэнцыі, алімпіяды, віктарыны, выстаўкі. Выпуск газет, стварэнне прэзентацый, электронных даведнікаў і веб-рэсурсаў.

Семінар 2. Экскурсійна-краязнаўчая работа ў турысцкай дзейнасці вучняў. Экскурсійнае абслугоўванне як складнік турыстычнага абслугоўвання вучняў. Характарыстыка турысцкіх паслуг. Індывідуальныя і групавыя туры. Віды тураў у залежнасці ад асноўнай мэты: пазнавальныя, рэкрэацыйныя, аздарэўляльныя, аматарскія, забаўляльныя, азнаямленчыя, спецыялізаваныя. Методыка складання турысцка-краязнаўчых маршрутаў.

Семінары 3–4. Зараджэнне музейнай справы ў XI — пачатку XX ст. Стварэнне і дзейнасць сельскагаспадарчага музея ў Горы-Горацкім земляробчым інстытуце. Узнікненне Віленскага музея старажытнасцей і яго роля ў захаванні і папулярызацыі нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыны. Дзейнасць навуковых і царкоўна-археалагічных таварыстваў, архіўных камісій, земстваў, навучальных устаноў па стварэнні музеяў у канцы XIX – пачатку XX ст. Роля інтэлігенцыі ў развіцці музейнай справы. Дзейнасць Е.Р. Раманава. Прыватнае збіральніцтва: І. Луцкевіч, В. Федаровіч, Э. Гутэн-Чапскі, А. Ельскі, Р. Татур. Музейная сетка Беларусі напярэдадні I Сусветнай вайны.

Семінар 5. Станаўленне музейнай справы ў 1917—1941 гг. Музеі і краязнаўчы рух. Першы Усерасійскі музейны з’езд і яго ўплыў на развіццё музейнай справы ў СССР. Звядзенне задач музейнай дзейнасці да задач палітасветы. Ідэалагізацыя і палітызацыя музейнай справы. Дзяржаўныя музеі БССР. Грамадскія краязнаўчыя музеі. Музеі і музейная справа ў Заходняй Беларусі.

Семінар 6. Развіццё музейнай справы ў 1944–1991 гг. Роля і месца ваенна-патрыятычнай тэматыкі ў камплектаванні музейных калекцый. Адкрыццё Музея абароны Брэсцкай крэпасці. Мемарыяльныя музеі. Дзяржаўны музей БССР – галоўны цэнтр па вывучэнні гісторыка-культурнай і прыроднай спадчыны рэспублікі. Дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі і атэізму, Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту, Музей старажытнабеларускай

культуры АН БССР, Веткаўскі раённы краязнаўчы музей. Аб'яднанне літаратурных музеяў БССР. Музей гісторыі тэатральнай і музычнай культуры. Музеі-запаведнікі. Найбуйнейшыя ведамасныя і грамадскія музеі. Музейны фонд Беларусі.

Семінар 7. Навукова-даследчая праца музеяў. Задачы і напямкі навукова-даследчай працы. Вывучэнне музейных помнікаў. Музеязнаўчыя пошукі. Кансервацыя і рэстаўрацыя музейных прадметаў. Формы прэзентацыі і публікацыі музейных даследаванняў.

Семінар 8. Фондавая праца музеяў. Патрабаванні да музейных фондаў. Напямкі фондавай работы. Паняцце аб музейным прадмеце і іх тыпах. Вызначэнне музейнай каштоўнасці прадметаў. Асноўныя і навукова-дапаможныя фонды музея. Музейная калекцыя – ядро асноўнага фонду. Камплектаванне музейных фондаў, яго мэты, спосабы і формы рэалізацыі. Структура камплектавання музейных фондаў, яго этапы. Улік музейных фондаў. Захоўванне музейных прадметаў: задачы, рэжым, сістэмы захоўвання.

Семінар 9. Экспазіцыйная работа музеяў. Музейная экспазіцыя, яе прызначэнне і прынцыпы пабудовы. Экспазіцыйныя матэрыялы. Экспанат. Выкарыстанне інфармацыйных тэхналогій у экспазіцыйнай практыцы. Мэтады і паслядоўнасць этапаў пабудовы экспазіцыі.

Семінары 10–11. Экскурсійная работа музеяў. Паняцце экскурсіі. Класіфікацыя экскурсій. Патрабаванні да зместу экскурсіі. Этапы падрыхтоўкі экскурсіі. Методыка правядзення экскурсіі.

Семінары 12–13. Культурна-рэкрэацыйная дзейнасць музеяў. Музейная педагогіка як аснова культурна-дасугавай дзейнасці музеяў. Аб'ект і прадмет музейнай педагогікі. Мэты і задачы музейнай педагогікі. Музейная культура і музейная камунікацыя. Прынцыпы ажыццяўлення музейнай камунікацыі. Музейныя педагогічныя тэхналогіі. Стварэнне адукацыйнай прасторы “музей – школа – музей”. Формы культурна-адукацыйнай дзейнасці музеяў. Формы культурна-адукацыйнай работы з дзіцячай аўдыторыяй.

Семінар 14. Выкарыстанне матэрыялаў школьнага музея ў вучэбнай і выхаваўчай рабоце. Краязнаўчыя матэрыялы на ўроках гісторыі і грамадазнаўства. Мэтадычныя патрабаванні да правядзення вучэбных заняткаў у музеі. Асноўныя формы арганізацыі пазакласнай і пазашкольнай работы на базе школьнага музея. Музей як база для самастойнай даследчай працы вучняў.

Семінары 15–16. Азнаёмленне з дзейнасцю музея на базе ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі. Наведванне школьнага музея, знаёмства з арганізацыяй яго работы. Падрыхтоўка справаздачы пра наведванне.

2. Патрабаванні да выканання кіруемай самастойнай работы студэнтаў

№ п/п	Назва раздзела, тэмы	Колькасць гадзін на КСР	Заданне	Форма выканання
1.	Выбар тэматыкі краязнаўчага пошуку	2л	Узровень узнаўлення ведаў: веданне тэрміналогіі па тэме. Дастатковы ўзровень засваення матэрыялу: раскрываць галоўныя накірункі арганізацыі краязнаўчай работы ў школе. Узровень прымянення ведаў на практыцы: распрацаваць пошукавае заданне для вучняў па аднаму з напрамкаў краязнаўчага пошуку.	Складанне гласарыя па тэме. Логіка-сэнсавая схема па тэме занятку. Распрацоўка і прэзентацыя пошукавага задання для вучняў па аднаму з напрамкаў краязнаўчага пошуку.
2.	Экскурсійна-краязнаўчая работа ў турысцкай дзейнасці вучняў	2л	Узровень узнаўлення ведаў: веданне тэрміналогіі па тэме. Дастатковы ўзровень засваення матэрыялу: раскрываць сутнасць экскурсійна-краязнаўчай работы ў турысцкай дзейнасці вучняў. Узровень прымянення ведаў на практыцы: распрацаваць краязнаўчы турысцкі	Складанне гласарыя па тэме. Логіка-сэнсавая схема па тэме занятку. Распрацоўка і прэзентацыя краязнаўчага турысцкага маршруту.

			маршрут.	
	Усяго:	6 г.		

3. Патрабаванні да выканання самастойнай работы па вучэбнай дысцыпліне “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы”

№ п/п	Назва тэмы	Колькасць гадзін на СРС	Заданне	Форма выканання
1.	Экскурсійна-краязнаўчая работа ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі	2	Прынцыпы, метады і формы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы. Яе сувязь з адукацыйна-выхаваўчым працэсам. Планаванне экскурсійна-краязнаўчай работы. Праграмнае і пазапраграмнае краязнаўства. Краязнаўчы матэрыял на ўроках гісторыі. Урокі “Наш край”. Факультатыўныя заняткі па краязнаўстве, формы іх правядзення.	Вывучэнне літаратуры па тэме і вучэбных праграм па гісторыі Беларусі для сярэдняй школы
2.	Асноўныя формы пазакласнай гісторыка-краязнаўчай работы ў школе	2	Масавая, групавая і індывідуальная работа па краязнаўстве і іх узаемасувязь. Гурток як асноўная форма арганізацыі пазакласнай краязнаўчай работы. Планаванне, састаў і змест працы гуртка. Экскурсіі, экспедыцыі і паходы па родным краі, іх падрыхтоўка, правядзенне, афармленне матэрыялаў, падвядзенне вынікаў. Гісторыка-краязнаўчыя вечары, канферэнцыі, алімпіяды, віктарыны, выстаўкі. Выпуск газет, стварэнне прэзентацый, электронных даведнікаў і веб-рэсурсаў.	Складанне гласарыя і логіка-сэнсавай мадэлі па тэме
3.	Выбар тэматыкі	2	Збор і назапашванне	Распрацоўка і

	краязнаўчага пошуку		настаўнікам гісторыі краязнаўчага матэрыялу. Вывучэнне крыніц інфармацыі краязнаўчага пошуку. Галоўныя накірункі арганізацыі краязнаўчай работы ў школе. Вывучэнне гісторыі сям’і, школы, бліжэйшай мясцовасці.	прэзентацыя пошукавага задання для вучняў па аднаму з напрамкаў краязнаўчага пошуку.
4.	Экскурсійна-краязнаўчая работа ў турысцкай дзейнасці вучняў	2	Экскурсійнае абслугоўванне як складнік турыстычнага абслугоўвання вучняў. Характарыстыка турысцкіх паслуг. Індывідуальныя і групавыя туры. Віды тураў у залежнасці ад асноўнай мэты: пазнавальныя, рэкрэацыйныя, здараўляльныя, аматарскія, забаўляльныя, азнаямленчыя, спецыялізаваныя. Методыка складання турысцка-краязнаўчых маршрутаў	Распрацоўка і прэзентацыя краязнаўчага турысцкага маршруту.
5.	Музеязнаўства як навуковая дысцыпліна	2	Аб’ект, прадмет і метады музеязнаўства. Музеязнаўства як міждысцыплінарная навука. Гістарычныя, тэарэтычныя, крыніцазнаўчыя і прыкладныя складнікі музеязнаўства. Адлюстраванне станаўлення і развіцця музеялагічных ведаў у вучэбнай і навуковай літаратуры. Гістарыяграфія музеязнаўства	Складанне і гласарыя і логіка-сэнсавай мадэлі па тэме
6.	Гісторыя музейнай справы ў Беларусі	14	Зараджэнне музейнай справы ў XI — пачатку XX ст. Станаўленне музейнай справы ў 1917—1941 гг. Развіццё музейнай справы ў 1944—1991 гг. Музейная справа у Беларусі на мяжы XX і XXI ст.	Выкананне заданняў у рабочым сшытку па семінарскіх заняткаў.
7.	Класіфікацыя і тыпалогія музеяў	2	Патрэба ў класіфікацыі музеяў. Сістэмы	Складанне і гласарыя і

			класіфікацыі музеяў і іх характарыстыка. Профільныя групы музеяў. Комплексныя музеі.	логіка-сэнсавай мадэлі па тэме
8.	Асноўныя напрамкі музейнай дзейнасці	12	Навукова-даследчая і фондавая праца музеяў. Экспазіцыйная дзейнасць. Экскурсійная праца. Культурна-рэкрэацыйная праца музеяў.	Выкананне заданняў у рабочым сшытку па семінарскіх заняткаў
9.	Музеі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі: асаблівасці стварэння і функцыянавання	6	Арганізацыя работы школьнага музея. Выкарыстанне матэрыялаў школьнага музея ў вучэбнай і выхаваўчай рабоце.	Выкананне заданняў у рабочым сшытку па семінарскіх заняткаў
	Усяго:	44		

РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

Пытанні для падрыхтоўкі да заліку

Раздзел 1 «Навукова-метадычныя асновы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы»

1. Прынцыпы, метады і формы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы.
2. Сувязь экскурсійна-краязнаўчай работы з адукацыйна-выхаваўчым працэсам.
3. Планаванне экскурсійна-краязнаўчай работы.
4. Выбар тэматыкі краязнаўчага пошуку.
5. Галоўныя накірункі арганізацыі краязнаўчай работы ў школе.
6. Вывучэнне гісторыі сям'і, школы, бліжэйшай мясцовасці.
7. Методыка складання турысцка-краязнаўчых маршрутаў.
8. Распрацоўка пошукавых заданняў па розных напрамках краязнаўчага пошуку.
9. Экскурсійна-краязнаўчая работа ў турысцкай дзейнасці вучняў.
10. Інфармацыйна-камп'ютарныя тэхналогіі ў арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы.
11. Выкарыстанне камп'ютарных праграм, інтэрнэт-рэсурсаў, электронных бібліятэк.
12. Завочная (віртуальная) экскурсія, методыка яе падрыхтоўкі і правядзення.
13. Экскурсійныя рэсурсы і краязнаўчы патэнцыял Рэспублікі Беларусь для арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы.
14. Выяўленне экскурсійных магчымасцяў свайго края, іх вывучэнне і выкарыстанне ў краязнаўчай дзейнасці.

Раздзел 2 “Асновы музейзнаўства”

1. Музейзнаўства як навуковая дысцыпліна. Аб'ект, прадмет і метады музейзнаўства.
2. Музейзнаўства як міждысцыплінарная навука. Гістарычныя, тэарэтычныя, крыніцазнаўчыя і прыкладныя складнікі музейзнаўства.
3. Навуковая, вучэбная, даведачная і перыядычная літаратура па музеях і музейзнаўству.
4. Старажытнабеларускае збіральніцтва. Княжацкія і манастырскія зборы старажытнасцяў. Скарбніца вялікіх князёў літоўскіх у Вільні.
5. Узнікненне збору Радзівілаў у Нясвіжскім замку. Зборы Сапегаў, Астрожскіх.

6. Ідэалогія Асветніцтва і развіццё прыватнага збіральніцтва ў Беларусі. Мастацкія галерэі і натуральныя зборы І. Храптовіча, А. Тызенгаўза.

7. Росквіт прыватных калекцый у Беларусі ў першай палове XIX ст. Браты Я. і К. Тышкевічы. Калекцыя М. Румянцава ў Гомельскім палацы.

8. Узнікненне Віленскага музея старажытнасцей і яго роля ў захаванні і папулярызацыі нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыны.

9. Дзейнасць навуковых і царкоўна-археалагічных таварыстваў, архіўных камісій, земстваў, навучальных устаноў па стварэнні музеяў у канцы XIX – пачатку XX ст.

10. Роля інтэлігенцыі ў развіцці музейнай справы. Дзейнасць Е.Р. Раманава. Прыватнае збіральніцтва: І. Луцкевіч, В. Федаровіч, Э. Гутэн-Чапскі і інш.

11. Першыя заканадаўчыя акты Савецкага ўрада ў галіне музейнай справы. Стварэнне дзяржаўнага музейнага фонду. Заканадаўчая база і арганізацыйнае кіраўніцтва музейнай дзейнасцю ў БССР.

12. Беларускі дзяржаўны музей і яго аддзяленні (да Вялікай Айчыннай вайны).

13. Музеі і краязнаўчы рух. Першы Усерасійскі музейны з'езд і яго ўплыў на развіццё музейнай справы ў СССР.

14. Ідэалагізацыя і палітызацыя музейнай справы ў 1920–1930-я гг. Звядзенне задач музейнай дзейнасці да задач палітасветы.

15. Страты музеяў БССР у час Вялікай Айчыннай вайны. Аднаўленне іх дзейнасці ў 1944 – 1950-я гг.

16. Стварэнне Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны і Дзяржаўнага літаратурнага музея Я. Купалы.

17. Роля і месца ваенна-патрыятычнай тэматыкі ў камплектаванні музейных калекцый. Адкрыццё Музея абароны Брэсцкай крэпасці.

18. Дзяржаўны музей БССР – галоўны цэнтр па вывучэнні гісторыка-культурнай і прыроднай спадчыны рэспублікі.

19. Дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі і атэізму, Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту, Веткаўскі раённы краязнаўчы музей.

20. Музеі-запаведнікі. Мемарыяльныя музеі.

21. Дзейнасць музеяў Рэспублікі Беларусь ва ўмовах дзяржаўнага суверэнітэту. Пераацэнка сацыяльных функцый музеяў.

22. Характарыстыка сучаснага становішча музейнай справы ў Рэспубліцы Беларусь.

23. Сістэмы класіфікацыі музеяў і іх характарыстыка.

24. Профільныя групы музеяў. Комплексныя музеі.

25. Навукова-даследчая праца музеяў, яе задачы і напрамкі.

26. Кансервацыя і рэстаўрацыя музейных прадметаў. Формы прэзентацыі і публікацыі музейных даследаванняў.

27. Фондавая праца музеяў, яе асноўныя напрамкі. Патрабаванні да музейных фондаў.

28. Паняцце аб музейным прадмеце і іх тыпах. Асноўны і навукова-дапаможны фонды музея.

29. Камплектаванне музейных фондаў, яго мэта, спосабы і формы рэалізацыі. Структура камплектавання музейных фондаў, яго этапы.

30. Улік і захоўванне музейных фондаў: задачы, рэжым, сістэмы захоўвання.

31. Музейная экспазіцыя, яе прызначэнне і прынцыпы пабудовы.

32. Экспазіцыйныя матэрыялы. Экспанат.

33. Метады і паслядоўнасць этапаў пабудовы экспазіцыі.

34. Паняцце і класіфікацыя экскурсій, патрабаванні да іх зместу.

35. Этапы падрыхтоўкі і метадыка правядзення экскурсіі.

36. Музейная педагогіка як аснова культурна-дасугавай дзейнасці музеяў. Аб'ект і прадмет, мэты і задачы музейнай педагогікі.

37. Музейная культура і музейная камунікацыя. Прынцыпы ажыццяўлення музейнай камунікацыі. Музейныя педаганічныя тэхналогіі.

38. Формы культурна-адукацыйнай дзейнасці музеяў. Формы культурна-адукацыйнай работы з дзіцячай аўдыторыяй.

39. Арганізацыя работы школьнага музея (мэты і асаблівасці дзейнасці, умовы, неабходныя для адкрыцця і функцыянавання, функцыі і галоўныя напрамкі работы).

40. Выкарыстанне матэрыялаў школьнага музея ў вучэбнай і выхаваўчай рабоце. Асноўныя формы арганізацыі пазакласнай і пазашкольнай работы на базе школьнага музея.

IV. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

Вучэбная праграма

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная праграма па вучэбнай дысцыпліне “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” распрацавана ў адпаведнасці з патрабаваннямі адукацыйнага стандарту вышэйшай адукацыі першай ступені і тыповым вучэбным планам па спецыяльнасці 1-02 01 02 “Гісторыя і экскурсійна-краязнаўчая работа”.

Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы – комплексная дысцыпліна, якая адносіцца да цыклу спецыяльных дысцыплін. У яе змесце асвятляюцца асноўныя палажэнні тэорыі і практыкі арганізацыі экскурсійнай і краязнаўчай работы ва ўстановах агульнай сярэдняй і дадатковай адукацыі як адной са складнікаў адукацыйнага працэсу па гісторыі Беларусі. Вывучэнне дадзенай дысцыпліны з’яўляецца неабходным для якаснай падрыхтоўкі спецыялістаў у галіне экскурсійна-краязнаўчай работы.

Вучэбная дысцыпліна “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” забяспечвае падрыхтоўку кваліфікаванага настаўніка гісторыі, які валодае грунтоўнымі ведамі ў галіне тэорыі экскурсійнай справы, умее вызначаць і выкарыстоўваць найбольш эфектыўныя метады, формы і сродкі арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы ў ходзе вучэбнай, пазакласнай і пазашкольнай работы з вучнямі па вучэбнаму прадмету “Гісторыя Беларусі”.

Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы непасрэдным чынам звязана з такімі вучэбнымі дысцыплінамі, як “Педагогіка”, “Псіхалогія”, “Гісторыя Беларусі”, “Методыка выкладання гісторыі”, “Музейная педагогіка” і інш. Такім чынам, вялікае значэнне ў авалоданні ведамі па метадыцы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы мае ажыццяўленне міждысцыплінарнага падыходу.

Мэта вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” – забяспечыць авалоданне асновамі сучаснай тэорыі і практыкі арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы і стварыць умовы для авалодання прафесійнымі кампетэнцыямі, неабходнымі будучым настаўнікам для арганізацыі эфектыўнай экскурсійна-краязнаўчай работы па прадмету ў сярэдняй школе.

Дадзеная мэта вырашаецца праз рэалізацыю наступных задач:

1. Вывучэнне арганізацыйна-прававых асаблівасцяў і засваенне тэарэтычных асноў экскурсійна-краязнаўчай работы ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі.

2. Фарміраванне ведаў аб сучасных тэхналогіях і змесце арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы з вучнямі і набыццё практычных навыкаў іх выкарыстання.

3. Вызначэнне найбольш эфектыўных метадаў, сродкаў, арганізацыйных форм арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы з вучнямі і авалоданне прыёмамі іх прымянення ў адукацыйным працэсе.

Вывучэнне вучэбнай дысцыпліны павінна забяспечыць фарміраванне ў студэнтаў спецыялізаваных кампетэнцый.

Студэнт павінен:

- СК-8 Выкарыстоўваць асноўныя формы і метады экскурсійна-краязнаўчай работы ва ўстанове адукацыі.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” студэнт павінен **ведаць**:

- формы і метады арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы;
- методыку распрацоўкі заданняў, маршрутаў, справаздачнай дакументацыі.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” студэнт павінен **умець**:

- выбраць накірунак краязнаўчага пошуку;
- арганізаваць работу вучняў і моладзі па накірунку краязнаўчага пошуку.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” студэнт павінен **валодаць**:

- асноўнымі прынцыпамі і метадамі арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы;
- метадамі, формамі і сродкамі аптымізацыі, рацыяналізацыі і інтэнсіфікацыі адукацыйнага працэсу.

На вывучэнне вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы” адводзіцца 100 гадзін (3 з.а.), з іх 56 гадзін – аўдыторныя заняткі (24 гадзін – лекцыі, 32 гадзін – семінары). На самастойную работу адводзіцца 44 гадзіны.

На кіруемую самастойную работу па вучэбнай дысцыпліне адводзіцца 15% лекцый (4 гадзіны).

Бягучая атэстацыя праводзіцца ў адпаведнасці з вучэбным планам па спецыяльнасці ў форме заліка (3 семестр).

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Раздзел I. Навукова-метадычныя асновы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы

Тэма 1. Экскурсійна-краязнаўчая работа ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі. Прынцыпы, метады і формы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы. Яе сувязь з адукацыйна-выхаваўчым працэсам. Планаванне экскурсійна-краязнаўчай работы. Праграмае і пазапраграмае краязнаўства. Краязнаўчы матэрыял на ўроках гісторыі. Урокі “Наш край”. Факультатывныя заняткі па краязнаўстве, формы іх правядзення.

Тэма 2. Асноўныя формы пазакласнай гісторыка-краязнаўчай работы ў школе. Масавая, групавая і індывідуальная работа па краязнаўстве і іх узаемасувязь. Гурток як асноўная форма арганізацыі пазакласнай краязнаўчай работы. Планаванне, састаў і змест працы гуртка. Экскурсіі, экспедыцыі і паходы па родным краі, іх падрыхтоўка, правядзенне, афармленне матэрыялаў, падвядзенне вынікаў. Гісторыка-краязнаўчыя вечары, канферэнцыі, алімпіяды, віктарыны, выстаўкі. Выпуск газет, стварэнне прэзентацый, электронных даведнікаў і веб-рэсурсаў.

Тэма 3. Выбар тэматыкі краязнаўчага пошуку. Збор і назапашванне настаўнікам гісторыі краязнаўчага матэрыялу. Вывучэнне крыніц інфармацыі краязнаўчага пошуку. Галоўныя накірункі арганізацыі краязнаўчай работы ў школе. Вывучэнне гісторыі сям’і, школы, бліжэйшай мясцовасці.

Тэма 4. Экскурсійна-краязнаўчая работа ў турысцкай дзейнасці вучняў. Экскурсійнае абслугоўванне як складнік турыстычнага абслугоўвання вучняў. Характарыстыка турысцкіх паслуг. Індывідуальныя і групавыя туры. Віды тураў у залежнасці ад асноўнай мэты: пазнавальныя, рэкрэацыйныя, аздаравляльныя, аматарскія, забаўляльныя, азнаямленчыя, спецыялізаваныя. Методыка складання турысцка-краязнаўчых маршрутаў.

Раздзел II. Асновы музейзнаўства

Тэма 1. Музейзнаўства як навуковая дысцыпліна. Аб’ект, прадмет і метады музейзнаўства. Музейзнаўства як міждысцыплінарная навука. Гістарычныя, тэарэтычныя, крыніцазнаўчыя і прыкладныя складнікі музейзнаўства. Адлюстраванне станаўлення і развіцця музеялагічных ведаў у вучэбнай і навуковай літаратуры. Гістарыяграфія музейзнаўства.

Тэма 2. Гісторыя музейнай справы ў Беларусі.

2.1. Зараджэнне музейнай справы ў XI — пачатку XX ст.
Перадмузейнае збіральніцтва і прыватнае калекцыянаванне да сярэдзіны XIX

ст. Старажытнабеларускае збіральніцтва. Княжацкія і манастырскія зборы старажытнасцяў. Скарбніца вялікіх князёў літоўскіх у Вільні. Узнікненне збору Радзівілаў у Нясвіжскім замку. Зборы Сапегаў, Астрожскіх. Ідэалогія Асветніцтва і развіццё прыватнага збіральніцтва ў Беларусі. Музеі навучальных устаноў на беларускіх землях у другой палове XVIII ст. Элементы ваенных калекцый у магнацкіх зборах (Нясвіж, Дзярэчын і інш.). Мастацкія галерэі і натуральныя зборы І. Храптовіча, А. Тызенгаўза. Росквіт прыватных калекцый у Беларусі ў першай палове XIX ст. Браты Я. і К. Тышкевічы. Роля прыватнага збіральніцтва ў Беларусі ва ўмовах адсутнасці агульнадаступных музеяў. Калекцыя М. Румянцава ў Гомельскім палацы. Стварэнне і дзейнасць сельскагаспадарчага музея ў Горы-Горацкім земляробчым інстытуце. Узнікненне Віленскага музея старажытнасцей і яго роля ў захаванні і папулярызацыі нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыны. Дзейнасць навуковых і царкоўна-археалагічных таварыстваў, архіўных камісій, земстваў, навучальных устаноў па стварэнні музеяў у канцы XIX – пачатку XX ст. Роля інтэлігенцыі ў развіцці музейнай справы. Дзейнасць Е.Р. Раманава. Прыватнае збіральніцтва: І. Луцкевіч, В. Федаровіч, Э. Гутэн-Чапскі, А. Ельскі, Р. Татур. Музейная сетка Беларусі напярэдадні I Сусветнай вайны.

2.2. Станаўленне музейнай справы ў 1917—1941 гг. Першыя заканадаўчыя акты савецкага ўрада ў галіне музейнай справы. Стварэнне дзяржаўнага музейнага фонду. Заканадаўчая база і арганізацыйнае кіраўніцтва музейнай дзейнасцю ў БССР. Беларускі дзяржаўны музей і яго аддзяленні. Музеі і краязнаўчы рух. Першы Усерасійскі музейны з’езд і яго ўплыў на развіццё музейнай справы ў СССР. Звядзенне задач музейнай дзейнасці да задач палітасветы. Ідэалагізацыя і палітызацыя музейнай справы. Дзяржаўныя музеі БССР. Грамадскія краязнаўчыя музеі. Музеі і музейная справа ў Заходняй Беларусі.

2.3. Развіццё музейнай справы ў 1944–1991 гг. Страты музеяў БССР у час Вялікай Айчыннай вайны. Стварэнне Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Дзяржаўнага літаратурнага музея Я. Купалы, аднаўленне Дзяржаўнага мастацкага музея БССР і інш. Роля і месца ваенна-патрыятычнай тэматыкі ў камплектаванні музейных калекцый. Адкрыццё Музея абароны Брэсцкай крэпасці. Мемарыяльныя музеі. Дзяржаўны музей БССР – галоўны цэнтр па вывучэнні гісторыка-культурнай і прыроднай спадчыны рэспублікі. Дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі і атэізму, Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту, Музей старажытнабеларускай культуры АН БССР, Веткаўскі раённы краязнаўчы музей. Аб’яднанне літаратурных музеяў БССР. Музей гісторыі тэатральнай і

музычнай культуры. Музеі-запаведнікі. Найбуйнейшыя ведамасныя і грамадскія музеі. Музейны фонд Беларусі.

2.4. Музейная справа у Беларусі на мяжы XX і XXI ст. Дзейнасць музеяў Рэспублікі Беларусь ва ўмовах дзяржаўнага суверэнітэту. Пераацэнка сацыяльных функцый музеяў. Характарыстыка сучаснага становішча музейнай справы ў Рэспубліцы Беларусь.

Тэма 3. Класіфікацыя і тыпалогія музеяў. Патрэба ў класіфікацыі музеяў. Сістэмы класіфікацыі музеяў і іх характарыстыка. Профільныя групы музеяў. Комплексныя музеі.

Тэма 4. Асноўныя напрамкі музейнай дзейнасці.

4.1. Навукова-даследчая праца. Задачы і напрамкі навукова-даследчай працы. Вывучэнне музейных помнікаў. Музеязнаўчыя пошукі. Кансервацыя і рэстаўрацыя музейных прадметаў. Формы прэзентацыі і публікацыі музейных даследаванняў.

4.2. Фондавая праца музеяў. Патрабаванні да музейных фондаў. Напрамкі фондавай работы. Паняцце аб музейным прадмеце і іх тыпах. Вызначэнне музейнай каштоўнасці прадметаў. Асноўны і навукова-дапаможны фонды музея. Музейная калекцыя – ядро асноўнага фонду. Камплектаванне музейных фондаў, яго мэты, спосабы і формы рэалізацыі. Структура камплектавання музейных фондаў, яго этапы. Улік музейных фондаў. Захоўванне музейных прадметаў: задачы, рэжым, сістэмы захоўвання.

4.3. Экспазіцыйная работа музеяў. Музейная экспазіцыя, яе прызначэнне і прынцыпы пабудовы. Экспазіцыйныя матэрыялы. Экспанат. Выкарыстанне інфармацыйных тэхналогій у экспазіцыйнай практыцы. Метады і паслядоўнасць этапаў пабудовы экспазіцыі.

4.4. Экскурсійная работа. Паняцце экскурсіі. Класіфікацыя экскурсій. Патрабаванні да зместу экскурсіі. Этапы падрыхтоўкі экскурсіі. Методыка правядзення экскурсіі.

4.5. Культурна-рэкрэацыйная дзейнасць музеяў. Музейная педагогіка як аснова культурна-дасугавай дзейнасці музеяў. Аб'ект і прадмет музейнай педагогікі. Мэты і задачы музейнай педагогікі. Музейная культура і музейная камунікацыя. Прынцыпы ажыццяўлення музейнай камунікацыі. Музейныя педаганічныя тэхналогіі. Стварэнне адукацыйнай прасторы “музей – школа – музей”. Формы культурна-адукацыйнай дзейнасці музеяў. Формы культурна-адукацыйнай работы з дзіцячай аўдыторыяй.

Тэма 5. Музеі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі: асаблівасці стварэння і функцыянавання.

5.1. Арганізацыя работы школьнага музея. Мэты і асаблівасці дзейнасці школьнага музея. Умовы, неабходныя для яго адкрыцця і

функцыянавання. Функцыі і галоўныя напрамкі работы школьнага музея. Профілі музеяў ва ўстановах адукацыі. Дакументацыя школьнага музея. Дзейнасць савета музея па зборы, уліку і захаванню матэрыялаў асноўнага і навукова-дапаможнага фондаў. Экспазіцыя школьнага музея, асаблівасці яе фарміравання.

5.2. Выкарыстанне матэрыялаў школьнага музея ў вучэбнай і выхаваўчай рабоце. Краязнаўчы матэрыял на ўроках гісторыі і грамадазнаўства. Метадычныя патрабаванні да правядзення вучэбных заняткаў у музеі. Асноўныя формы арганізацыі пазакласнай і пазашкольнай работы на базе школьнага музея. Музей як база для самастойнай даследчай працы вучняў.

5.3. Азнямленне з дзейнасцю музея на базе ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі. Наведванне школьнага музея, знаёмства з арганізацыяй яго работы. Падрыхтоўка справаздачы пра наведванне.

РАЗМЕРКАВАННЕ БЮДЖЭТУ ВУЧЭБНАГА ЧАСУ

Назва вучэбнай дысцыпліны	Семестр	Колькасць гадзін вучэбных заняткаў							Самастойная (пазаўдзятарная) работа	Форма цякучай атэстацыі
		Усяго	Аўдыторных	З іх:						
				Лекцыі	Практычныя	Семінарыя	Лабараторныя	КСР		
Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы	3	100	56	20	-	32	-	4	44	залік
Усяго гадзін		100	56	20	-	32	-	4	44	

Вучэбна-метадычная карта вучэбнай дысцыпліны “Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы”

Нумар п/п	Назва раздзела, тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін					Самастойная (пазааўдыторная) работа	Матэрыяльнае забеспячэнн езаняткаў	Літаратура	Форма кантролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі	Семінарскія заняткі	Лабараторныя заняткі	Кіруемая самастойная работа				
		3 семестр								
	Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы	20	-	32	-	4	44			залік
I. Навукова-метадычныя асновы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы										
1.	Экскурсійна-краязнаўчая работа ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі. Прынцыпы, метады і формы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы. Яе сувязь з адукацыйна-выхаваўчым працэсам. Планаванне экскурсійна-краязнаўчай работы. Праграмае і пазапраграмае краязнаўства. Краязнаўчы матэрыял на ўроках гісторыі. Урокі “Наш край”. Факультатыўныя заняткі па краязнаўстве, формы іх	2					2	Мультымедыйная прэзентацыя	[1; 2; 3; 4]	

	правядзення.									
2.	Асноўныя формы пазакласнай гісторыка-краязнаўчай работы ў школе. Масавая, групавая і індывідуальная работа па краязнаўстве і іх узаемасувязь. Гурток як асноўная форма арганізацыі пазакласнай краязнаўчай работы. Планаванне, састаў і змест працы гуртка. Экскурсіі, экспедыцыі і паходы па родным краі, іх падрыхтоўка, правядзенне, афармленне матэрыялаў, падвядзенне вынікаў. Гісторыка-краязнаўчыя вечары, канферэнцыі, алімпіяды, віктарыны, выстаўкі. Выпуск газет, стварэнне прэзентацый, электронных даведнікаў і веб-рэсурсаў.			2			2	Мультымедычная прэзентацыя	[1; 2; 4; 6]	Даклады на семінарах, апытанне
3.	Выбар тэматыкі краязнаўчага пошуку. Збор і назапашванне настаўнікам гісторыі краязнаўчага матэрыялу. Вывучэнне крыніц інфармацыі краязнаўчага пошуку. Галоўныя накірункі					2	2	Мультымедычная прэзентацыя	[1; 2; 4; 7]	Абарона індывідуальных заданняў

	арганізацыі краязнаўчай работы ў школе. Вывучэнне гісторыі сям’і, школы, бліжэйшай мясцовасці.									
4.	Экскурсійна-краязнаўчая работа ў турысцкай дзейнасці вучняў. Экскурсійнае абслугоўванне як складнік турыстычнага абслугоўвання вучняў. Характарыстыка турысцкіх паслуг. Індывідуальныя і групавыя туры. Віды тураў у залежнасці ад асноўнай мэты: пазнавальныя, рэкрэацыйныя, аздараўляльныя, аматарскія, забаўляльныя, азнаямленчыя, спецыялізаваныя. Методыка складання турысцка-краязнаўчых маршрутаў.			2		2	2	Мультымедычная прэзентацыя	[1; 2; 4]	Абарона індывідуальных заданняў
II. Асновы музейнаўства										
1.	Музейнаўства як навуковая дысцыпліна. Аб’ект, прадмет і метады музейнаўства. Музейнаўства як міждысцыплінарная навука. Гістарычныя, тэарэтычныя, крыніцазнаўчыя і прыкладныя складнікі	2					2	Мультымедычная прэзентацыя	[3]	

	музеязнаўства. Адлюстраванне станаўлення і развіцця музеялагічных ведаў у вучэбнай і навуковай літаратуры. Гістарыяграфія музеязнаўства.									
2. 2.1.	Гісторыя музейнай справы ў Беларусі. <i>Зараджэнне музейнай справы ў XI — пачатку XX ст.</i> Перадмузейнае збіральніцтва і прыватнае калекцыянаванне да сярэдзіны XIX ст. Старажытнабеларускае збіральніцтва. Княжацкія і манастырскія зборы старажытнасцяў. Скарбніца вялікіх князёў літоўскіх у Вільні. Узнікненне збору Радзівілаў у Нясвіжскім замку. Зборы Сапегаў, Астрожскіх. Ідэалогія Асветніцтва і развіццё прыватнага збіральніцтва ў Беларусі. Музеі навучальных устаноў на беларускіх землях у другой палове XVIII ст. Элементы ваенных калекцый у магнацкіх зборах (Нясвіж,	2	4			4	Мультымедычная прэзентацыя	[1; 3]	Даклады на семінарах, апытанне	

[illegible]

	музейнай справы. Дзейнасць Е.Р. Раманава. Прыватнае збіральніцтва: І. Луцкевіч, В. Федаровіч, Э. Гутэн-Чапскі, А. Ельскі, Р. Татур. Музейная сетка Беларусі напярэдадні І Сусветнай вайны.									
2.2.	Станаўленне музейнай справы ў 1917—1941 гг. Першыя заканадаўчыя акты савецкага ўрада ў галіне музейнай справы. Стварэнне дзяржаўнага музейнага фонду. Заканадаўчая база і арганізацыйнае кіраўніцтва музейнай дзейнасцю ў БССР. Беларускі дзяржаўны музей і яго аддзяленні. Музеі і краязнаўчы рух. Першы Усерасійскі музейны з’езд і яго ўплыў на развіццё музейнай справы ў СССР. Звядзенне задач музейнай дзейнасці да задач палітасветы. Ідэалагізацыя і палітызацыя музейнай справы. Дзяржаўныя музеі БССР. Грамадскія краязнаўчыя музеі. Музеі і музейная справа ў Заходняй Беларусі.	2		2			4	Мультымедычная прэзентацыя	[1; 3]	Выкананне тэставых заданняў

2.3.	<i>Развіццё музейнай справы ў 1944–1991 гг.</i> Страты музеяў БССР у час Вялікай Айчыннай вайны. Стварэнне Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Дзяржаўнага літаратурнага музея Я. Купалы, аднаўленне Дзяржаўнага мастацкага музея БССР і інш. Роля і месца ваенна-патрыятычнай тэматыкі ў камплектаванні музейных калекцый. Адкрыццё Музея абароны Брэсцкай крэпасці. Мемарыяльныя музеі. Дзяржаўны музей БССР – галоўны цэнтр па вывучэнні гісторыка-культурнай і прыроднай спадчыны рэспублікі. Дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі і атэізму, Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту, Музей старажытнабеларускай культуры АН БССР, Веткаўскі раённы краязнаўчы музей. Аб’яднанне літаратурных	2		2			4	Мультымедычная прэзентацыя	[1; 3]	Выкананне тэставых заданняў
------	--	---	--	---	--	--	---	----------------------------	--------	-----------------------------

	музеяў БССР. Музей гісторыі тэатральнай і музычнай культуры. Музеі-запаведнікі. Найбуйнейшыя ведамасныя і грамадскія музеі. Музейны фонд Беларусі.									
2.4.	Музейная справа у Беларусі на мяжы XX і XXI ст. Дзейнасць музеяў Рэспублікі Беларусь ва ўмовах дзяржаўнага суверэнітэту. Пераацэнка сацыяльных функцый музеяў. Характарыстыка сучаснага становішча музейнай справы ў Рэспубліцы Беларусь.	2					2	Мультымедычная прэзентацыя	[3]	
3.	Класіфікацыя і тыпалогія музеяў. Патрэба ў класіфікацыі музеяў. Сістэмы класіфікацыі музеяў і іх характарыстыка. Профільныя групы музеяў. Комплексныя музеі.	2					2	Мультымедычная прэзентацыя	[3]	
4. 4.1.	Асноўныя напрамкі музейнай дзейнасці. Навукова-даследчая праца. Задачы і напрамкі навукова-даследчай працы. Вывучэнне музейных помнікаў. Музеязнаўчыя			2			2	Мультымедычная прэзентацыя	[1]	Даклады на семінарах, апытанне

	пошукі. Кансервацыя і рэстаўрацыя музейных прадметаў. Формы прэзентацыі і публікацыі музейных даследаванняў.									
4.2.	Фондавая праца музеяў. Патрабаванні да музейных фондаў. Напрамкі фондавай работы. Паняцце аб музейным прадмеце і іх тыпах. Вызначэнне музейнай каштоўнасці прадметаў. Асноўны і навукова-дапаможны фонды музея. Музейная калекцыя – ядро асноўнага фонду. Камплектаванне музейных фондаў, яго мэта, спосабы і формы рэалізацыі. Структура камплектавання музейных фондаў, яго этапы. Улік музейных фондаў. Захоўванне музейных прадметаў: задачы, рэжым, сістэмы захоўвання.	2		2			2	Мультымедычная прэзентацыя	[1]	Абарона індывідуальных заданняў
4.3.	Экспазіцыйная работа музеяў. Музейная экспазіцыя, яе прызначэнне і прынцыпы пабудовы. Экспазіцыйныя матэрыялы. Экспанат. Выкарыстанне	2		2			2	Мультымедычная прэзентацыя	[1]	Выкананне практычных заданняў

	інфармацыйных тэхналогій у экспазіцыйнай практыцы. Метады і паслядоўнасць этапаў пабудовы экспазіцыі.									
4.4.	Экскурсійная работа. Паняцце экскурсіі. Класіфікацыя экскурсій. Патрабаванні да зместу экскурсіі. Этапы падрыхтоўкі экскурсіі. Методыка правядзення экскурсіі.			4			2	Мультымедыйная прэзентацыя	[1; 5]	Тэст
4.5.	Культурна-рэкрэацыйная дзейнасць музеяў. Музейная педагогіка як аснова культурна-дасугавай дзейнасці музеяў. Аб'ект і прадмет музейнай педагогікі. Мэты і задачы музейнай педагогікі. Музейная культура і музейная камунікацыя. Прынцыпы ажыццяўлення музейнай камунікацыі. Музейныя педаганічныя тэхналогіі. Стварэнне адукацыйнай прасторы “музей – школа – музей”. Формы культурна-адукацыйнай дзейнасці музеяў. Формы культурна-адукацыйнай работы з			4			4	Мультымедыйная прэзентацыя	[1; 2; 5]	Абарона індывідуальных заданняў

	дзіцячай аўдыторыяй.									
5.	Музеі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі: асаблівасці стварэння і функцыянавання.							Мультымедычная прэзентацыя		
5.1.	Арганізацыя работы школьнага музея. Мэты і асаблівасці дзейнасці школьнага музея. Умовы, неабходныя для яго адкрыцця і функцыянавання. Функцыі і галоўныя напрамкі работы школьнага музея. Профілі музеяў ва ўстановах адукацыі. Дакументацыя школьнага музея. Дзейнасць савета музея па зборы, уліку і захаванню матэрыялаў асноўнага і навукова-дапаможнага фондаў. Экспазіцыя школьнага музея, асаблівасці яе фарміравання.	2					2		[1; 2; 5; 8]	
5.2.	Выкарыстанне матэрыялаў школьнага музея ў вучэбнай і выхаваўчай рабоце. Краязнаўчы матэрыял на ўроках гісторыі і грамадазнаўства.			2			2	Мультымедычная прэзентацыя		Даклады на семінарах, апытанне

	Метадычныя патрабаванні да правядзення вучэбных заняткаў у музеі. Асноўныя формы арганізацыі пазакласнай і пазашкольнай работы на базе школьнага музея. Музей як база для самастойнай даследчай працы вучняў.								[1; 2; 5; 7; 8]	
5.3.	<i>Азнямленне з дзейнасцю музея на базе ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі.</i> Наведванне школьнага музея, знаёмства з арганізацыяй яго работы. Падрыхтоўка справаздачы пра наведванне.			4			2	Экспазіцыя школьнага музея	[1; 2; 5]	Падрыхтоўка і абарона справаздачы
	Усяго па дысцыпліне:	20	-	32	-	4	44			залік

Патрабаванні да выканання кіруемай самастойнай работы студэнтаў

№ п/п	Назва раздзела, тэмы	Колькасць гадзін на КСР	Заданне	Форма выканання
1.	Выбар тэматыкі краязнаўчага пошуку	2л	Узровень узнаўлення ведаў: веданне тэрміналогіі па тэме. Дастатковы ўзровень засваення матэрыялу: раскрываць галоўныя накірункі арганізацыі краязнаўчай работы ў школе. Узровень прымянення ведаў на практыцы: распрацаваць пошукавае заданне для вучняў па аднаму з напрамкаў краязнаўчага пошуку.	Складанне гласарыя па тэме. Логіка-сэнсавая схема па тэме занятку. Распрацоўка і прэзентацыя пошукавага задання для вучняў па аднаму з напрамкаў краязнаўчага пошуку.
2.	Экскурсійна-краязнаўчая работа ў турысцкай дзейнасці вучняў	2л	Узровень узнаўлення ведаў: веданне тэрміналогіі па тэме. Дастатковы ўзровень засваення матэрыялу: раскрываць сутнасць экскурсійна-краязнаўчай работы ў турысцкай дзейнасці вучняў. Узровень прымянення ведаў на практыцы: распрацаваць краязнаўчы турысцкі маршрут.	Складанне гласарыя па тэме. Логіка-сэнсавая схема па тэме занятку. Распрацоўка і прэзентацыя краязнаўчага турысцкага маршруту.
	Усяго:	6 г.		

**Патрабаванні да выканання самастойнай работы па вучэбнай дысцыпліне
“Асновы экскурсійна-краязнаўчай работы”**

№ п/п	Назва тэмы	Колькасць гадзін на СРС	Заданне	Форма выканання
1.	Экскурсійна-краязнаўчая работа ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі	2	Прынцыпы, метады і формы арганізацыі экскурсійна-краязнаўчай работы. Яе сувязь з адукацыйна-выхаваўчым працэсам. Планаванне экскурсійна-краязнаўчай работы. Праграмнае і пазапраграмнае краязнаўства. Краязнаўчы матэрыял на ўроках гісторыі. Урокі “Наш край”. Факультатыўныя заняткі па краязнаўстве, формы іх правядзення.	Вывучэнне літаратуры па тэме і вучэбных праграм па гісторыі Беларусі для сярэдняй школы
2.	Асноўныя формы пазакласнай гісторыка-краязнаўчай работы ў школе	2	Масавая, групавая і індывідуальная работа па краязнаўстве і іх узаемасувязь. Гурток як асноўная форма арганізацыі пазакласнай краязнаўчай работы. Планаванне, састаў і змест працы гуртка. Экскурсіі, экспедыцыі і паходы па родным краі, іх падрыхтоўка, правядзенне, афармленне матэрыялаў, падвядзенне вынікаў. Гісторыка-краязнаўчыя вечары, канферэнцыі, алімпіяды, віктарыны, выстаўкі. Выпуск газет, стварэнне прэзентацый, электронных даведнікаў і веб-рэсурсаў.	Складанне гласарыя і логіка-сэнсавай мадэлі па тэме
3.	Выбар тэматыкі краязнаўчага пошуку	2	Збор і назапашванне настаўнікам гісторыі краязнаўчага матэрыялу. Вывучэнне крыніц інфармацыі краязнаўчага пошуку. Галоўныя накірункі арганізацыі краязнаўчай работы ў школе. Вывучэнне гісторыі сям’і, школы, бліжэйшай мясцовасці.	Распрацоўка і прэзентацыя пошукавага задання для вучняў па аднаму з напрамкаў краязнаўчага пошуку.

4.	Экскурсійна-краязнаўчая работа ў турысцкай дзейнасці вучняў	2	Экскурсійнае абслугоўванне як складнік турыстычнага абслугоўвання вучняў. Характарыстыка турысцкіх паслуг. Індывідуальныя і групавыя туры. Віды тураў у залежнасці ад асноўнай мэты: пазнавальныя, рэкрэацыйныя, аздараўляльныя, аматарскія, забаўляльныя, азнаямленчыя, спецыялізаваныя. Методыка складання турысцка-краязнаўчых маршрутаў	Распрацоўка і прэзентацыя краязнаўчага турысцкага маршруту.
5.	Музеязнаўства як навуковая дысцыпліна	2	Аб'ект, прадмет і метады музеязнаўства. Музеязнаўства як міждысцыплінарная навука. Гістарычныя, тэарэтычныя, крыніцзнаўчыя і прыкладныя складнікі музеязнаўства. Адлюстраванне станаўлення і развіцця музеялагічных ведаў у вучэбнай і навуковай літаратуры. Гістарыяграфія музеязнаўства	Складанне гласарыя і логіка-сэнсавай мадэлі па тэме
6.	Гісторыя музейнай справы ў Беларусі	14	Зараджэнне музейнай справы ў ХІ — пачатку ХХ ст. Станаўленне музейнай справы ў 1917—1941 гг. Развіццё музейнай справы ў 1944—1991 гг. Музейная справа у Беларусі на мяжы ХХ і ХХІ ст.	Выкананне заданняў у рабочым сшытку па семінарскіх заняткаў.
7.	Класіфікацыя і тыпалогія музеяў	2	Патрэба ў класіфікацыі музеяў. Сістэмы класіфікацыі музеяў і іх характарыстыка. Профільныя групы музеяў. Комплексныя музеі.	Складанне гласарыя і логіка-сэнсавай мадэлі па тэме
8.	Асноўныя напрамкі музейнай дзейнасці	12	Навукова-даследчая і фондавая праца музеяў. Экспазіцыйная дзейнасць. Экскурсійная праца. Культурна-рэкрэацыйная праца музеяў.	Выкананне заданняў у рабочым сшытку па семінарскіх заняткаў
9.	Музеі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі: асаблівасці стварэння і функцыянавання	6	Арганізацыя работы школьнага музея. Выкарыстанне матэрыялаў школьнага музея ў вучэбнай і выхаваўчай рабоце.	Выкананне заданняў у рабочым сшытку па семінарскіх заняткаў
	Усяго:	44		

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Літаратура

Асноўная

1. Корзюк, А. А. Краеvedение Беларуси в вопросах и ответах : пособие / А. А. Корзюк. – Минск : Беларус. гос. пед. ун-т, 2021. – 84 с.

Дадатковая

2. Гістарычнае краязнаўства Беларусі : вучэб.-метаd. дапам. / І. І. Багдановіч [і інш.] ; пад рэд. А. А. Корзюка. – Гродна : ЮpCaПpинт, 2014. – 220 с.

3. Гужалоўскі, А. А. Гісторыя музейнай справы Беларусі : вучэб.-метаd. дапам. / А. А. Гужалоўскі. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2012. – 303 с.

4. Корзюк, А. А. Арганізацыя краязнаўчай работы пры вывучэнні гісторый Беларусі ў сярэдняй школе : дапам. для педагогаў устаноў агул. сярэд. адуk. / А. А. Корзюк. – Мазыр : Белы Вецер, 2015. – 98 с.

5. Олюнина, И. В. Современная практика экскурсионной работы в Республике Беларусь : пособие / И. В. Олюнина, Н. В. Суcлова. – Минск : Беларус. гос. ун-т, 2014. – 142 с.

6. Прокопович, И. М. И край родной откроет тайны: система школьного краеведения / И. М. Прокопович. – Минск : Четыре четверти, 2006. – 124 с.

7. Станиславович, М. А. Краеведческая работа: от любознательности к научному поиску / М. А. Станиславович // Гісторыя і грамадазнаўства. – 2013. – № 4. – С. 35–38.

8. Школьный музей / сост.: О. Л. Залуцкая, Н. Е. Луйгас. – Минск : Красико-Пpинт, 2007. – 176 с.

ПЕРАЛІК ВЫКАРЫСТОЎВАЕМЫХ СРОДКАЎ ДЫЯГНОСТЫКІ ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Для дыягностыкі кампетэнцый выкарыстоўваюцца наступныя формы:

1. Вусная форма:

- даклады на семінарах;
- абарона на семінарах выкананых індывідуальных заданняў;
- вусны залік.

2. Пісьмовая форма:

- тэсты;

3. Вусна-пісьмовая форма:

- абарона выкананых у рамках самастойнай работы індывідуальных заданняў;
- выкананне практычных заданняў на аўдыторных занятках.